

MAGYAR SZEMLE

HAROLD J. BERMAN: VILÁGJOG. A SZENTLÉLEK ÖKUMENIKUS JOGRENDSZERE – KULIN FERENC EGY ÚJ NEMZETPOLITIKAI STRATÉGIÁRÓL – KERTÉSZ GÁBOR: SZABAD MANDÁTUM KONTRA FRAKCIÓFEGYELEM – TÖRÖK BÁLINT KUDAR LAJOSRÓL ÉS MIKÓ ZOLTÁN RÓL – GRÓH GÁSPÁR CSOÓRI SÁNDOR HANGSKÖNYVÉRŐL – FÁY ZOLTÁN A MAI EGYHÁZPOLITIKÁRÓL – TÓTH KLÁRA: WAJDA ÉS KATYŊ – BOD PÉTER ÁKOS: KIK AZOK A SPEKULÁNSOK, ÉS MIT AKARNAK?

HÍREINK

A Magyar Szemle Alapítvány legújabb könyvei: *Magyarország ma és holnap* (Esszék országunkról és a táguló világról); *Észrevételek az úgynevezett Gönczöl-munkacsoport jelentésének megállapításairól* (Angol nyelven).

*

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2007) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN – MEGÚJULVA!

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu

Titkárság: msza@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: magjarszemleszerk@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

Batthyány Lajos Alapítvány

OTP Bank Nyrt.

Richter Gedeon Nyrt.

Nemzeti Civil Alapprogram

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza

Szerkesztőség: Csejdy Virág, Gróh Gáspár,
Kiss István, Sebestyén Ilona

ÚJ FOLYAM XVII.	7-8. SZÁM	2008. AUGUSZTUS
KODOLÁNYI GYULA	Középületek, államiság, állam	3
HAROLD J. BERMAN	Világjog	7
KULIN FERENC	Szemponatok egy nemzetpolitikai stratégiához. 1. rész	24
KERTÉSZ GÁBOR	Szabad mandátum kontra frakciófegyelem	45
TÖRÖK BÁLINT	Két ellenálló katonatiszt. Emlékezés Kudar Lajosra és Mikó Zoltánra	63
SZAKOLCZAI GYÖRGY	A titkosszolgálatok, a keresztény szervezkedések és a részleges megállapodás a Vatikánnal	84
ŐRY KOVÁCS KATALIN	Magyarok Jaraguá do Sulban. 2. rész	101
LÁSZLÓFFY ALADÁR	Kant, kantine, karantén	118
1% METAFIZIKA	FÜLEP LAJOS: Pusztul-e a magyarság?	126
KÖRKÉP		
GRÓH GÁSPÁR	„Amit megéltem, az voltam én”. Csoóri Sándor nem rejtett önarcképe	128

FERCH MAGDA	Szellemi vagyonesztés. L. Simon László kötetéről	135
LÓSKA LAJOS	Textiles rajzok – rajzos textilek. Hauser Beátáról	139
METZ KATALIN	A „trendiség” mocsara	142
TÓTH KLÁRA	Nem a hazugság győzött. Katyń	145
FÁY ZOLTÁN	Kettős pofon	150
GÁSPÁR G. JÁNOS	„A gazdaság!” és valami más	153
BOD PÉTER ÁKOS	Kik azok a spekulánsok, és mit akarnak?	162
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL	Böszörményi Nagy Gergely, Cserkúti Gábor, Lázár Gergely összeállítása	167
VITA		
BAÁN LÁSZLÓ	Kis Magyar Projekció. Válasz Szilágyi Mártonnak	174
FERCH MAGDA	Újabb pert indít az Iparművészeti Múzeum leváltott főigazgatója	185
A Szerkesztőség jegyzete		189

Ebben a számunkban Hauser Beáta kárpitművész munkáiból válogattunk. A fedélen a *Család* című gobelin részlete.

KÖZÉPÜLETEK, ÁLLAMISÁG, ÁLLAM

A Parlament egy Sacher-torta – mondogatta nagybátyám annak idején, a hatvanas években. Így illett ez az ő nemzedékében a rátarti szellemek körében. Hiszen ők az ő hősiük, Ady Endre átkaival ostorozták azt a magyar történelmi osztályt, amely ezt az épületet elhatározta, idestova több mint száz évvel ezelőtt. Puritán modernista ízlésük mérhetetlenül nevelésesnek találta a magyar államiságnak ezt a neogótikus központját. Abszurdnak, irreálisnak, díszletszerűnek.

S valóban, esztétikailag tekintve, ez az eklektikus művészet másodlagos, csak itt-ott csillan fel a valahai gótika vagy reneszánsz szellemi eredetisége.

Fiatalon, mint e nemzedék neveltje, s mint még radikálisabb modernista, magam is így gondoltam egy darabig. Csak 1980 körül kezdtem valamilyen titkos nosztalgiát érezni a Parlament épülete iránt. Nosztalgiámat növelte, hogy az épületnek közelébe nem mehettem (mint lassan ma sem), legfeljebb vasárnapon. Megtekinteni csoporttal nem kívántam. Nem érdekelt, hogyan országol benne egy szürke kommunista káder, nevezzék Losonczi Pálnak vagy bármi másnak. Nem akartam látni benne annak a világnak az egyenruháit és őreit. Láttam belőlük eleget, mindenütt.

Az épület magyar neve: Országház, az ország háza. És ebbe az épületbe az ország polgára csak ritkán juthatott el akkoriban.

Aztán úgy hozta a sors, hogy 1990 és 1994 között nemcsak beléphettem ebbe az épületbe – mint akkor oly sokan először oly természetesen – hanem dolgozhattam is benne

napról napra. Nagyon megszerettem: megejtett a szépsége. Gyönyörű belső terei, remek arányai. Az oszlopok finom formái. A falak, a belső berendezés, a szőnyegek meleg színei. A bútorok, a berakásos falborítások, a festett faldíszítés, a csillárok és lámpák, az ajtók, a kilincsek, a pamlagok réz szivartartói. Megszerettem a hosszú folyosók oszlopain álló középkori figurákat. Megéreztem a szeretetet, amit a tervező és a mesteremberek, szakmunkások belefoglaltak az épületbe, és ez felemelt. Tudom, sokan éreztek ugyanígy ott-járva, és sokan éreznek így azóta is. És láttam külföldi politikusokon, mennyit emelkedünk szemükben, amikor az épületbe belépnek.

Negyedszázad alatt átértékelődött bennünk a modernség és a 19. század látványvilága. A modernizmus harmadrangú kádári kiadása, a vidéki városaink közepére orrbavevészként odarondított tízemeletes kockák és tornyok, magát az egész modernizmus ridegségét leleplezték. Nyilvánvaló lett, hogy az az építészet és emberi környezet, amelyből az ornamentikát és a szimbólumok ábrázolását számúzik, embertelen. Mint a kor, amelyik kitalálta ezt a sivár világot.

Az ország házát, a Parlamentet egy régi nemzedék, egy régi Magyarország teremtette. Közhely, hogy ma az egész országból, de az egész volt Nagy-Magyarországból sem lehetne összeszedni annyi kiváló mesterembert, remek szakmunkást, amennyi ezt akkor annyi idő alatt ilyennek megépítette – központi légkondicionáló rendszerrel. Kőfaragót, díszítőfestőt, műbútorasztalost, üvegfestőt, kárpitost, bádogost, kovácsot.

És nemcsak ezt az épületet építette meg, képzelte el, tervezte meg az és az azt megelőző két nemzedék, s azt megelőző. Visszanyert államiságunk az alkotó tehetség bámulatos kivirágzását hozta 1867 után, és remek középületek százai, ezrei épültek meg négy-öt évtized alatt az egész országban. Városházák, színházak, iskolák, kórházak, vasútállomások. Tiszteljük azokat, akik mindezt megálmodták és

létrehozták. Hálásak vagyunk nekik, mert nemcsak az építészetnek és a várostervezésnek, hanem az államiságnak, a nemzeti közösségnek is különleges monumentumait hagyták ránk. Tudást és gondolatokat korszerű foglalatban.

Ezek az érzések különös erővel törnek rám, amikor politikusok – egyelőre elvetélt – kormányzati negyedeket terveznek, és nem tángítanak attól, hogy történelmi minisztériumokat, középületeket szállodának, szanatóriumnak adnak el, vagy székházul ki tudja milyen cégeknek, hogy azok reprezentálhassák velük a saját fényüket. Mert bizony erre is épültek annak idején: a tekintély növelésére. Jelképpé váltak, egy közösség tehetségének és folyamatosságának jelképeivé. És ezt szinte mindenki érzi. Az is, aki hajlandó volna megvásárolni e reprezentatív nemzeti épületeket.

Vajon miért építette ujja az egyesült Németország a Reichstagot? Nem hiszem, hogy azért, mert új porosz birodalom álmát szövögetné. Aki látta az egykori bonni kancelláriát, pontosan átérezte az amúgy finom modernista épületegyüttes ürességét, szürkességét. Amikor megláttam a lépcsőt 1990-ben, amely Kohl kancellár emeleti irodájához vezetett, azt hittem, hogy ÁVÜ-székházba tévedtem hirtelen. És vajon el tudjuk-e képzelni, hogy a francia állam egykoron eladja a Quai d'Orsayt, a külügyminisztérium épületét, és a Szajna-partról egy bérelt irodaházba költözik egy pályaudvar külső vágányai mellé? Arról sem hallottunk, hogy a francia elnököt kiköltöztetik az Élysée-palotából, merthogy miért tartsanak fenn palotát és nagy kertet egyetlen állami méltóság kedvéért Párizs közepének aranyat érő helyén, ahová jól hozó lakóparkot lehetne építeni.

Vajon azok, akik nálunk ilyen patinás közkincseken akarnak túladni reform és takarékoság címén, átérik-e mindezt? Ha nem, azt jelenti, hogy nincsenek birtokában fontos ismereteknek az általuk kormányzott országról. Ha igen, annál rosszabb. Akkor arra kell gondolnunk, hogy a magyar államiságnak ezek a monumentumai

zavarják őket, nincsen közük hozzájuk és a történetükhöz és a bennük megtestesült gondolathoz, és meg akarnak szabadulni tőlük. A pénzügyi racionalitás itt nem érv. Budapest gyönyörű kivilágítása sem takarékos. Természetesen az országot lehetne egy adóparadicsomból – mondjuk Jersey szigetről vagy Dominikából – is igazgatni ideig-óráig e-maileken, adómentesen bérelt épületekből, de egy idő után ezt észrevennénk, és ez már akkora botrány lenne, hogy még egy magyar kormány is belebukna.

A nemzeti intézményrendszer reprezentatív épületeit és a beléjük épült tudást és emlékezetet egy olyan kormány kótyavetyéli el most, amelyik államtakarékossági reformot hirdet, és közben az állam bürokratikus szervezeteit egyre növeli. Rég nem volt ennyi adónem, hivatal, űrlap, ellenőrzés, akcióprogram, kormány- és miniszteri biztos. A takarékoságot ezekkel kellene kezdeni. Ezek mind a kormány jogait növelik – a pénz beszédésére és elköltésére. Haladunk egy olyan állapot felé, amikor a kormánynak csak jogai lesznek, az állampolgárnak pedig csak kötelességei. Haladunk, vissza, rossz emlékü évtizedek felé. A magyar államiság – intézményrendszerének másfél évszázados demokratikus és szervezési hagyományával – ismét kényelmetlen múlttá lett. Csak állam, államhatalom kell most, úgy látszik, emlékezet nélkül. Ma és legfeljebb holnap.

KODOLÁNYI GYULA

VILÁGJOG – A SZENTLÉLEK ÖKUMENIKUS JOGRENDSZERE

Témám négy részéről fordított sor rendben szólnék. Először a Szentlélekről; aztán a jog(tudomány) főbb versengő iskoláiról és azok integrálásának szükségességéről; majd egy imígyen integrált jog(tudomány) ökumenikus – igazában: egyetemes – jellegéről; és végül a Szentlélek és egy integrált univerzális jogrendszer kihívásáról, hogy ti. meg kell alkotni, ahogy valóban kezdjük is megalkotni, a világjog rendszerét.

I.

A sok év alatt, amelynek során részt vettem templomi rítusokon – többnyire, de nem kizárólag episzkopális istentiszteleteken –, egyetlen prédikációban sem hallottam szólni arról a szerepről, amelyet az Isten játszott és most is játszik az emberi történelemben. Konvencionális értelemben érteve most a történelmet – hogy ti. milyen szerepet játszott a Gondviselés századokon át Európa és Amerika történelmében, az egyház történelmében és a világ 20. és 21. századi történelmében. Még a teológia irodalmában is – amelyről, megvallom, csak korlátozott ismereteim vannak – az Isten történelmi szerepéről többnyire csak szórványos utalásokat találtam. Gyakran mondatott nekünk, hogy Istennek volt terve népével a történelemben az Ábrahámtól Mózesig és Jézusig tartó századokban, aztán Nagy Konstantin római csá-

szár megtérésében, de keveset, ha egyáltalán, hallhattunk Isten tervében arról a majd kétezer évről, amely a korai kereszténységtől napjainkig tartott, nem is beszélve a jelen és a Krisztus új eljövetele közötti időkről.

Beszédes példában feltéve a kérdést: a hívő keresztény számára nem egyszerűen az isteni Gondviselés jelenik meg abban, hogy kétezer évvel azután, hogy Jézus elküldötte tanítványait, hogy hirdessék a világban az Evangéliumot, ma hozzávetőlegesen kétmilliárd ember, a földkerekség majdnem egyharmada vallja magát kereszténynek? És nem egyszerűen isteni Gondviselés, hogy miután az ember megjelent a földön, a különböző földrészek és területek népei sok évezred során fokozatosan kapcsolatba kerültek, és hogy végül a keresztény éra 20. és 21. századában, a világ minden népe, minden kultúrája, keresztények és nem keresztények, most először a történelemben folytonos kommunikációba jutottak egymással?

Azt hiszem, hogy a beszédek, prédikációk, igehirdetések és tudós teológiai írások szegénységét az isteni Gondviselés működéséről a történelemben igazában abban kell látni, hogy a konvencionális teológia háttérben tartotta a Szentlelket, aki a bibliai időkben a próféták által szólt, és pünkösdkor az egyetértés közösségét hozta a különböző nyelvek népeinek. A Szentlélek, azt hiszem, a Szentháromság Istennek az a személye, aki tanít és arra inspirál bennünket, hogy töltsük be történelmi küldetésünket, mint Isten gyermekei, aki hármasság isteni képére teremtett bennünket.

Szent Ágoston azt tanította, hogy Isten – a maga hármasságának képére teremtve bennünket – *akaratot* plántált lelkünkbe, azaz az Atyaisten képességét a szándékra, a vágyra és cselekvésre, beleértve az új élet teremtésének akarását, és igazságos törvények alkotásának feladatát; hogy Isten a Fiúisten, Testvérünk és Megváltónk képmását az *értelem*, a tudás és lelkiismeret formájában plántálta lelkünkbe, beleértve annak tudását is, hogy nemcsak saját magunkért, ha-

nem másokért is élünk; hogy a Szentlélek-Isten, Tanítónk és Prófétaunk képmását is a lelkünkbe plántálta, mint emlékeztet, mint időérékünket a múlttól és jövőről, amely képesség tesz bennünket arra, hogy tartós közösségi kapcsolatokat létesítsünk generációkon át egymással. Igazában ez az időérék, ezek a tartós közösségi kapcsolatok azok, amelyek kibékítik bennünk az atyai és testvéri életérzés feszültségeit.¹

Eugen Rosenstock-Huessynál, a 20. század – sajnos nagyon mellőzött – nagy keresztény történésznél és filozófusánál is olvashattuk, hogy az Isten kollektív történelmünkben generációkon és századokon át cselekszik, és különösen hogy a Szentháromság három személye különbözőképpen nyilatkozott meg a keresztény éra három évezredében. Az első évezredben keresztény misszionáriusok arra tanították az európai népeket, hogy az egy igaz Isten, a Teremtő, és a feltámadt Krisztus Atyjának elfogadásával adják fel többisten-hitüket, törzsfőnökeik és királyaik imádatát. Végső soron az egy Istenben való közös hit volt a szükséges alapja annak, hogy Nyugat törzsi népei a látható és megvalósuló hierarchikus római katolikus egyház által az egység kereteiben éljék történelmüket.

A keresztény éra második évezredében a hangsúly a Szentháromság második személyére került, amikor is a római katolikus egyház, és később a lutheránus és kálvini tradíciók elindították az egyház és világ reformációját. Keresztény uralkodók a világ minden földrészére elküldték katonáikat, kereskedőket és misszionáriusokat, hogy hódítsanak, aknázzák és zsákmányolják ki hódításaikat, és Jézus, a megtestesült Fiú és Üdvözítő nevében térítsék keresztény hitre az embereket.

A keresztény éra harmadik évezredének történelmi kihívása Rosenstock-Huessy tanítása szerint abban áll, hogy a világ sok népéből egy közösséget kell teremtenünk. Egy ilyen cél megvalósításához a keresztény hitben a hangsúlynak a Szentháromságisten harmadik személyén, a Szentlel-

ken kell lennie, aki egységet hirdet és sok különböző formát öltve inspirálja a különböző hitrendszereket és lojalításokat, hogy hallják meg egymás szavát, hogy tanulják-értsék egymás nyelvét, hogy szűnjék meg köztük az ellenségeskedés és háborúság.² Rosenstock-Huessy szavaival: „Az üdvösség története a földön a plurálissal szemben a szinguláris haladásában van. Az üdvösség sok isten, sok ország és sok nép világába jött el; de mindezek fölött jelenik meg az egy Isten, egy világ, egy emberiség”.³

Bizonyosan a Gondviselés keze van abban, hogy a legősibb civilizációktól kezdve, fokozatosan az egész emberiség – szinte pillanatok egymásba fonódó állandóságával – a világméretű gazdasági és politikai kölcsönhatás állapotába jutott. Amit Pál apostol mondott az athéniaknak az Apostolok Cselekedeteiben (17:26), hogy „Isten az egész emberi nemzetséget arra teremtette, hogy lakozzanak a földnek egész színén”, ez a történelem során valósággá erősödött. És most az annyi különböző hitrendszerben aktív Szentlélekisten arra hív bennünket, hogy közös emberiségünket a materiális valóságból spirituális valósággá is alakítsuk. Ez a keresztény éra harmadik évezredének nagy kihívása: a világ annyi népéből egy emberiséget, egy világgözösséget alkotni. Ennek a célnak a megvalósításához a keresztények hitében a hangsúlynak a Szentháromság harmadik személyén kell lennie, aki valóban arra ösztönzi a különböző nyelvű és kultúrájú népeket, hitrendszereket és lojalításokat, hogy hallgassanak egymásra, tanulják-értsék egymás nyelvét, hogy felismerjék, mi bennük közös, és hogy meghaladják azokat az erőket, amelyek elválasztják őket. A Szentlélek az, aki most arra szólít minket, hogy alakítsuk a világgazdaságot és a formálódó világtársadalmat igazi világgözösséggé.

II.

És most már témám második része, a jog felé fordulva, nyilvánvaló, hogy egy világgözösség nem lehet meg a világjog olyan rendszere nélkül, amely rendet és igazságot tart fenn az emberek és népek között. Ebben a tekintetben fontos annak felismerése, hogy a világ minden kultúrájában léteznek és hatnak az „igazságszolgáltatás fórumai”, ahogy ezeket az antropológusok nevezik, amelyek a konfliktusok jogszerű ill. törvényes feloldását szolgálják.⁴ De hogy mi értendő a konfliktusok „jogszerű, ill. törvényes” feloldásán és mi értendő „jogon”, nagyon is vita tárgya.

Ma Nyugaton Szent Ágoston vízióját a lélek hármas jellegéről, az akaratról, az értelemről és az emlékezetéről a jogi elméletben a következő három sajátosság elkülönülő szerepének hite váltotta fel. Két rivális iskola verseng egymással. A többségben levő pozitivisták azt vallják, hogy a jog lényegileg a kihirdetett szabályok korpusza, azaz jogalkotók által tételesen meghatározott normák összessége avégből, hogy érvényt szerezzenek a törvényhozók akaratának és politikájának, és hogy közjogi hatóságok mindezeket a kényszerítő szankciók alkalmazásával végrehajtsák. A pozitivistákkal szemben a természetjog hívei vívják a maguk utóvédharcát; eszerint a természetjog az értelem joga, inherens az ember természetes létrendjében; a természetjog hívói azt vallják, hogy a jog lényege nem a jog politikai, hanem morális dimenziójában van, és hogy a politikai tekintéllyel alkotott jogi normák nem tekinthetők „jog”-nak, ha azok sértik az igazság alapvető elveit. Az amerikai és európai jogfilozófusok körében szinte teljesen figyelmen kívül került az ún. történeti jogi iskola, amely a 19. és 20. században uralkodó volt. Ennek hívei azt mondják, hogy mind a jogalkotók akaratára szerint kifejezett jog politikai dimenziója, mind pedig a jognak az emberi értelemben és lelkiismeretben inherens morális dimenziója egyaránt azoknak a történeti tradíciók-

nak alárendelten jelenik meg, amelyeknek társadalmában a jog megtestesül. Az angol-amerikai jogban a történeti jogi iskola a precedens tanában tükröződik látványosan. A bírák ítélezésük során útmutatásért a hasonló jogesetekben korábban hozott döntésekre tekintenek vissza. Közben általában tudatában vannak annak, hogy ítéleteik útmutatásul szolgálnak más bírák jövőbeni ítéleteinek formálásához is. Azokban a nyugati országokban, amelyek nem fogadják el az angol-amerikai precedensdoktrínát, a vezető jogtudósok tekintélye és írásai őrzik a jog idődimenzióját, a múlt tradícióit és jövőbe mutató mozgását.

Az elmúlt másfél évszázadban – a politikai és jogi gondolkodók és írástudók keresztény elkötelezettségének hanyatlásával – a fenti három jogi iskola eltávolodott egymástól; mindazonáltal maradt a pozitivista iskola, amely a rendet és a jog politikai dimenzióját hangsúlyozza, amit Szt. Ágoston „akarat”-nak, *voluntas*nak nevezett; és maradt a természetjogi iskola, amely az igazságot, a jog morális dimenzióját hangsúlyozza, amit Szt. Ágoston „értelem”-nek, ill. „tudás”-nak, *intelligentia*-nak mondott; maradt továbbá a történeti jogi iskola, amely a hagyományt és folyamatosságot hangsúlyozza, amit Szt. Ágoston „emlékezet”-nek, *memorianak* nevezett, ill. az *esse* (lenni) igével fejezett ki, és a múltat, a jelent és a jövőt átfogó idő értelmében határozott meg.

A 18. század előtti és a felvilágosodás előtti keresztény gondolkodásban majdnem általánosan feltételezték, hogy a Szentháromság-Egyisten a végső forrása a rendnek, igazságnak és az ember sorsának. Így a jog politikai, morális és történelmi dimenzióit integrálni lehetett a teológia fogalomrendszerébe. A felvilágosodás előtti jogi írókat, mint pl. Aquinói Szt. Tamást, Hugo Grotiust és John Locke-t – sokban különböző nézeteik ellenére – ma is sokan a természetjog hívőinek tartják; de ezek a szerzők is jelentős mértékben elfogadták mind a jog pozitivista koncepcióját, mint a nor-

máknak a jogalkotó által rendelt rendszerét, mind pedig a jog történeti koncepcióját, mint annak a társadalomnak szokásait és nézeteit, amelynek a jogát kifejezik. Még a felvilágosodás előtti szélsőségesen pozitivistá Thomas Hobbes is – miközben erős szavakkal szól a kora Angliáját fenyegető protestáns rebellióról és invázióról – nemcsak azzal érvelt, hogy a túlélés a monarcha abszolút hatalmán múlik, hanem hogy ez a hatalom részben a természetes igazságra és az ennek alapjául szolgáló társadalmi szerződésre épül.

A katolikus és a protestáns jogi gondolkodás jelentős aspektusokban különbözött egymástól. Míg a katolikus szemlélet inkább a természetjog és ésszerűség felé, a lutheránus felfogás inkább a pozitívizmus és az állam akarata felé, a kálvini gondolkodás pedig inkább a történelmi tradíciók normatív sajátossága felé hajlott. Mindazonáltal mindhárom gondolkodásban tételezték, hogy Isten ruházta fel a földi uralkodókat jogalkotó és végrehajtó hatalommal, hogy Isten plántált értelmet és lelkiismeretet az emberek lelkébe és szívébe, és hogy a nyugati jogi tradíció jeleníti meg Isten gondviselő tervének teljesítését. A feszültségek a jognak három: politikai, morális és történeti dimenziója között megvoltak, de ezek végül is feloldódtak közös forrásukban, a Szentháromság Istenben, aki teljhatalmú jogalkotó, igazságos és könyörületes bíró, a történelmi haladás inspirálója, és akinek emléke-öröksége az emberi pszichében – ahogy Szt. Ágoston tanította – az akaratban, az értelemben és az emlékezetben jelenik meg.

Ami a mai generációkban a természetjogászok és pozitivisták közötti vitából leginkább hiányzik, az a jog normatív jelentőségének elismerése a jog történelmi dimenziójában. Ami a történelemben a körülmények egy bizonyos összefüggésében morálisan helyesnek tekinthető, az egy más összefüggésben morálisan rossznak-tévesnek minősülhet. Hasonlóan, ami a körülmények egyik állapotában politikailag jónak mondható, más körülmények között politikailag

rossz lehet. De a jog moralitásának és politikai mivoltának konfliktusa, a filozófusok szerinti jó és rossz közötti konfliktus gyakran feloldható a körülmények történeti összefüggésében; a történelem – a társadalmi tapasztalat emlékezete – megengedi vagy sokszor ki is kényszeríti a moralitás és a politika közötti kiegyezést. Valójában a jognak ez az egyik alapvető sajátossága, amelyben az igazság és a rend, az értelem és az akarat egyensúlya jelenik meg, a történelmi tapasztalat és emlékezet fényénél.

A történeti jogi gondolkodás, amely a 12. századtól implicit módon jelen volt a nyugati jogi tradíció fejlődésében, és amely a 17–18. században kritikus szerepet töltött be az angol *common law* fejlődésében, a jogfilozófia elkülönülő iskolájaként csak a 19. században jelent meg a pozitivisták és természetjog hívei közötti viták kontextusában. Tényleg, a késői 19. században és a 20. század első évtizedeiben a történeti jogi gondolkodás lett a jogi elmélet uralkodó iskolája mind Európában, mind az Egyesült Államokban – mind a jogtudományok elméleti művelői körében, mind a bíróságokon. A történeti jogi iskola csak a 20. század későbbi éveiben került a támadások tűzébe, részben mert túlértékelt és túlmagasztalta a nemzet történeti tradícióit mint minden jog végső forrását, és részben mert aláértékelt a jogalkotás pozitív szerepét a jog fejlődésében. Az Egyesült Államokban meg főleg azért a felfogásért támadták, hogy szerinte a bírák a jogesetek elbírálásánál a múlt precedenseiben, a szokásjogban vagy más történeti forrásokban a jogot nem „alkotják”, hanem „megtalálják” (*do not „make” law but „find” it*). Bizonyos, hogy mindig is elismert volt, hogy a bírák kreatív szerepet visznek a múlt precedenseinek a jelen és a jövő viszonyaira való alkalmazásában; mindazonáltal a történeti jogi iskola a jog organikus fejlődését hangsúlyozta, miközben a késő 20. században a hangsúly egyre inkább az innováció igényeire esett. Az viszont már a jognak az „akarat” felfogásához kapcsolódott – hogy ti. a bírák, miként a jog-

BÚSMAGYAR

Gobelin

alkotók és a jogot adminisztrálók, nem aszerint döntenek, hogy a jog „mi volt”, vagy miként „van”, hanem aszerint, hogy a jog szerintük mi „legyen”, azaz aszerint, hogy mit tekintenek jó politikának.

Napjainkban a történeti jogi iskola majdnem eltűnt az akadémia világából. Néha az elmúlt idő relikviájaként tárgyalják. Időnként a védhetetlen „tradicionalizmus” példaként emlegetik. De nemrég egy vezető amerikai összehasonlító jogász és történész – a szokásjog érvényének pozitivista és természetjogi indokoltóságát vizsgálva – kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy a történeti jogi gondolkodás ügyében nem azon az alapon gondolkozna, hogy a történeti jogi iskola „ma egységesen elvethető lenne”.⁵

Ha ma az Egyesült Államokban a történeti jogi iskolát halottnak tekintik, az részben onnan van, hogy ellenzői halálra karikírozták. A történeti jogi gondolkodás legjobb képviselői nem historicizmust, hanem historicitást (történetiséget), nem tradicionalizmust, hanem tradíciót vallanak. A historicizmus visszatérés a múlthoz; historicitás (történetiség) – amit Szent Ágoston „emlékezetnek” nevezett, és amit az emlékezés pszichológusai ma az „időben kiterjedt önazonosságnak” (*the temporally extended self*nek) neveznek – a múltnak és a jövőnek az ember pszichéjében és a társadalom kultúrájának fejlődésében lejátszódó interakcióját hangsúlyozza, beleértve azt is, ahogy ez a társadalom jogi kultúrájában is megjelenik.⁶ A kiemelkedő egyháztörténész Jaroslav Pelikan szerint „a tradíció a halottak élő hite; tradicionalizmus az élők halott hite”.⁷ A gyors változás, még az időnkénti forradalmi változás is mindig is része volt a nyugati jogi tradíció evolúciójának. A történeti jogi gondolkodás nem pusztán szociológiai megállapításokat jelent, ahogy néhány jogtudós feltételezte. Egyes társadalomtudományi teoretikusok kezén a történeti jogi gondolkodás a jog szociológiájának részévé vált, ahogy alkotóik az idők folyamán tanulmányozták és értelmezték a társadalmi, gazdasági és ideológiai tényezők befolyását a jog fejlődésére. Mint egy jogi elmélet hívei, hangsúlyozták a hitet az organikus fejlődésben, nem csak azt a hitet, *hogy ilyen fejlődés létezik*. Ez az elmélet úgy tekint a jog történeti örökségére, mint a jelen és jövőbeni tudatos fejlődés fontos forrására.

Ha a jog elméletének jegyében mintegy biztosnak mondható, hogy történelem, a tradíció és a csoportemlékezet a politikával és moralitással, az akarattal és értelemmel együtt tekinthetők a jog alapjának, akkor meg kell tenni a következő lépést és rákérdezni arra, mit mond jogunkról a történelem; mondja-e azt is, hogy mit kell *tennünk* jogunk ügyében, és nem csak azt, hogy mit kell *gondolnunk* jogunkról. És itt vissza kell tekintenünk a múltba, és előre kell tekintenünk a jövőbe; és kérdezni kell nem csak azt, hogy mi

történt a múltban és hogy mit mond a múlt arról, hogy valószínű mi történhet a jövőben; kérdezni kell azt is, hogy mi kötött bennünket a múltban és tradícióink mit kérnek ma tőlünk hogy cselekedjünk.

III.

Témám harmadik részéhez, ti. a jog és jogtudomány univerzális jellegéhez fordulva, amely integrálja a pozitivistát, a természetjogi és történeti jogi elméleteket, azt gondolom, hogy ebben a jogtudományban nem csak az a keresztény ökumenikus jogi gondolkodás van jelen, amely integrálni tudja a jog katolikus, lutheránus és kálvinista koncepcióját, de ez egyben interreligiós jogtudomány is, amely a judaizmus, az iszlám és más olyan nem keresztény vallások számára is elfogadható, amelyek az akarat, az értelem és emlékezet Isten által adott emberi kvalitását elismerik. Hozzátenném ehhez továbbá azt is, hogy ez olyan jogtudomány, amely elfogadható olyan szekuláris hitrendszerek és civil vallások számára is – ahogy ezeket többnyire hívják –, amelyek a materiális értékek felett a spirituális értékek szupremáciáját fogadják el. Azt hiszem, hogy a Szentlélek jelen van ezekben a szekuláris hitrendszerekben, és kihívással fordul felénk, ahogy kihívással van valamennyiünk felé, hogy jóváhagyja és erősítse azt a jogi gondolkozást, amely integrálja a jog politikai célját és rendeltetését, hogy ez az igazság erősítése végett fenntartsa a rendet a jog morális rendeltetése szerint, és hogy a jog történeti rendeltetése megőrizze annak a folyamatnak a kontinuitását, amely képes biztosítani a rend és igazság társadalmi intézményeinek állandó reformját.

Itt segítségemre vannak a katolikus egyháznak azok a teológiai nézetei, amelyek a II. Vatikáni Zsinat óta megerősítik, hogy a Szentlélek működik olyan társadalmakban is, amelyek nem katolikus vagy más keresztény hitben élnek.

A II. Vatikáni Zsinat hangsúlyozta, hogy a Szentlélek szól nemcsak keresztény, hanem más vallások követőihöz is. II. János Pál is hangsúlyozta, hogy a Szentlélek jelen van és aktív nemcsak a keresztény, hanem a nem keresztény vallási tradíciókban is. Az utóbbi években prominens katolikus teológusok hangsúlyosan szóltak arról, hogy ezek a tradíciók maguk is pozitív szerepet vihetnek az emberiség isteni tervében. Ahogy az ismert jezsuita teológus, Jacques Dupuis írta: „a katolikus egyházi tanítás töretlenül vallja a Szentlélek aktív jelenlétének univerzalitását”. „A Szentlélek jelenléte és aktivitása – mondta Dupuis – nemcsak az egyes embert, hanem a társadalmat, a népeket, a kultúrákat és vallásokat is érinti.”⁸

IV.

Ez átvezet előadásom utolsó részéhez és a cím első szavához: „Világjog” (*World Law*).

Hadd ismétellem, hogy az emberi faj történetében a világ minden népe és kultúrája az utóbbi időkben először került kontinuuálisan funkcionáló kapcsolatrendszerbe. Ez leginkább a gazdasági szférában nyilvánul meg. Üzleti vállalkozások és másféle gazdasági szereplők kommunikálnak nemzethatárokon át, bonyolítják közös ügyeiket és alkotják meg működésük és közös intézményeik normáit – mindez együtt adja a világ civil társadalmának fontos elemeit. A világ civil társadalmának fontos elemeit alkotják továbbá a multinacionális vallási egyesülések, információs és hírközlő médiumok, oktatási és tudományos kutatási szervezetek, szakmai társaságok, sportegyesületek, valamint az önkéntes egyesülések más típusainak gazdag köre, amelyek elismert tudósi vélemény szerint „olyan emberekből és csoportokból állnak, akik valamely konkrét ország állampolgárságához fűződő identitásukra tekintet nélkül a nemzetek közösségének nyílt uralmában élnek”.⁹

A világtársadalom létrehozta a maga nemzetközi jogi intézményeit. A világgazdaságot a kereskedelem, a beruházások és pénzügyek multinacionális szabályozottságának növekvő rendszere tartja fenn és működteti. A kommunikációk világméretű rendszere is egyre inkább a multinacionális szabályozás uralma alá kerül. Kormányközi és nem-kormányközi multinacionális szervezetek és egyesületek sokasága jött létre, hogy érvényesülni segítsék a különböző célok és ügyek ezreit és tízezreit, hogy bevezessék és működtessék azokat a rendszabályokat és intézkedéseket, amelyekkel csökkenteni lehet a világ zűrzavarát, és meg lehet haladni a világ igazságtalanságait, amelyekkel meg lehet előzni a világ környezetrombolását és a föld atmoszférájának további szennyeződését, a világban terjedő betegségeket, meg lehet szüntetni milliárdnál is több, napi egy dollárnál is kevesebbel élő ember szegénységét, enyhíteni és gyógyítani lehet az egyetemes emberi jogokon eső sérelmeket, küzdeni lehet a világméretű terrorizmus ellen, és fel lehet oldani a világ békéjét fenyegető etnikai és vallási konfliktusokat. A világ minden részéből fognak így össze emberek és népek, hogy ilyen és más globális ártalmak elleni világméretű jogi védelmi rendszereket hozzanak létre, ezt szolgáló hivatalos és nem hivatalos intézményeket működtessenek. Emberek és népek a világ minden részéből továbbá összefogtak olyan fontos világügyekben is, mint a világutazás, a világspport, globális pihenő- és szabadidő-tevékenységek, és a jó ügyek sok olyan más típusa is, amelyek minden népet érintenek és amelyek multinacionális szabályozást igényelnek avégből, hogy igazságos és rendezett módon valósulhassanak meg.

A világjog növekvő rendszere nemcsak a nemzetközi közjogot, a nemzetállamok egymás közötti kapcsolatában alkotott jogot foglalja magába, beleértve az Egyesült Nemzeteket és a neki alárendelt kormányközi szervezetek jogrendszerét, de magába foglalja azoknak a szerződéses és

szokásjogi normáknak roppant nagy rendszerét is, amelyek a személyek és vállalatok nemzethatárokon túlnyúló önkéntes kapcsolatában valósulnak meg. A világjog az új neve annak, amit egykor *ius gentium*nak hívtak, a nemzetek joga, az emberiség közös joga, amely átfogja a világ népeinek sokféle jogrendszerét, ezek közös jellegzetességeit.

A kialakuló új világtársadalmat és a világjog ezt kísérő rendszerét bizonyosan súlyosan fenyegetik a világ kultúráinak szélsőséges jelenségei. De a Samuel Huntington fogalmazása szerinti „civilizációk ütközése” is az interkulturális kommunikáció és interakciók hátterében jelenik meg. Az antiglobalisták is globális hálózatot alkotnak. Még a terroristák is transznacionális összeesküvések részeként cselekszenek.

Az integratív jogtudományra – amely a jogi elmélet három főbb iskolájának igazát elfogadja és törekszik ezek integrálására – van szükség ahhoz, hogy elismerjük, értelmezzük és erősítsük a világjog növekvő rendszerét. Ilyen jogtudomány a maga elemzésében annak a húszezernél is több nemzetközi szerződésnek a pozitivista elméletére épít, amelyeket az Egyesült Nemzetek regisztrált, és amelyek nemcsak azoknak az individuális államoknak jogalkotását jelentik, amelyek ezeket a szerződéseket ratifikálták, hanem az államok nemzetközi konföderációjának jogát is megtestesítik. Ezek a szó pozitivista értelmében jogként funkcionálnak annak ellenére, hogy hiányzik belőlük valamilyen nemzetközi szuverén tényező meghatározása. A pozitivista jogtudományi elmélet annak a néhány ezer kormányközi szervezetnek jogalkotó szerepét is nehézség nélkül elismeri, amelyek ilyen nemzetközi szerződések és konvenciók alkotására és adminisztrálására vannak rendelve. Sőt, a pozitivista jogtudományi elmélet nemcsak elfogadta azoknak a jogi normáknak az érvényességét, amelyek a független, szuverén államok szerződéses kapcsolatából származnak, hanem ilyen jog alkotásához, értelmezéséhez és alkalmazásához fontos technikákkal is hozzájárult.

A természetjogi elmélet, amely valaha uralta a nemzetközi közjog elemzését és értelmezését, továbbra is jelentős szerepet játszik a nemzetközi közjog alakításában és érvényesítésében. A nemzetközi közjog úgy jeleníti meg magát, mint az egyetemes emberi értékek, az emberi jogok és az igazság instrumentárium. Ez sehol másutt nem olyan nyilvánvaló, mint azokban a nemzetközi konvenciókban, amelyek tiltják a rabszolgaságot, a háborús és az ún. emberiség elleni bűnöket, a genocídiumot, az apartheidet és emberek kínzását. Emellett a nemzetközi kapcsolatok ún. privát szférájában a természetjogi elmélet támogatja az egyes emberek, vállalatok és társadalmi egyesületek igazság iránti normáinak alakítását és alkalmazását. Ezekről a normákról mondta Jézus, hogy ezek a „nehezebbek a törvényben”. Emlékezzünk, hogy Máté evangéliumában Jézus így szólt (23:23): „Jaj nektek képmutató írástudók és farizeusok! Mert megdézsmáljátok a mentát, a kaprot és a köményt, és elhagyjátok, mik nehezebbek a törvényben, az igazságot, az irgalmasságot és a hívséget; pedig ezeket kellene cselekedni és azokat sem elhagyni” – nem elhagyni tehát a fontos technikákat sem. Jézus méltányolta a jogi pozitivisták törekvését a rendre, feltéve, hogy ez kiegészítette a természetjogászok törekvését az igazságra.

Látva mindazt, amit fentebb elmondtunk – mind a világjog pozitívista perspektívában vizsgált politikai szempontjait, mind a világjog természetjogi perspektíváiban vizsgált morális szempontjait – mindezt abban a történeti perspektívában is kell látni, amely szerint a 20. és 21. században virtuálisan a világ valamennyi népe folytonos kapcsolatba került és van ma is egymással.

Befejezésül visszatérek oda, ahonnan indultam: a Szentlélek a történelem Istene, a múlt és jövő Istene, a tápláló Isten, aki ösztönöz bennünket, hogy éljünk atyai és testvéri örökségünkkel, akaratunkkal és értelmünkkel, hogy megértsük az idők és terek prófétai kihívásait, amelyekben élünk, megértve és követve az új évezred kihívásait is, a vi-

lág egyetemes közösségére hívó küldetésünk szavát. És ő jelen van a világ sokféle kultúrájában a közös jogi intézmények alkotásánál, irányít minden népet Pál apostol szavaival, „hogy lakozzanak a földnek egész színén” békességben és igazságban.

HAROLD J. BERMAN

Fordította Mádl Ferenc

Harold J. Berman (1918–2007) a 20. század kiemelkedő jogtudósa. Amerikai állampolgárként született odesszai zsidó származású családba. A 30-as évek végén egy misztikus látomás nyomán kikeresztelkedett, és az episzkopális egyház tagja lett. Gondolkodásának középpontjában a kultúrák egyetemesége és a vallási ökumenizmus állt. Jogtörténetének elkészült két kötetében a kultúrák és a jogrendszerek kapcsolatát vizsgálta, rendkívül sokoldalú filozófiai, teológiai és művészeti műveltséggel. Az első nyugati tudós volt, aki a 60-as években a Szovjetunióban hosszú időt töltött tanulmányúton, és könyvet írt a szovjet jogrendszeréről. A Harvard Egyetem emeritus professzoraként vonult nyugállományba, majd több mint 20 éven át az Emory Egyetemen és a Carter Központban dolgozott és tanított Atlantában. Egyéniségének kisugárzása és különleges nyitottsága rengeteg barátot és tanítványt hódított meg. Mádl Ferenc az alábbi tanulmány magyarra fordításával kíván tisztelni Harold J. Berman emléke előtt. Ez a tanulmány 2004-ben, a Washingtoni II. János Pál Kulturális Központban hangzott el először, és a *Theology Today* c. folyóiratban jelent meg 2006-ban.

Jegyzetek

¹ Ld. Sancti Aurelii Augustini, De Trinitate, libri XV, vol. 1, cura et studio W. J. Mountain, auxiliante Fr. Glorie (Turnholti Typographi Brepols, 1968), X-XII; Augustine, The Trinity, bk.10, transl. Stephen McKenna

(Washington, DC: Catholic University of America Press, 1970), 310–13. Szt. Ágoston „will – akarat” koncepciója a szándékot és vágyat, „reason – ész-értelem” koncepciója az intelligenciát, a megértést és a lelkiismeretet, „memory – emlékezet” koncepciója, amit „beingnek – létezésnek” is nevez, nemcsak a múlt emlékezetét, hanem a jelen tudatát és a jövőbe való előretétekintést is magába foglalja. Szt. Ágoston azzal a ténnyel bírkózik, hogy az emberi psziché mindhárom kvalitása külön létező, mégis mindhárom egyként jelenik meg, és hogy mindegyik a Szentháromság Isten egy-egy személyének lenyomata.

² Eugen Rosenstock-Huussy, *The Christian Future: Or the Modern Mind Outrun* (New York: Harper Torchbooks, 1966), 114 dd. Ld. még tőle: *Heilkraft und Wahrheit: Konkordanz der politischen und der kosmischen Zeit*, repr. Ed. (Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 1952).

³ Rosenstock-Huussy, *Christian Future*, 114.

⁴ Laura Nader, „The Life of the Law: A Moving Story”, *Valparaiso University Law Review* 36 (2001):655, és idézett forrásai. Nader azt írja, hogy „az antropológusok indokoltan dokumentálták az igazságszolgáltatás fórumainak univerzális létezését. A szociálpszichológusok okkal vallják, hogy az igazság érvényre juttatásának igénye olyan alapvető emberi motívum, amely minden emberi közösségben jelen van”.

⁵ Alan Watson, *The Evolution of Law* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985), 48. Stephen Siegel is úgy tartotta, hogy a történeti jogi gondolkodás „olyan tanokra alapozta magát, amelyek ma szinte teljes elutasításra találnak”. Stephen A. Siegel, „The Revision Thickens”, *Law and History Review* 20 (2002): 637.

⁶ Ulric Neisser, „Five Kinds of Self-Knowledge”, *Philosophical Psychology* 1 (1998), 35, 46–50. Neisser az időben kiterjedt önazonosságot úgy határozza meg, „mint ami volt a múltban és mint amit várunk, hogy a jövőben lesz (the self as it was in the past and as we expect it to be in the future), saját magát elsősorban az emlékezetben ismeri fel” (46). „Amire emlékezünk, azon múlik, amit most hiszünk és azon, amit korábban elraktároztunk” (49).

⁷ Jaroslav Pelikan, *The Vindication of Tradition* (New Haven: Yale University Press, 1984), 65.

⁸ Ld. Jacques Dupuis, *Toward a Christian Theology of Religious Pluralism* (Maryknoll, NY: Orbis, 1997).

⁹ Ez Gordon A. Christenson meghatározása a világ civil társadalmáról, „World Civil Society and the International Rule of Law”, *Human Rights Quarterly* 19 (1997): 731.

SZEMPONTOK EGY NEMZETPOLITIKAI STRATÉGIÁHOZ

I.

„A természetes magyar nemzeti egység problémája abban áll, hogy egyfelől kíván-e a magyarság hozzátörödni a mai világverseny termelésbeli s ezekből következő jogi, igazsági, erkölcsi és társadalmi minden keserves szükségéhez és minden megdöbbenő következéseihez, másfelől a lassú és természetes beolvadás rendjén tudja-e magát: nem úrnak érezni a beolvadottak felett, hanem egynek érezni a beolvadottakkal? Óriási feladat mindkettő; a türelemnek, a fegyelemnek, az alkalmazkodó megadásnak és éberségnek netovábbját követelő. Érdemesnek persze érdemes volna.”

Ignotus: *A magyar kultúra és a nemzetiségek* (Válogatott írásai, Szépirodalmi, 1969. 618–619. o.)

„Két kérdéskört kellene megkülönböztetnünk: a ház problémáit, vagyis azt az identitás zavart, amelyet a más, nem nyugati kultúrákból való bevándorlás keltett a nemzetben belül, továbbá az új problémáit, azaz a nemzeti identitás és önrendelkezés fontosságát illető elbizonytalanodást, melynek háttérében az európai integráció és a globális szinten zajló politika átalakulása áll.”

Maarten Doorman: *A nélkülözhetetlen nemzetfogalom* (A romantikus rend; Typotex, 2006. 222. o.)

„A magyarság sem szélhámos propagandával, sem hatalmi politikával nem juthat többé vezető szerephez. Ha vonzást akar gyakorolni a környező népekre, ezt csak belpolitikával: külön, a többenél szabadabb és emberségesebb rendszer kialakításával érheti el.”

Gombos Gyula: *Szabó Dezső* (Aurora Könyvek, 1969. 280. o.)

Bevezetés

Tizennyolc évvel a „létező szocializmus” rendszerének összeomlása után a magyar társadalom egy újabb nagy traumatikus átalakulás lehetőségével szembesült. Nem váratlan ajándék ez a sorstól, hanem egy minden életszférát át-

ható, életveszélyesen súlyos válság egyetlen pozitív mellékterméke. Mert ugyanazok a folyamatok, amelyek az 1990-es fordulattól kezdődően a szociális egyenlőtlenség kiéleződéséhez, a kulturális megosztottság elmélyüléséhez és politikai polarizációhoz vezettek, mára egy ellentétes irányú változás felé mutatnak: a szolidaritás érzését és az *egy* közösséghez tartozás élményét erősítik a vesztesek növekvő táborában. Ez a spontán módon formálódó egységtudat kedvező feltételeket kínál az olyan törekvések számára, amelyek a nemzeti kötelekek megerősítésével próbálnak kitörni a válságból. Nagyon is gyakorlatias célok indokolják tehát, hogy a politika is felmérje, milyen állapotban van a társadalom nemzeti tudata: vannak-e még a múltból öröklött eszmehagyománynak ma is eleven tartalmai, s melyek azok az érzelmi reflexek és szemléleti sémák, amelyek a 21. századi környezetben anakronisztikusakká váltak.

A rendszerváltozás kudarctörténete nem előzménytelen. A válságtendenciák az utóbbi negyedszázadban gyorsultak fel, de rejtett dinamikájuk több mint két évszázada működik. S miután természetük csak kifejlésük összefüggéseiben ragadható meg, terápiájuk sem oldható meg a történelmi tapasztalat értelmezése nélkül. Nemzetstratégiai diagnózisról lévén szó, az alábbi történeti oknyomozás is a nemzeti elvű társadalomszerveződés problémáira irányul. „Természeti” adottságnak tekinti a modern kor antagonizmusait – a természet és az emberi világ birtokbavételének táguló lehetőségét, ennek következményeként pedig a társadalmi és az ökológiai katasztrófa fokozódó veszélyét –, s a közösségek önszabályozó képességében keresi a modernitás belső egyensúlyának biztosítékait. Az elemzés abból a tényből indul ki, hogy a nyugati típusú civilizáció modern kori fordulata egybeesik a polgári nemzetállamok kialakulásával, s azt a következtetést előlegezi meg, hogy korunk eszkalálódó válságjelenségei is elválaszthatatlanok azoknak a funkcióknak a zavaraitól, amelyeket a nemzetállam intézményei hoztak működésbe.

Az alapvető civilizációs dilemma, hogy tudniillik az ember káini természete megszelídíthető-e a morál, a jog és a kultúra eszközeivel, az új korban így vetődik fel: vajon a korlátlan fejlődés lehetőségét sugalló természettudományos racionalizmus s a tőke logikájából kibontakozó kapitalizmus szelleme összebékíthető-e a liberális és demokratikus eszmékkel. Másként fogalmazva: vajon az emberi világ spirituális tartománya: a szabadság, a méltóság, az autonómia, az identitás szükségletét kielégítő értékek megvédhető-e a materiális javak kultusza ellenében? A (polgári) nemzet modern eszméje – számos, a konkrét történelmi feltételekhez igazodó funkciója mellett – mindenekelőtt erre az alapkérdésre adott igenlő válaszként értelmezhető. Igaz, ennek ellentmondani látszanak azok a példák, amelyek szerint a nemzet ideája az agresszív, hódító nacionalizmushoz szolgáltatna érveket, más példák pedig – éppen ellenkezőleg – arra csábítanak, hogy a törzsi szellem, az archaikus kultúraelemek, a provincializmus, az izoláció védelmezőjét lásuk benne. E végtelenségek kiemelése mögött azonban – ezt igyekszünk bizonyítani – jól kitapinthatók a nemzeti elv kompromittálásában érdekelt hatalmi törekvések.

A nemzetpolitika szűkebb értelemben a nemzetállami funkciók ellenőrzésének feladatkörét jelenti, s nem tartalmaz többet, mint a társadalom biológiai és szellemi önreprodukciója forrásainak és szabályrendszerének folytonos működtetését: az egészségügy, az oktatás és a szociálpolitika összehangolását mindenekelőtt a gazdaság- és a külpolitika követelményeivel. Ennek a meghatározásnak azonban – még ha kiegészül is az ország határain kívül élő nemzetrészek iránti felelősség vállalásával – komoly hiányossága van: nem fejez ki mást, mint az államnak a társadalom iránti szerződéses kötelezettségeit, azaz nem utal a politikai közösség szellemi minőségének ismerveire. Márpedig egy nemzeti közösségért felelős politika nem kerülheti meg a kérdést: minek tekinti magát a nemzetet. A kulturális hagyomány irán-

ti tiszteletből használja-e a szót, melynek szimbolikus erejét taktikai céljai szolgálatába kívánja állítani, amagy saját tevékenysége alfájának és ómegájának; olyan valóságnak tehát, amely létének feltételét s egyszersmind értelmét is jelenti. A 21. század ideológiai harcaiban és hatalmi konfliktusaiban semmi nem minősíti egyértelműbben a politikai változások célját, irányultságát, mint a fenti kérdésre adott válasz. Ez a válasz nem fogalmazható meg pusztán teoretikusan. A kérdés mégoly tekintélyes nemzetközi szakirodalma sem csegetet a siker reményével. A nemzet main-stream fogalma tudniillik nem tükrözi a kelet-, illetőleg kelet-közép-európai társadalomfejlődés tapasztalatait, még kevésbé veszi figyelembe, hogy e fogalom számunkra adott tartalma – a regionális adottságoktól is eltérő – sajátosan magyar tudattörténeti környezetben alakult ki. Vagyis nem csupán kollektív egyéniségünk kifejlődésének – a magyar polgári nemzeteszmé megfogalmazásának – egyszeri és különös „csillagállását” kell pontosan ismernünk. Fontosabb ennél azt tudnunk, hogy nemzetállamunk mintegy két évszázada tartó kálváriájáért mikor mennyiben volt okolható a „külpolitikai véget”, s mikor mennyiben kell a felelősség terhé is magunkra vennünk. Mert igaz ugyan, hogy a „fogamzás” pillanata egy életen keresztül determinál, nagyobbreszt mégis rajtunk múlik: képesek vagyunk-e feldolgozni traumáinkat, s okulni kudarcainkból.

A nemzetpolitika tehát – a nemzetállam társadalmi felelősségvállalásán túl – a saját előtörténetére irányuló folytonos reflektálást is jelent. S ez a történeti reflexió nem holmi öncélú intellektuális szükséglet kielégítésére szolgál, hanem az állam aktuális céljainak kijelölését hivatott megalapozni. Mert semmilyen program megvalósulásának nincs esélye, ha az nem a feldolgozott múltra épül, és – megfordítva a tételt – minden, ami megtörtént, csak akkor válik végleg értelmetlenné, ha nem használható tanulságként a célszerűen cselekvő nemzetpolitika számára.

1. Az itt következő elemzés azzal a céllal készült, hogy szempontokat, érveket és fogalmakat kínáljon egy nemzetpolitikai stratégia kimunkálásához. Noha nem gondoljuk, hogy a nemzeti közösséget formáló erők eredendően politikai természetűek lennének, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tapasztalatot, amely szerint a legújabb kor politikatörténete szorosan összefonódott a nemzettudat történetével. Hol ez utóbbi bírta meg sajátos szükségleteinek kielégítésével a politikát, hol amaz manipulálta önnön céljai érdekében a nemzeti érzületet. A két „diszciplína” gyakori egymásba mosódása már-már azt a látszatot keltette, mintha egy nemzetállam politikája szükségképpen az adott nemzet érdekeinek a kifejezője lenne, holott – miként a következmények bizonyították – többnyire csupán a két létszféra taktikai jellegű együttműködéséről volt szó. A nemzeti érték-szempontokat a politikai cselekvés szintjére emelő stratégiai gondolkodás hiánya egész térségünkben súlyos társadalmi következményekhez vezetett, de a legdrámaibb fejleményeket – immár statisztikai adatokkal is bizonyíthatóan – éppen a mi országunkban produkálta. Ezúttal elég talán, ha a magyar ún. „rendszerátalakítás” három nemzetpolitikai kudarcára utalunk. (1) Az első akkor tudatosult, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a pártállam keresztény-konzervatív és neoliberális ellenzékét áthidalhatatlan szakadék választja el egymástól, s hogy nincs olyan új nemzeti egység, amely ez utóbbinak a bukott rendszer képviselőivel kötött érdekszövetségét képes lenne ellensúlyozni. (2) A veszteséglista második tétele törvényszerűen következik az elsőből: a pártpolitikai polarizációt a társadalom szétszakadása követte. A piacgazdaság brutálisabb változatát, azaz a törvényesített vadkapitalizmust ránk kényszerítő külső és belső erők olyan feszültségeket generáltak az új rend nyertesei és vesztesei között, aminők egyetlen korábbi rendszer számláját sem terhelik. A magyar társadalom szociális, egészségi és kulturális állapotának mutatói történelmi mélypontot jeleznek, s ez a

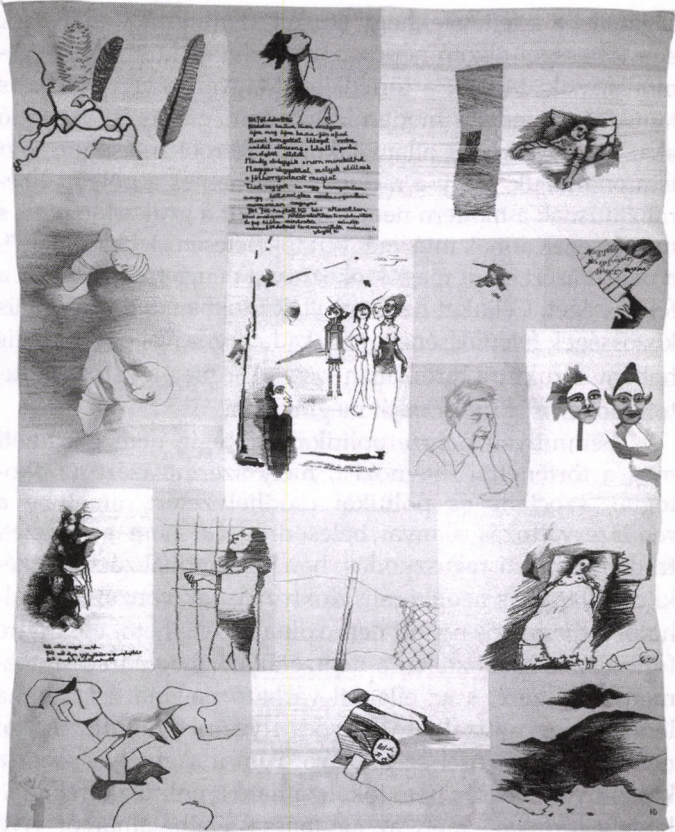
tény egyúttal magyarázatot ad arra is, hogy miért volt elkerülhetetlen (3) a harmadik, a legsokkolóbb vereség, nevezetesen az állampolgárságról rendezett népszavazás kudarca. 2004. december 5. tette dokumentálhatóvá a sok-sok előjel alapján már körvonalazódó diagnózist, mely szerint a nemzeti szolidaritás érzése sem a politikai hatalomban, sem az életvilág hétköznapijaiban, sem a szellemi közösség szimbolikus terében nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy megvédje a magyar társadalmat az új világrend romboló (negatív) hatásaitól.

E történelmi fejlemények okainak objektív igényű feltárását rendkívül nehézé teszi az a körülmény, hogy a nemzeti kérdést a modern társadalomtudományok – a szociológia és a politológia – hosszú ideig nem vonták be vizsgálódásaik körébe. Igaz, a történelmi stúdiumok – a történetírás, az irodalom-, a művészet-, a nyelvtörténet, a néprajz, a régészet – érdeklődésének a középpontjában minden esetben egy konkrét nemzet állott, s a politikai retorika is nemzetcentrikus volt, ám éppen azért, mert ezek egy-egy kollektív szubjektum nézőpontját képviselték, a tárgyukról folytatott diskurzus – az uralkodó objektivistá tudományosság szemzőgéből – tudománytalannak minősült. A nemzetpolitikai gondolkodás csak úgy utasíthatja el ezt a minősítést, ha egyszerre képes vállalni az objektív tudományosság módszertani követelményeit s a saját nemzeti nézőpontjából adódó szubjektivitást.

(A tudományosság kötelező elve persze nem jelenti azt, hogy a nemzetpolitikának állást kellene foglalnia saját eredetének ismeretelméleti és kultúratudományi kérdéseiben. A politika nézőpontjából nincs jelentősége annak, hogy a modern nemzet organikus képződmény volt-e, avagy „csupán” költők, tudósok és filozófusok teremtménye [‘res nata’ vagy ‘res facta’, azaz ‘keletkezett’, vagy ‘megalkotott’ dolog-e, ahogy Nietzsche fogalmazta], mint ahogyan az sem politikai probléma, hogy igazuk volt-e a romantikusok-

nak, amikor a nemzeti kultúrákat „jól meghatározott, stabil identitással bíró” képződményeknek tekintették [Maarten Doorman, 224.]. A nemzetállamok hatalom- és társadalomszerkezete ugyanis – az őket létrehozó kulturális erők ismeretelméleti státusától függetlenül – történelmi valósággá váltak, s a nemzetpolitikának ezzel a valósággal kell szembeülnie.)

Csak e kettős kritérium figyelembevétele teszi lehetővé, hogy a nemzeti problematika tagadásának egyik változatát ne egy másikra cseréljük, azaz – a teljes negáció tarthatatlanságának felismerése után – ne essünk a nemzetfogalom relativizálásának hibájába. Ez a pusztán módszertaninak látszó „hiba” ugyanis ugyanannak az objektivista-szcientista szemléletmódnak a terméke, amely tagadta a nemzeti elvű társadalomszerveződés értelmét, s úgy ítélte, hogy a tradicionális közösségeknek nincs helyük a modern világban. Miután a nacionalizmusok világméretű konfliktusai kétségbe vonták e szemléletmód megalapozottságát, a szcientista világképben látványos fordulat történt: az egykor premodernnek bélyegzett s most bűnbakká vált „nemzet” a zsákutcába tévedt modernitásért tétetett felelőssé. Egyenlőségjel került a birodalmi ábrándokat kergető, expanzionista nemzetállam és a közösségi autonómiát védő nemzet eszméi közé, s a globalizáció doktrínájára bízott, hogy utat mutasson az emberiségnek a nemzeti korlátokat nem ismerő „posztmodern” paradicsomi állapotok felé. Való igaz: a nagy francia forradalom után születő európai nemzetállamok a modernitás szülöttei. A feudális államtól csupán a területkiterjesztés hajlamát öröklik, minden egyéb sajátosságuk a felvilágosodás racionalizmusának és a liberalizmus szekularizált szabadságeszméjének a jegeit viseli magán. A „szocio-ökonómikus” és az „etno-nacionális” expanzionizmus [Balla Bálint, 332–333.] egyaránt az uniformizáló és homogenizáló észelvűség érvényre jutását jelenti, azaz az állampolgárok jogegyenlőségének és gazdasági szabad-

PROFÁN APOKRIF

Gobelin

ságának az a feltétele, hogy etnikai identitásukat alávessék egy többséget alkotó népcsoport nyelvi és kulturális hegemóniájának. Miként a történelmi Magyarország példája is tanúsítja, az effajta modernizáció önmagában is elegendő akár egy évezredes államalakulat szétrobbantásához. Azt is mondhatjuk, hogy a racionalizmusnak és a polgári liberalizmusnak a modern nemzetállam lett a gyakorlóterepe, s miután ezek annak intézményeit tökéletesen „lehasználták”, a pusztításért, amit maguk okoztak, a nemzetre hárították a felelősséget. Céljukat nem tartották titokban: a tradicionális közösségek felépülésének megakadályozásával egy globális hatalmi struktúra birtokában kísérelték meg a zátonyra futott modernség programját megmenteni.

Semmilyen nemzetpolitikai stratégia nem kerülheti meg a történelmi diagnózist, mely szerint azért az ökológiai, szociális és politikai csődhelyzetért, amelybe a rendszerváltozás alanyai belesodródtak, nem a nemzeti tradíciók iránti ragaszkodás, hanem a globalizáció „érzéki csábítása” és neoliberais doktrínájának vonzereje okolható. E diagnózis nélkül nem volna érzékelhető, mennyire formális és eszköztelen a nemzetállam megmaradt intézményrendszere, s az ellenfél várható magatartása aligha lenne prognosztizálható. A csődhelyzetnek mindazonáltal nemcsak az ellenfél az okozója. Sem a személyes, sem a kollektív felelősség nem lokalizálható a politikai aréna valamely térfelére, mert az egymással élethalálharcot vívó eszmék, célok, vonzalmak és spirituális hajlamok nem a pártok deklarált programjai szerint formálnak szemben álló táborokat. A kudarcokért, katasztrófákért többnyire ugyanazon szereplők gyarlóságai, tévedései, hibái, következetlenségei okolhatók, akik esélyt kaptak egy sikeres stratégia megvalósítására, s ha helyükre birodalmi ágenssek, önhasznukat leső hatalomtechnikusok vagy ámokfutó globalisták léptek, azt nem ezen ellenfelek túlerejének, hanem saját gyengeségüknek köszönhatték.

Ennek a tanulságnak akkor is jelen kell lennie a nemzetpolitikai gondolkodásban, ha a tetten érhető hibák, gyengeségek miatti politikai felelősség nem jelent minden esetben személyes erkölcsi felelősséget is. Az csak 1848/49 után válhatott evidenciává, hogy a reformkor nyelvi-kulturális nacionalizmusa egyik előidézője volt a szabadságharc bukásának, s ha ezért a korszellemet történelmi kritika érheti is, Széchenyiék nemzedéke nem marasztalható el a politikai morál elleni vétésben. Ugyanennek a végzetes hibának – ti. a nyelvi-kulturális nacionalizmusnak – a kiegyezés utáni megismétlődése azonban igenis indokoltá teszi az erkölcsi ítéletet.

A 19. századi példával párhuzamba állítható a „rendszerváltozást” követő honi tapasztalat. Az első kormányzati ciklus konzervatív tömörülésének még megbocsátható, hogy – a lehetetlen feladat terhe alatt mintegy pszichikai karanténba zárva – valamiféle érzelmi közösségre redukálta saját táborát, ám az első vereség után semmilyen szubjektív indíték nem mentheti a „jobboldal” politikai izolációját. Sem a „keresztény”, sem a „nemzeti”, sem a „konzervatív” jelzők jelentésével vállalt azonosulás nem indokolhatja az eszmei értékek iránt közömbössé vált társadalmi csoportokkal szembeni fölényes elhatárolódást. Hogy ez mégis bekövetkezett, annak éppúgy lehet magyarázata egy – még a 19. századból eredő – elitista, nemesi-polgári értelmiségi hagyománynak, miként a 20. századi népi írói komplexusoknak makacs továbbélése, ám ez a magyarázat gyenge vigasz a szükségszerűen bekövetkezett, morálisan is megérdemelt második vereség tényével szemben. De ne siessünk előre! Mielőtt a magyarországi tanulságok taglalásába kezdenénk, célszerűnek látszik a nemzeti kérdést általánosabb összefüggésekben is felvetnünk.

2. a) Azok a folyamatok, amelyek a francia forradalom kirobbanásához vezettek (a királyi udvar eladósodása, az *ancien régime* totális gazdasági és pénzügyi csődje), egye-

nes következményei voltak a gazdaság és a magántulajdon szféráját a politikai hatalomtól függetlenítő liberális doktrína érvényesülésének. A tőke világának – a tulajdon szentiségének elvére épülő – autonómiája végül is erősebbnek bizonyult, mint az a struktúra, amelybe beékelődött, ám nem rendelkezett a társadalmi életszférák komplex szabályozásának képességével, s ezért új hatalmi rend – új állam – megteremtésére kényszerült. Az új rend: a nemzetállam szervező elve kezdettől kezdve a homogenitás. Mint minden modern ideának, ennek is kettős arca van. Az egyik, a maskírozott, amit a kultúra felé mutat – a polgári egyenlőség eszméje –, tökéletesen alkalmasnak bizonyul arra, hogy megnyerje a humán értelmiséget, s ezzel késleltesse a vele szemben szerveződő szellemi ellenállást. A másik, az igazi arca a hétköznapi valóságban ismerhető fel. A tőke logikája olyan egységes társadalomszerkezetet feltételez, amelyben kizárólag a profittermelés képessége biztosíthat előnyököt az egyén számára.

b) A modern nemzet radikálisan átformálta a kultúra szerkezetét. Tagadta a rendi társadalom isteni legitimitását, miután azonban a hatalom transzcendens eredetének vallásos képzete megszüntethetetlennek bizonyuló tömeglélektani szükségletből táplálkozott, magára öltötte a szakralitás jegyeit. Ez magyarázza a nemzettudat történetének romantikus fordulatát: a nemzeti közösséghez tartozás érzése, ami eladdig csak egyik eleme az egyén identitásélményének, a spirituális értékhierarchia csúcsára jutva abszolút értékévé vált. Ahol pedig egy szakrális követelménynek való megfelelés vágya a cselekvés legerősebb motivációjává lesz, ott a végletes indulatok is szerephez jutnak, s a nemzeti érdek éppúgy igazolásul szolgál a mártíromsághoz, miként az idegennel szembeni állami erőszak alkalmazásához.

c) A nemzet lényegileg ugyanazokat a funkciókat működteti, mint az archaikus kortól kezdődően minden makroközösség: örökli, átörökíti és folytonosan korrigálja az

együttélés szabályait, illetőleg készségben tartja, s ha kell, mozgósítja a kollektív önvédelem képességét a külső fenyegetettséggel szemben. A közösségek persze – természeti létfeltételeiktől és kultúrájuk alkatától függően – sajátos rendszerbe szervezik ezeket a funkciókat, és történetük során maguk e rendszerek is lényeges változásokon mennek keresztül. E változások olykor belső szükségletekből fakadnak, s lassú, organikus átalakulás jeleit mutatják, sokszor azonban drasztikus külső kényszerek hatására következnek be, s a közösség alkalmazkodóképességét teszik halálos próbára.

A kényszerek kitettség, az alkalmazkodás morális és politikai dilemmái természetesen másképpen vetették fel a nemzeti létkérdéseket a polgárosodás korszakában, mint a rendiség évszázadaiban. A premodern kor hódító és önvédő harcait politikai szubjektumok – államok és birodalmak – vívták egymással, s a diplomáciai vagy katonai erőviszonyok döntötték el a mindenkori vesztes alkalmazkodási „kötelezettségét”. A modern kor mozgató erői – a gazdasági és pénzhatalmak – nem jelennek meg közvetlenül a politika színterén, ám rejtőzködő jelenlétükkel radikálisan átstrukturálják a hatalom szféráját. Noha a felszínen ez az új struktúra is személyek és szervezetek hálózatából áll, lényege az ember természetének egy korábban kiaknázatlan dimenziójában rejlik. Mert igaz ugyan, hogy a polgári világ *mechanizmusait* a tőke logikája mozgatja, elementáris *dinamikája* azonban antropológiai eredetű: a természeti erőforrások kiaknázásának *szellemi képességéből* és a civilizációs *javak iránti vágy korlátlanágából* fakad. A nemzeti közösség elsősorban ez utóbbival – tehát magával a zabolátlan emberi természettel – szemben válik védtelenné. A fogyasztás versenyében felbomlik a társadalom tradicionális rendje, az együttélés szabályai tarthatatlanná válnak, s a közösség ellenállás nélkül szolgáltatja ki magát a modernitás legsúlyosabb veszélyének: a „*leépítő evolúció*” [Freund Tamás] romboló hatásá-

nak. A kapitalizmus klasszikus korszaka a társadalomnak még „csak” a makroszerkezetét roppantotta meg – végletekig fokozta az etnikai és az „osztály”-ellentéteket –, a posztmodern globalizáció időszakában a mikrostruktúrákat, a családot, a párkapcsolatokat, a kisközösségeket, s magát az identikus személyiséget is a felbomlás veszélye fenyegeti.

Ám éppen ez a féktelen, a szociálisból az antropológiai szférába is behatoló civilizációs agresszió hozhat korszakos léptékű fordulatot a nemzetek legújabb kori történetében. Ha a „nation” romantikus eszméje egyfajta transzcendenciát jelentett az eszközzé vált egyén számára, most a nemzeti kultúrákban kódolt fegyvelmezőeszközök: az együttélési szabályok, a viselkedési normák és a morális értékeszmények hasznosulhatnak az egyetemes emberi minőség javára.

3. A történeti reflexió persze nem korlátozódhat az általános összefüggésekre. Egyszerre kell hangsúlyoznunk a modern polgári nemzettudatot formáló, egymással sok tekintetben összebékíthetetlen európai eszmerendszerek – mindenekelőtt a francia forradalmi nacionalizmus és a konzervatív német romantika – szerepét, illetőleg a rendi magyar társadalomtól örökölt kulturális és politikai közösségeszményeknek – éppen az új, „idegen” hatásokkal szembeni – megélénkülését. Miután a külső impulzusok és a saját tradíció máig nem szűnő kölcsönhatása nem engedi meg, hogy bármelyik tudati komponensnek döntően – és végérvényesen – meghatározó szerepet tulajdonítsunk, *a modern magyar nemzeteszmé lényegét magában a kölcsönhatásban, az eszményi közösséget vizionáló értéktételezések, kulturális hagyományok, politikai ideológiák folytonos ütköztetésének, egyeztetésének eleven igényében kell látnunk.*

Mik is voltak azok a hatások, illetőleg hagyományok, amelyek kölcsönhatásba kerültek egymással? Ha a francia „uralkodó eszmék” a rendi társadalom politikai legitimációjának gyengítésében játszottak szerepet, a felvilágosodás

és a romantika német bölcseleti impulzusai (Herder, Fichte, Hegel) a nyelvi alapú kultúrnemzet érzelmi és ideológiai alapjait erősítették. A két európai modell egy tekintetben mutatott közös vonásokat: a más-más elvekből származtatott nemzeti egységnek az volt a rendeltetése, hogy igazolja a megteremtendő homogén nemzetállam létjogosultságát. A modern magyar nemzettudatnak azonban fundamentálisabb tartalmi is voltak az államisághoz kötődő érzelmeinél. Mind a francia, mind a német minta erős, öntörvényű magyar tradíciókhoz igazodott, s ezért hatásuk nem annyira termékenyítőnek, mint inkább katalizálónak mondható. Az anyanyelvű kultúrának mint a nemzeti közösséget teremtő és megtartó szellemi közegnek a kultusza – a németekéhez hasonlóan – nálunk is a reformációban gyökeredzett, de a 'választott nép' (a kollektív küldetés) ószövetségi eszméje a magyar nemzeti önszemléletben hatolt a legmélyebbre. Hogy mennyire mélyre, azt később a *Himnusz* dokumentálta. Nemzeti imánk – epikus elemeivel – („Őseinket felhozád...”, „Általad nyert szép hazát...”) nemcsak a zsidó-magyar sorsrokonság teóriájára utalt, de teológiai világképével a közösségi lét szekularizációjának diadalát ünneplő romantikus himnuszirodalomtól is markánsan megkülönböztette magát. Figyelemre méltó, hogy a versnek mint nemzeti szimbólumnak a kanonizációja állami/intézményi segédlet nélkül, mi több, egy – a királyt dicsőítő – ének elleni tiltakozás jegyében történt meg, ezáltal is nyomatékosítva a költő közösségeszményének a függetlenségét a hatalmi/politikai szférával szemben. Nem mutatott közvetlen európai (romantikus) hatásra az értekező Kölcsey hazafogalma sem. Itt még inkább szembetűnővé válik a magyar sajátosság: a közösség modern-racionalista, illetőleg szakrális-spirituális értelmezésének szembeállítása – az utóbbi javára. A magyar nemzettudatot a legerőteljesebben formáló bölcseleti klasszikus szövegéről van szó, ezért álljon itt a *Játékszín* című tanulmányának néhány sora! „Krisztus így szólott: ahol ketten-

hárman öszvegyűltök (tisztá imádással tudniillik), ott leszek én veletek! Ilyenformán szól a haza is: ahol ketten-hárman öszvegyűltök (tisztá nemzeti lélekkel tudniillik), ott leszek én bennetek! Mert a hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához. Ezen tartomány, melynek kiterjedését most magyar hazának nevezzük, századok előtt más néptől mondatott hazának; őseink a Don mellett is, a Kaspium partjain is, magokkal hordozták a magyar hazát, s magokkal együtt hozták azt ide. Emberek teszik a valóságos hazát, nem az élet nélkül való halmok és térségek, melyek százféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást." [KÖM. I. 640. o.] Nemcsak Kölcseyt jellemző szemléletről van itt szó! Mielőtt a *Himnusz*, majd a *Parainesis* hazafogalma kanonizálódott, az európai mintáktól függetlenül fejlődő magyar spirituális nemzeteszme már kifejlett állapotban volt. Kazinczy egy több évszázados protestáns hagyomány szellemében mondta ki, hogy „a nacionalizmus” előbbre való, mint (a „gaz kabinet” érdekeit szolgáló) „arany”; a felekezeti unióról évtizedekig zajló vitában a nemzeti egység vágya végül semlegesítette a katolikus-protestáns ellentét politikai töltetét; a rendeknek az Aranybullából származtatott ellenállási joga – Katona drámájában – a közösségének elkötelezett autonóm individuum morális parancsává vált. A birodalmi nacionalizmusokat érlelő európai romantika korában aligha lehet túlbecsülni ennek a hatalmi ambícióktól nem érintett, depolitizált közösségideának a jelentőségét. Míg a történeti-szociológiai dimenzió nemzettudat-típusai (az eredet-, az állam és a hagyományközösségi nemzeteszme) az európai hatásokat magukba építve a nemzetállam, illetőleg a kultúr-nemzet modern dichotómiájának irányában fejlődtek, ez a sajátosan magyar szellemi-kulturális tradícióból táplálkozó spirituális nemzeteszme a modernség projektjével szembeni fenntartásokat és lelki ellenállást fejezett ki. Olyan bölcséleti és etikai értékrend jelent meg ezáltal a politikai eszmék

hátterében, amely hierarchikus rendbe szervezte a nemzet fogalmának spirituális és aktuálpolitikai mozzanatait.

4. A modern magyar nemzettudat formálódásának történeti ívén – több kisebb szakaszt ezúttal figyelmen kívül hagyva – két korszakot kell megkülönböztetnünk. Az egyik a kifejlődés korszaka, amely az 1780-as évektől az 1860-as évek elejéig, a másik a felbomlásé, amely a 19. század utolsó harmadától napjainkig tart. Az első szakasz csúcspontját az 1848/49-es forradalom és szabadságharc jelzi, de az itt összpontosuló energiákat az a szellemi erjedés hozta mozgásba, amely elsőként Kölcsey, később Wesselényi és Széchenyi gondolkodásában zajlott le az 1820-as évek végén. Az ezt megelőző évtizedek két nagy múltú, mély gyökerű nemzettudattípust ütköztettek a még „fiatal” romantika közösségesszméjével. A tradíció egyik eleme a vérségi alapú *eredetközösség* mítosza volt, amiből a rendi nemesség identitásélménye táplálkozott, a másik az *államközösségi* nemzet tézise, mely szerint a történelmi Magyarország minden polgára – etnikumra, nyelvre és felekezetre való tekintet nélkül – hungarusnak minősült. A romantika ún. *hagyományközösségi* nemzetfogalma egyszerre szűkítette és tágított ezeket a képleteket. (A terminus technicusok S. Varga Páltól származnak.) A nyelvet, azaz a nyelvközösséget tette a 'nemzeti' kritériumává, s ezáltal egyfelől kirekesztette a más anyanyelvű 'honnosokat' a magyarságból, másfelől a nem nemesi tömegeket beemelte a magyar nemzet értelmezési tartományába. Miközben a két tradicionális közösségtípus ellentéte feloldható volt az együttélés kultúrájában, ez utóbbi, tehát a nyelvi alapú nemzet ideája – miként utaltunk már rá – előrevetítette a történelmi Magyarország darabokra hullását.

Ahhoz, hogy a különböző eredetű és más-más rendeltetésű identitáselvek ne gyengítsék és roncsolják egymást, hanem – a bennük rejlő kohéziós erők összegeződése révén –

alapul szolgáljanak egy korszerű, dinamikus nemzetstratégiához, nem csupán karizmatikus tekintélyek megjelenésére, hanem új rendezőelvre és fogalmi paradigmaváltásra is szükség volt. Láthattuk, Kölcsey volt az első, aki képes volt megfelelni ezeknek a követelményeknek. Nemcsak azért, mert a Himnusz költőjeként sikeres kísérletet tett a vallási és osztályellentétei következtében végletesen megosztott társadalom érzelmi közösségének megteremtésére, hanem mert bölcselőként is ki tudta emelni a haza és a nemzet fogalmát a konfrontatív hajlamokkal és militáns indulatokkal telített tudati-pszichikai környezetből.

Az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot előkészítő nyelvi-kulturális nemzeti mozgalom végül is a 19. század uralkodó politikai eszméinek sajátosan magyar ötvözetét teremtette meg. Egyszerre idézte fel a feudális rendek Árpád-kori közjogi hagyományában gyökerező – az Aranybullában deklarált – nemesi nemzeti szabadságesezméjét: az uralkodóval szembeni ellenállásnak immár a nemzetállami szuverenitást védő jogát, és tűzte napirendjére a jobbagység felszabadításának a polgári egyenlőség modern követelményével összehangolt programját. A nyelvi mozgalom az előbbi nélkül pusztán kulturális és művelődéstörténeti kuriózum maradt volna, mint ahogy az önálló államiság ügye is a hatalmi küzdelmek feledhető epizódjainak sorába tartozna, ha nem érvényesül a társadalmi igazságosság elvét törvényerőre emelő belátás és akarat. Magyarán: a 48-as forradalom nemzeti étoszában elválaszthatatlan egységben volt jelen a spirituális, a közjogi és a szociális dimenzió. Ez adta tökéletességét és egyedülállóságát. Minden értelmezés, amely e hármas egység bármelyik elemét elhalványítja, netán megtagadja, a lényegét hamisítja meg, és minden törekvés, amely a *szabadság* és a *tulajdon* polgári szükségleteit egymással szemben játssza ki – akarva, akaratlanul – a nemzeti közösség felbomlásához vezet.

A rövid történeti vázlatból jól látható: a 19. század első évtizedei fordulatot ígértek. Úgy látszott, ha egy országnak van kellő számú és minőségű szellemi elitje, a modernitás minden botránya elkerülhető a kulturális tradíció: a szabályozó jog, a fegyelmező erkölcs s a szabadító hit erejének segítségével. A fordulat akkor nem juthatott el a kiteljesedésig. Pedig a modern magyar polgári nemzet nemcsak politikai értelemben született meg. A forradalom úgy emelte be az ország nagyobb részének polgárait a „nemzet sáncai” mögé, hogy nem kényszerítette őket természetes – nyelvi, etnikai, vallási – kötődéseik megtagadására; s ez azt is jelentette, hogy sikerült elmentseni a vér- és rítusközösség premodern tradíciójához kötődő köldökzsinórt, anélkül, hogy ez a műtét megfosztotta volna a politikai közösséget létezésének transzcendens értelmétől. A történelmi köztudatban nincs kellő hangsúllyal jelen az a tény, hogy – miként Veliky János figyelmeztet erre – 48-as és 49-es törvényeink a „kultuszjellegű nacionalizmusok” semmiféle hatását nem engedték érvényesülni a kormányzati politikában. Nemcsak a zsidóság teljes körű – s majd csak a Bach-korszakban visszavont – emancipációja, hanem a nemzetiségeknek megadott, az egész térségben egyedülálló *közösségi szabadságjogok* is összhangban voltak az új, forradalmi nemzeti gondolattal.

A polgári nemzet 1848-ban spirituális értelemben is világra jött tehát, s az újszülöttet éppoly szent kötelékek kapcsolták a közszellemet megtermékenyítő forradalmi eszmékhez, mint a befogadó „hív Anyához”: a magyar állam közjogi-történeti örökségéhez s ezen belül földrajzi valóságához. A felserdülő nemzetnek azonban nem adatott meg a békés, harmonikus családi környezet. Előbb a ’szülők’ elhúzódozó válópere keserítette meg életét, majd a birodalmi ’gyámhatóság’ kegyetlen ítéletét követően egymást váltó gondnokok felügyelete alá került. Ha olykor megkísérelte, hogy visszataláljon szülőihez, nehéz döntésre kényszerült:

hol az apját, hol az anyját kellett megtagadnia. Vagy abban próbált hinni, hogy 1848 szelleme nélkül is megőrizhető az ország – mindegy, milyen árat kér is érte a gyámhatóság –, vagy abban, hogy a forradalom eszméi nemcsak igazságot, de hazát is képesek teremteni. S mert hűségét az egyik szülő iránt mindenkor csak a másik megtagadásával tudta bizonyítani, végül önmagával is meghasonlott, s önazonosságának ködös emlékével, sérült lélekkel, eltompult reflexekkel kezdte újra keresni a helyét.

A 19. századi reformkorban formálódó nemzettudat mindezért csak rövid ideig és szórványosan volt képes megfelelni a társadalmi modernizáció követelményeinek. A kulturális központokban úgy látszott, mintha egyszerre kapott volna lendületet a társadalmi egységesülés folyamata, a városiasodás és a nemzeti autonómiát sürgető politikai küzdelem, valójában azonban az ország egésze nem ebben az irányban haladt. A centrumokra korlátozódó heves – egzisztenciális indítékú – asszimiláció zajlott az idegen ajkúak kulturális integrációja helyett, rohamos területi növekedésnek indultak mezővárosaink jelentősebb ipari létesítmények nélkül, s az etnikai identitásukban megerősödő, hatalmas régiókat kitöltő nemzetiségek nem tudtak azonosulni a függetlenségnek a rendi Magyarországtól öröklött eszméjével. Egy győztes szabadságharc bizonyosan kedvezőbb feltételeket teremtett volna a polgári átalakuláshoz, de ezeket az anakronizmusokat a katonai és politikai siker sem szüntette volna meg. Bármily paradoxonnak tűnik is, a bukás (Világos) utáni magyar társadalomfejlődés legsúlyosabb ellentmondásai nem abból adódtak, hogy a győztes idegen hatalom visszafojtotta a reformkorban elindult változásokat, hanem éppen abból, hogy irányuk korrekciója nélkül gyorsította fel azokat. Az önkényuralom, majd a dualizmus korszaka szinte száguldó ütemű „fejlődést” diktált a gazdaság világában, az urbanizáció és a közlekedési infrastruktúra területén, miközben konzerválta azokat a viszonyokat,

amelyek már a reformkorban is késleltették az új minőségű nemzeti egység kialakulását. És minél gyorsabban és látványosabban folyt az önszabályozásra már képtelen országnak a világ új, kapitalista rendjéhez történő illeszkedése, a széteső társadalom annál távolabbra került a nemzetté válás lehetőségétől. A magyar nemzettudat – az Adyé, Szabó Dezsőé – nem azért lett sérült, neurotikus és a tragédia előérzetével terhes, mert alulmaradt a hirtelen feltámadó, fiatal nacionalizmusok versenyében, hanem azért maradt alul, mert sérült volt, neurotikus és a tragédia előérzetével terhes. Mivel nem volt hatalma a hétköznapok életvilágát a maga értéknormáihoz hasonítani, arra is képtelenné vált, hogy az asszimilánsok szellemi impulzusaival, pszichikai energiáival önmagát gazdagítsa. Idegenül érezte magát a világban, s ezért az „idegenben” látta rossz közérzetének okát. A szakadékot, amely a történelmi tudatban gyökerező önélménye és jelenének társadalmi tapasztalata között tátongott, a nemzet ideája nem hidalhatta át.

A hanyatlástörténet 1849-ben kezdődött. A világosi katasztrófa nemcsak megtörte, de vissza is fordította különböző nemzettudattípusok egységesülésének folyamatát. Kölcsey spirituális közösségfogalmának integráló ereje csak addig volt képes áthidalni a nemzettudat belső törésvonalait, amíg hatása egyirányú volt a társadalom szerkezetének lényegi változásaival. Ez utóbbiak megtorpanása és visszahanyatlása nosztalgikus esztétikai élménnyé degradálta azt a tömeglélektani állapotot, amelyből a reformkor világhatalmú lendülete fakadt. A „kizökönt” idő a közösségélményt is megfosztotta tápláló forrásaitól. A nemzeti érzület részint visszahajlott az immár anakronisztikussá vált őstípusaihoz – a vérségi és az államközösségi nemzet doktrínáihoz – , részint új keletű tagolódások irányában deformálódott. Az egyik irányban – nevezzük ezt a nemzettudat mélységi (hosszmetszeti) dimenziójának – a legképtelenebb polarizáció tanúi lehetünk. Egyfelől az újkonzervatív ideo-

lógiaiak nemzetkarakterológiai az archaikus időkből eredeztették a szuverén államiság és a demokratikus berendezkedés kialakítására képesítő faji adottságokat, másfelől egész nemzedékek pszichéjében – a köznemesség, a kispolgárság és a paraszti-népi tömegekében egyaránt – lejátszódott a politikai nemzetkarakter metamorfózisa: még a 48-as függetlenségi hagyomány is elhalványult, hogy „ferencjósokát” glorifikáló, a dinasztikus elvet és a dualizmust kritikátlanul elfogadó „hamis realizmusnak” adja át a helyét.

És mit mutatott a keresztmetszeti látélet? A 19. század második felében a tudattörténeti differenciáltságot (eredet-, ill. államközösségi tudat) a társadalmi pozíció tényéből fakadó megosztottság kezdte felváltani: egyre határozottabban elkülönültek egymástól az úriás, a polgári és a népi osztálytudatból eredő nemzetképzések.

Szentistvántelep, 2008. március–május

KULIN FERENC

(Folytatjuk)

SZABAD MANDÁTUM KONTRA FRAKCIÓFEGYELEM

I. A közvetlen és a közvetett demokrácia

A lktmányunk Magyarországot demokratikus jogállamként határozza meg. A demokrácia mint hatalomgyakorlási módszer több évezredes hagyományokra tekint vissza. Maga a kifejezés az ókori görögöktől származik, akik az első demokráciát kialakították. A demokrácia a történelem során jelentős fejlődésen ment keresztül, azonban a legfontosabb elemei változatlanok: ebben a rendszerben a polgárok részesei és nem pusztán alattvalói a hatalomnak. Két élesen elkülönülő formája van, a közvetlen és a közvetett demokrácia. Közvetlen demokrácia esetén az adott államalakulat polgárai (a nép) közvetlenül vesznek részt a döntések meghozatalában, közvetett demokrácia esetében a nép csak azokat a képviselőit választja meg közvetlenül, akik a konkrét döntéseket ténylegesen meg fogják hozni. A történelmi példák egyértelműen azt mutatják, hogy a közvetlen demokrácia a kisebb létszámú közösségek esetében működik jól, míg nagyobb közösség esetében a közvetett demokrácia a hatékonyabb.

A modern demokratikus jogállamok kivétel nélkül a közvetett demokrácia alapján állnak, azonban (kivételes eszközként) ismerik a közvetlen demokrácia, a népszavazás intézményét is. Az, hogy az egyes államok a közvetlen demokráciát milyen intenzitással, milyen gyakorisággal veszik igénybe, közjogi berendezkedésükön, valamint politikai hagyományaikon múlik.

A modern államok által alkalmazott közvetett demokrácia modelljében a nép, mint a közhatalom végső letéteményese és forrása közvetlenül az általános törvényhozási választásokon gyakorolja hatalmát, amely során kiválasztja azokat a személyeket, akik a nevében és általános érvényű felhatalmazása alapján hozzák meg döntéseiket a törvényhozásban [vö. Alk. 2. § (2) bek. „A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, vagy közvetlenül gyakorolja.”].

II. A kötött és a szabad mandátum

A képviseleti demokrácia történelmi fejlődése során a képviselőknek adott képviseleti meghatalmazás, a mandátum is jelentős fejlődési utat járt be. A korábbi felfogás szerint a képviselő ún. kötött mandátummal rendelkezett, vagyis a képviselő munkája és különösen törvényhozási szavazásai során kötve volt a választói által kialakított állásponthez, csak annak megfelelően voksolhatott. „A kötött mandátum azt jelenti, hogy a képviselő és a választó között jogi függőség maradt a választást követően is. Ez elsősorban az utasítási jogban, a képviselő véleménykérési kötelezettségében ölt testet. Általában ilyen képviselet jellemzi a rendi képviseletet.” (2/1993. AB hat.) A magyar közjogtörténetben a kötött mandátum folyamatosan jelen volt egészen a kiegyezésig, majd a szovjet típusú rendszerben a kötött mandátum felé hajló rendszer került bevezetésre, amely a választóknak utasítási jogot ugyan nem, de visszahívási lehetőséget biztosított.

A mandátum másik formája, amely a modern polgári demokráciákat jellemzi, a szabad mandátum. „A szabad mandátum lényege, hogy a képviselő és a választók közötti jogi függőség a választás után megszűnik. A képviselő tehát nem utasítható és a képviselő egyetlen kérdésben sem köte-

les a választók véleményét kikérni. A képviselő a parlamentben szabadon, meggyőződése és lelkiismerete alapján foglal állást, adja le szavazatát. Tevékenységéért és szavazatáért a választók a megbízatás ideje alatt felelősségre nem vonhatják, azaz mandátuma a parlament teljes idejére szól, a választók által meg nem rövidíthető. A képviselő és a választók kapcsolata politikai természetű, azaz a felelősség csak a választások során jelenhet meg abban a formában, hogy a választók bizalmát elvesztő képviselőt nem választják meg újból, illetőleg a mögötte álló pártot nem támogatják szavazataikkal." (2/1993. AB hat.)

Ennek értelmében a megválasztott képviselő *bármiféle külső ráhatástól függetlenül*, saját meggyőződése és lelkiismerete alapján nyilvánít véleményt és fejt ki közéleti tevékenységét. Az Alkotmány szóhasználata szerint „Az országgyűlési képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik”. (Alk. 20. § /2/ bek.) Mivel a történelmi hagyomány a kötött mandátumra nyúlik vissza, ezért a szabad mandátum vizsgálatánál jellemzően a *választóktól való függetlenséget* hangsúlyozzák, nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a képviselő szavazatát más oldalról is érheti befolyás. A modern demokráciákban a politikai pártok artikulálják a választói érdekeket. A magyar Alkotmány külön is hangsúlyozza a pártok szerepét a népszuverenitás kifejeződésében: „A pártok közreműködnek a népakarat kialakításában és ki nyilvánításában.” (Alk. 3. § (2) bek.). Az Alkotmány ezen az alapelvi kijelentésen túlmenően a politikai pártokat mélyen beágyazza a magyar közjogi intézményrendszerbe. „[A]z Alkotmány kifejezetten olyan »többpártrendszer« és »parlamentari demokráciát« valósít meg, amelyben a pártoknak az országgyűlésben kifejezetten jelen kell lenniük, mert az Alkotmány a demokratikus intézményrendszer működéséhez nélkülözhetetlen feladatokat ír elő a pártok parlamenti képviselőcsoportjai, illetve vezetőik számára” [19/B. § (2) bek.; 28. § (5) bek.; 32/A. § (4) bek.]” (27/1998. AB hat.).

A szabad mandátumot tehát a magyar közjog sajátosságaira tekintettel (amely a pártokat a közjogi rendszer speciális, sajátos jogosultságokkal felruházott szereplőivé teszi) *a képviselő és a párt* kapcsolatai felől nézve is szükséges megvizsgálni. A magyar választójogi rendszerben az egyéni választókerületeken kívül területi listán is szerezhethet mandátumot a képviselő. A területi lista összeállítása a listát állító párt saját döntésén alapul. Ezért felmerülhet annak a lehetősége, hogy a listán mandátumot szerzett képviselő kötve lehet ahhoz a párthoz, amelynek listáján mandátumot szerzett. Ez a logika azonban egyértelműen cáfolható a szabad mandátum elvével és azzal, hogy a magyar jogrendszer az országgyűlési képviselők között nem tesz különbséget aszerint, hogy mandátumát egyéni körzetben vagy pedig listán szerezte meg.

I. tézis: A magyar közjogban valamennyi országgyűlési képviselő egyenlő és független, szabad mandátummal rendelkezik, függetlenül attól, hogy egyéni választókerületben, vagy listán szerezte mandátumát.

II. tézis: A szabad mandátummal rendelkező képviselőt az őt mandátumhoz juttatók jogilag kötelező módon nem befolyásolhatják a szavazásukban, azt a köz érdekében lelkiismerete alapján adja le.

III. tézis: A politikai pártok olyan speciális társadalmi szervezetek, amelyek az Alkotmányban meghatározott sajátos közjogi szerepet töltenek be, amelyek nélkül a demokratikus intézményrendszer működőképessége nem lenne biztosított.

III. A képviselő frakciótagsága

A képviselői mandátum függetlenségének elve már az Országgyűlés alakuló ülésén megjelenik, ahol a mandátumok érvényességét az alakuló ülés saját maga vizsgálja meg (Házszabály 6. §). A mandátumoknak az Országgyűlés általi önellenőrzése elsődlegesen a képviselőnek a választóktól

való függetlenségét jelzi, de ugyancsak demonstrálja a pártoktól való függetlenségét is.

A párttól való függetlenség kérdésében az országgyűlési képviselőcsoport közjogi helyzetét kell részletesen vizsgálni. A képviselőcsoportok az Országgyűlés alakuló ülésén a bejelentés tényével jönnek létre (Házaszabály 9. § /1/-/2/ bek.), ezt megelőzően csak a létrejövő képviselőcsoport majdani tagjainak jogilag formátlan közösségéről beszélhetünk. A képviselőcsoportnak az Alkotmány rendelkezései értelmében szükségszerűen párthoz kell kötődnie, hiszen az Alkotmány egyértelműen az Országgyűlésben képviselettel rendelkező pártok képviselőcsoportjairól (vö. 19/B. § /2/ bek.; 28. § /5/ bek.; 32/A. § /4/ bek.) szól. Ezt követi a Házaszabály, amikor a képviselőcsoporti tagságot a „párthoz tartozás” alapján határozza meg. A „párthoz tartozás” definícióját a Házaszabály 14. § (3) bekezdése adja meg. A lista első két eleme – párt tagja, párt támogatásával indult a választáson – egyértelműen a képviselő és a párt szorosabb kapcsolatára utal, míg a harmadik elem – olyan független vagy függetlenné vált képviselő, akinek csatlakozását a képviselőcsoport elfogadta – már egy lényegesen lazább kapcsolatra utal.

A „párthoz tartozás” definíciójából és a képviselőcsoport létrejöttének Házaszabályban meghatározott időpontjából a képviselő párttól független szabad mandátumának elvi korlátozását vehetjük észre. A képviselőnek az Országgyűlés alakuló ülésén jeleznie kell, hogy mely képviselőcsoporthoz kíván csatlakozni azáltal, hogy feltüntetését kéri a képviselőcsoport tagjainak jegyzékébe (Házaszabály 9. § /2/ bek. utolsó fordulat), de amennyiben valamely párt tagja, vagy párt támogatását élvezte a választáson, úgy *csak ennek* a pártnak a képviselőcsoportjába léphet be. Amennyiben a képviselő a választást követően, de még az Országgyűlés alakuló ülését megelőzően politikai nézetét megváltoztatja és másik párt programját fogadja el, a *másik párt képviselőcsoportjához nem csatlakozhat* az alakuló üléskor (mivel nem

ennek a pártnak a támogatását élvezte a választáson, és nem is független képviselő).

A probléma csak úgy orvosolható, ha a képviselő még az alakuló ülés előtt belép az adott pártba, hiszen így a Hárszabály 14. § (3) bek. a) pont értelmében lesz tagja a képviselőcsoportnak. A másik lehetőség, ha nem csatlakozik annak a pártnak a képviselőcsoportjához, amely támogatta a választáson, így képviselői munkája kezdetén független képviselővé válik, majd a Hárszabály 16. § (2) bek. II. mondat utolsó fordulata szerinti hat hónap letelte után csatlakozhat a másik párt képviselőcsoportjához.

IV. tézis: A képviselőt a Hárszabály korlátozza a tekintetben, hogy az Országgyűlés alakuló ülésén mely képviselőcsoporthoz csatlakozzon.

IV. A képviselőcsoport jogi jellege

A képviselőcsoport a magyar jogrendszer különleges intézménye. Ennek a jogi entitásnak az alapvető szabályait a Hárszabály adja meg szűkszavúan, majd számos más jogszabály határozza meg a képviselőcsoportok részére jogokat és kötelezettségeket. Figyelemmel arra, hogy számos jogszabály, közülük is kiemelkedő módon az Alkotmány számos jogot és kötelezettséget ró a képviselőcsoportra, felvetődik a kérdés, hogy rendelkezik-e és ha igen milyen jогalanyisággal a képviselőcsoport. Ebben az aspektusban az elsődleges annak tisztázása, hogy a képviselőcsoport a párttól független, vagy ahhoz kapcsolódó jогalanyisággal rendelkezik.

Az egyesülési jogról szóló törvény szerint a társadalmi szervezet – amelyek közé a párt is tartozik – azon szervezeti egysége nyilvánítható jogi személyé, amelynek önálló ügyintéző és képviselői szerve van, és a működéshez szükséges vagyonnal rendelkezik (1989. évi II. tv. 2. § /4/ bek.). A kép-

viselőcsoport gazdálkodásáról a Hárszabály rendelkezik, eszerint a költségvetési törvény *Országgyűlés* fejezete alatt kell elkülönítve gondoskodni a működési költségeiről (*Hárszabály* 16. § /1/ bek.). A képviselőcsoport gazdálkodásának részletszabályai tekintetében a *Hárszabály* utaló szabályt alkalmaz, a központi költségvetési szervek gazdálkodására vonatkozó szabályokat rendeli megfelelően alkalmazni (*Hárszabály* 16. § /3/ bek.). A központi költségvetési szervet az államháztartásról szóló törvény definiálja: olyan jogi személy, amelyet a társadalmi közös szükségletek kielégítését szolgáló meghatározott állami feladatokat alaptevékenységként, nem haszonszerzési célból szakmai és gazdasági felügyelet mellett rögzített körben feladatvégzési kötelezettséggel végez (Áht. 87. § /1/ bek. és /2/ bek. a/ pont). A képviselőcsoportok tehát a közjogi jogi személyekre vonatkozó szabályok, míg a pártok, mint magánjogi jogi személyek a rájuk vonatkozó speciális szabályok szerint gazdálkodnak (1989. XXXIII. tv.). Gazdálkodási szempontból tehát a képviselőcsoport teljesen elkülönül a párttól, mindössze a párt működését segítő alapítvány költségvetési támogatása függ a párt képviselőcsoportjának lététől (1989. évi XXXIII. tv. 9/A. §). A szabad mandátum elvéből következik, hogy a párt pusztán *politikai síkon* tudja a képviselő véleményét befolyásolni. Ez viszont azt jelenti, hogy a képviselőcsoport tagjai vonatkozásában nem valósul meg az a fogalmi elem, hogy „céljai elérése érdekében szervezi tagjai tevékenységét” (1989. évi II. tv. 3. § /1/ bek.), mivel a párt és a képviselő között kapcsolat nem áll fenn, hacsak az nem párttag – márpedig a képviselőcsoportnak nem párttag is lehet tagja.

Eszerint tehát a képviselőcsoport olyan jogi entitás, amelyre a párt pusztán politikai úton tud hatást gyakorolni, továbbá a központi költségvetésből közhatalmi feladatai ellátása érdekében biztosított saját költségvetése révén a párttól és más képviselőcsoportoktól egyaránt elkülönült gazdálkodást folytat. Gazdálkodás során a közjogi jogi sze-

mély központi költségvetési szervekre vonatkozó szabályok szerint jár el.

V. tézis: A képviselőcsoport közjogi jogi személy, amelyre a párt csak politikai síkon tud hatást gyakorolni.

A képviselőcsoport tehát önálló jogalany. A következő kérdés az, hogy a képviselő állásfoglalásának kialakításában akár a párt, akár a képviselőcsoport milyen módon tud közrehatni. A párttag képviselő esetében a fent már említett módon, politikai síkon érvényesül az a törvényi kitétel, hogy a párt tagjait céljai elérése érdekében szervezi. A nem párttag képviselő esetében nem lehet a pártnak még ilyen szintű politikai ráhatása sem. Lényegesebb az, hogy a képviselőcsoport tudja-e befolyásolni, és ha igen, milyen mértékben a képviselőt politikai döntéseiben és ez mennyiben fér össze a szabad mandátum alkotmányos elvével.

V. Az egyes frakciószabályzatok rendelkezései a képviselői döntés befolyásolására

Megismerve valamennyi képviselőcsoport alapszabályát, az összehasonlító jogtudomány módszereit felhasználva először áttekintjük az egyes alapszabályoknak a kérdés szempontjából releváns rendelkezéseit, ezeket egymással összevetjük, megfeleltetjük, majd az Alkotmány fényében értékeljük.

Az összehasonlító elemzés első lépéseként a pártok neveinek alfabetikus sorrendjében tekintjük át a képviselőcsoportok alapszabályainak azon rendelkezéseit, amelyek vizsgálatunk szempontjából relevanciával bírnak.

A *Fidesz* képviselőcsoport jelenleg hatályos alapszabályát 2006. május 15. napján fogadta el és az elfogadása napján lépett hatályba. Eszerint a képviselőcsoport teljes ülése

megvitatja az Országgyűlés ülésének napirendjén szereplő javaslatokat és kialakítja álláspontját (Alapszabály 7. § /6/ bek. h/ pont). A képviselő a képviselőcsoport és a frakcióvezetés által meghatározott esetekben *köteles* az önálló indítvány, interpelláció és kérdés benyújtásához a benyújtás előtt a frakcióvezetés hozzájárulását kikérni (Alapszabály 4. § /6/ bek. d/ pont). Ha a frakcióvezetés a hozzájárulást nem adja meg, a képviselő jogosult a döntést a képviselőcsoport teljes ülése elé vinni, amely végső fórumként dönt az indítvány benyújthatósága tárgyában (Alapszabály 4. § /7/ bek.). Az alapszabály az előbb hivatkozott rendelkezések megsértésével történő indítványbenyújtásra konkrét szankciót nem tartalmaz, azonban ha ezt a magatartást a képviselőcsoport az alapszabályt súlyosan sértő magatartásnak minősíti, dönthet a képviselő képviselőcsoportból való kizárásáról (Alapszabály 3. § /1/ bek.).

A KDNP képviselőcsoport jelenleg hatályos alapszabályát 2006. május 22. napján fogadta el és az elfogadása napján lépett hatályba. Az alapszabály a Fidesz és a KDNP frakciószövetségére tekintettel számos pontban megegyezik a Fidesz alapszabályával. A 4. § (6) bek d) pont és a 4. § (7) bek. szó szerint megegyezik a két alapszabályban, tehát a KDNP képviselőcsoport tagja is köteles a meghatározott esetekben az indítvány benyújtása előtt a frakcióvezetés hozzájárulását kérni, elutasító döntés esetén pedig a képviselőcsoporthoz fordulhat. A képviselőcsoport megtárgyalja az Országgyűlés napirendjén szereplő javaslatokat és kialakítja álláspontját (Alapszabály 7. § /5/ bek. h/ pont). Az így kialakított álláspont, ha frakcióhatározati formában ölt testet, az a tagokra nézve kötelező (Alapszabály 5. § /1/ bek.), azonban bármely tag kérheti a kötelező szavazás alóli felmentést, amit a képviselőcsoport teljes ülése szótöbbséggel adhat meg (Alapszabály 5. § /2/ bek.).

Az MDF képviselőcsoport jelenleg hatályos szervezeti és működési szabályzata (SZMSZ) 2005. január 22. napján

került elfogadásra és az a párt Országos Választmánya általi elfogadás napján lépett hatályba. Eszerint a tagok kötelesek havonta legalább egy interpellációra vagy kérdésre javaslatot tenni (SZMSZ 17. /3/ bek. b/ pont). A képviselőcsoport teljes ülése a párt irányvonalának figyelembevételével kialakítja politikai stratégiáját (SZMSZ 5. § /1/ bek. a/ pont) és dönt arról, hogy egy adott, az Országgyűlésen történő szavazás során a kialakított álláspont a tagokra nézve kötelező vagy ajánlott (SZMSZ 5. § /1/ bek. h/ pont). Fő szabály, hogy a képviselőcsoport ülésén kialakított álláspont a tagokra nézve kötelező (SZMSZ 18. § /1/ bek.), ha azonban a tag a többségi álláspontot semmiképp nem tudja elfogadni, a képviselőcsoport előzetes tájékoztatását követően eltérhet a többségi állásponttól (SZMSZ 18. § /2/ bek.).

Az MSZP Frakciószabályzatát a képviselőcsoport 2007. február 5-én fogadta el, amely ezen a napon hatályba is lépett. Eszerint a képviselő szavazatai nem lehetnek ellentétesek az MSZP párt programjával, illetőleg a párt kongresszusa, választmánya által az adott kérdésben hozott határozatával (Frakciószabályzat 2. § /3/ bek.). A képviselő önálló indítványt a csak frakció támogatása esetén nyújthat be (Frakciószabályzat 2. § /5/ bek.). A frakciótag képviselőnek a Frakciószabályzatban meghatározott kötelezettségei megszegése esetén a következő szankciókkal sújtják: (1) figyelmeztetés, (2) etikai eljárás kezdeményezése az MSZP illetékes pártszervénél, (3) frakcióból való kizárás, (4) visszahívás országgyűlési funkcióból, (5) legfeljebb 100 000 Ft-ig terjedő pénzbírság, illetőleg (6) a mandátumról való lemondásra való felszólítás.

Az SZDSZ képviselőcsoport Alapszabályát 2007. június 2. napján fogadták el és ugyanezen a napon hatályba is lépett. Eszerint a frakciótag indítványt csak a képviselőcsoport engedélyével nyújthat be (Alapszabály 9. § /1/ bek.). A frakciótagok kötelezik magukat, hogy a képviselőcsoport döntésének megfelelően szavaznak (Alapszabály 11. § /1/

bek.), ha három alkalommal a döntéssel ellentétesen szavaz (Alapszabály 11. § /6/ bek.), vállalja, hogy kilép a frakcióból és ha mandátumát az SZDSZ támogatásával szerezte – az SZDSZ támogatásával indult egyéni képviselő, illetőleg az SZDSZ területi, vagy országos listájáról szerzett mandátumot – lemond mandátumáról (Alapszabály 2. § /7/ bek.).

VI. Az egyes frakciószabályzatok rendelkezéseinek tételes összevetése

Az összehasonlító elemzés első lépése, az egyes képviselőcsoportri rendelkezések megvizsgálása után a következő lépés, ezek egymásnak való megfeleltetése, és összevetése. Az elemzés könnyebb áttekinthetősége kedvéért táblázatba szedjük azokat a kérdéseket, amelyek vizsgálatunk során felmerültek, majd a táblázat alapján sorról sorra elemezzük az összehasonlítás eredményét.

Szempon	FIDESZ	KDNP	MDF	MSZP	SZDSZ
Indítvány benyújtása	Frakcióvezetés engedélyével	Frakcióvezetés engedélyével	Havonta egy kötelező	Teljes ülés engedélyével	Teljes ülés engedélyével
Elutasítás esetén	Teljes ülés dönt	Teljes ülés dönt	Nem értelmezhető	Nincs rendelkezés	Nincs rendelkezés
Kötelező szavazás	Politikai iránymutatás	Politikai iránymutatás	Ajánlott és kötelező van	Pártprogramnak kell megfelelni	Csak kötelező van
Ellentétes szavazás	Nincs szankció	Nincs szankció	Nincs szankció	Szankcionálható	Szankcionálható

Vizsgálatunkba a frakciószabályzatok tárgyköreinek csak egy szűk szegmensét vontuk be. A szabályzatok egyéb tárgyú összevetése kívül esik jelen munkánk területén.

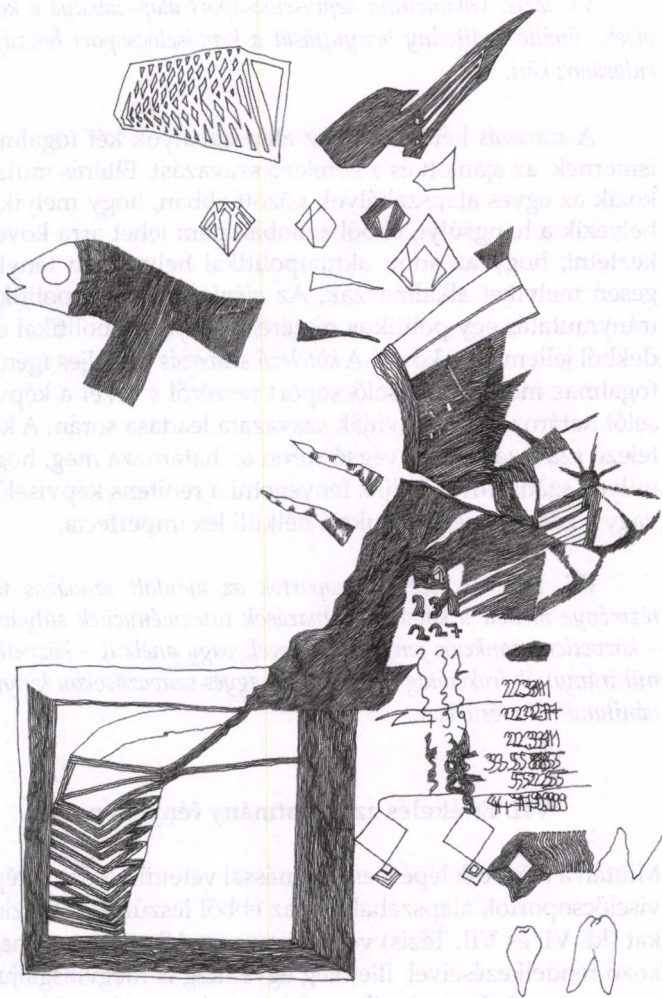
A szabályzatok áttekintése alapján tehát két alapvető kérdés merül fel a képviselői szabad mandátum és a frakciófegyelem összevetése során.

Az első kérdés, *hogyan befolyásolja a frakció a képviselőt önálló indítvány (kérdés, interpelláció, törvény- vagy országgyűlési határozati javaslat, módosító és kapcsolódó módosító indítvány) benyújtását és ez a befolyásolás politikai természetű, vagy kikényszeríthető-e.*

A második kérdés, *hogyan az országgyűlési szavazások vonatkozásában a frakció milyen módon befolyásolja a képviselőt és a befolyásolási szándékkal ellentétes szavazás von-e maga után és ha igen, milyen következményeket.*

Az első kérdés tekintetében azt láthatjuk – táblázat első és második sora, hogy a frakciók felügyeletet kívánnak gyakorolni az önálló indítványok benyújtása fölött, azokat egyetértésükhöz kötik. Az MDF-nél csak az indítványnak a frakció teljes ülése elé terjesztése kötelező. A Fidesz és a KDNP esetén, ahol az egyetértést a frakcióvezetés gyakorolja, elutasítás esetén a teljes ülés mondja ki a végső szót. A többi frakciónál, ahol alapvetően a teljes ülés jogkörébe tartozik a döntés, értelemszerűen nincs további fórum. Arról egyik szabályzat sem fogalmaz meg konkrét szabályt, ha egy frakciótag hozzájárulás nélkül nyújt be indítványt.

Erre a kérdésre a szabályzatok jogértelmezése alapján válaszolhatunk. Amennyiben a frakció úgy ítéli meg, hogy a hozzájárulás nélkül benyújtott indítvány a képviselőcsoport érdekeit súlyosan sértette, valamennyi szabályzat lehetővé teszi a képviselőcsoportból való kizárás alkalmazását. Az MSZP szabályzat lehetővé teszi az összes többi szankció alkalmazását is, az SZDSZ alapszabály szerint pedig kizárás esetében a képviselő, ha mandátumát a párt támogatásával szerezte, köteles lemondani mandátumáról.

HÉTKÖZNAP

Tusrajz

VI. tézis: Valamennyi képviselőcsoport alapszabálya a képviselői önálló indítvány benyújtását a képviselőcsoport hozzájárulásához köti.

A szavazás kérdésében az alapszabályok két fogalmat ismernek: az ajánlott és a kötelező szavazást. Eltérés mutatkozik az egyes alapszabályok között abban, hogy melyikre helyezik a hangsúlyt, ebből azonban nem lehet arra következtetni, hogy az adott aktuálpolitikai helyzetben ténylegesen melyiket alkalmazzák. Az *ajánlott szavazás* politikai iránymutatás egy politikus részére, amelyet az politikai érdekből jellemzően követ. A *kötelező szavazás* erőteljes igényt fogalmaz meg a képviselőcsoport részéről s ezzel a képviselőt határozottan irányítják szavazata leadása során. A kötelező szavazás súlyát végső soron az határozza meg, hogy milyen szankcióval tudják fenyegetni a renitens képviselőt, vagy a kötelezés egy szankció nélküli *lex imperfecta*.

VII. tézis: A képviselőcsoportok az ajánlott szavazás intézménye mellett a kötelező szavazások intézményének súlyával – közvetlen szankciós fenyegetettséggel, vagy anélkül – közvetlenül irányítják frakciótag képviselőiket egyes szavazásokon kinyilvánítandó döntésükben.

VII. Értékelés az Alkotmány fényében

Miután a második lépésben egymással vetettük össze a képviselőcsoportok alapszabályait, az ebből leszűrt konklúziókat (ld. VI. és VII. Tézis) vetjük össze az Alkotmány vonatkozó rendelkezéseivel, illetőleg egyedileg is megvizsgáljuk az egyes szabályzatok alkotmányos koherenciáját. Vizsgálatunk szempontjából az Alkotmány négy rendelkezése kiemelkedő fontosságú, ezek fényében kell vizsgálni a szabályzatok alkotmányosságát.

(1) „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam.” (Alkotmány 2. § /1/ bek.) A jogállamiság elve szerint az államhatalmi szervek bár jogi főhatalommal rendelkeznek, hatalmuk nemcsak korlátozott, hanem azt csak a jog által körülhatárolt területen gyakorolhatják. A jogalkotó is alá van rendelve a jognak.

(2) „A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, vagy közvetlenül gyakorolja.” (Alkotmány 2. § /2/ bek.) A népszuverenitás elve alapján valamennyi államhatalmi szerv hatalmának legitimitációját és végső forrását magától a néptől nyeri.

(3) „A pártok közreműködnek a népakarat kialakításában és kinyilvánításában.” (Alkotmány 3. § /2/ bek.) Figyelemmel arra, hogy a nép önmagában csak speciális helyzetekben képes jogilag és politikailag értelmezhetően artikulálni igényeit, a modern tömegdemokráciákban elengedhetetlen szükség van olyan politikai erőkre, amelyek a népakaratot előbb politikai síkon, majd a törvényhozásban jogilag is megfogalmazzák, és ezt a feladatot a politikai pártok töltik be. Mivel az Alkotmány egyértelműen a pártok képviselőcsoportjairól beszél, (függetlenül attól, hogy az közjogilag teljesen elkülönült, független entitás), a törvényhozásban a pártok alkotmányos feladatukat képviselőcsoportjuk politikai, tehát *jogon kívüli* befolyásolásával, iránymutatásával töltik be, ezért a továbbiakban, pártot említünk ott, ahol a párt képviselőcsoportjának befolyásolásáról van szó. A plurális demokrácia elvéből következően a pártok a népakarat kinyilvánításában nem egyedileg, hanem csak együttesen képesek közreműködni, hiszen az egyes pártok eltérő társadalmi csoportokat fognak össze és ezen csoportok igényeit fogalmazzák meg. A népakarat pedig mint az egyes társadalmi csoportok akaratának egymással összhangba hozott összessége jelenik meg.

(4) „Az országgyűlési képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik.” (Alkotmány 20. § /2/ bek.) A képviselők mandátumukat az egyéni körzetekben közvetlenül, a pártlistákon pedig közvetetten a néptől nyerik, így a szabad mandátum elvét figyelembe véve az egyes konkrét kérdésekben adandó választói utasításoktól függetlenül, szabadon, de a kizárólag nép érdekében töltheti be tisztségét.

VIII. tézis: *Az országgyűlési képviselők mandátumukat közvetlenül vagy áttételesen a néptől kapják, tisztségük legitimitációját pedig közvetlenül a népakarattól mint a szuverenitás és a közhatalom végső forrásából nyerik.*

IX. tézis: *A pártoknak a népszuverenitás érvényesülésében mindössze közvetítő szerepük van azáltal, hogy közreműködnek a népakarat kifejezésében. Az egyes pártok egy többpárti demokráciában csak a népakarat egy részét – saját választói bázisát – jelentik meg, ami nem esik maradéktalanul egybe a népakarattal, ami az összes társadalmi csoport akaratának szintetizált összessége.*

Ennek fényében kell tehát vizsgálni, hogy összeegyeztethető-e a pártok közvetítő szerepével az, hogy a képviselő (aki akár a pártok közvetítésével, akár közvetlenül a néptől kapta) mandátumát más érdek figyelmen kívül hagyásával, a nép érdekében köteles használni, vagyis: a pusztán közvetítő szerepet betöltő párt befolyásolhatja-e, illetőleg korlátozhatja-e őt a köz érdekében kifejtett képviselői tevékenysége során?

A fentiek alapján a válaszadást kétfelé kell bontani, egyrészt a befolyásolás, másrészt a korlátozás (ld. indítvány benyújtás engedélyhez kötése, kötelező szavazás) kérdésére.

A befolyásolás *pártoknak természetes alkotmányos joguk*, hiszen alkotmányos közvetítő szerepük épp abban nyilvánul meg, hogy a népakarat megfogalmazásában, kinyilvánításában működnek közre. A kinyilvánítás a közjogi rendszerben csak úgy valósulhat meg, ha az érvek által meggyőzött kép-

viselő ennek, a párt érvei által kialakított meggyőződésének, miszerint ez a köz érdeke, megfelelően szavaz.

A korlátozás kérdése ettől lényegesen eltér. A képviselő *a saját lelkiismeretének megfelelően köteles tevékenységét kifejteni*. Igaz ez abban az esetben is, ha a képviselő lelkiismerete esetleg egy ténybeli tévedés következtében objektív helytelen, vagy akár a köz érdekével ellentétes álláspont képviselőletére sarkallja.

Ebben az esetben a pártnak egyértelműen az a feladata, akkor tölti be alkotmányos szerepét, ha meggyőzi a képviselőt álláspontja helytelenségéről és rábírja a helyes álláspont elfogadására. *Ha ugyanis a párt* (amely csupán közreműködik a népakarat kinyilvánításában) *korlátozza a képviselőt a helyett, hogy a népakarat kinyilvánítását elősegítené, alkotmányos céljával ellentétes tevékenységet fejt ki.*

X. tézis: A párt alkotmányos feladata a képviselők befolyásolása, hiszen ennek során tudnak közreműködni és elősegíteni a népakarat kinyilvánításában.

A képviselők tevékenységének a korlátozása elemzésünk szerint több módon valósulhat meg: indítvány benyújtásának megtiltása, kötelező szavazás elrendelése, illetőleg ennek megszegésének szankcionálása. A tilalom mindhárom esetben jogi formát ölt, hiszen a képviselőre nézve kötelező érvényű szabályzat írja elő számára a tilalmat. Az első két esetben jogi jellegű szankció nem kapcsolódik hozzá közvetlenül, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a jogon kívüli szankciót, a rosszallást, ami erkölcsi és csoportszociológiai síkon támogatja a tilalmat és visszatart a normasértéstől. A harmadik eset viszont egyértelmű jogi szankciót helyez kilátásba a szabályszegés esetére. A képviselőnek tehát mindhárom korlátozás esetében számolnia kell valamiféle szankcióval, retorzióval, ami elrettentő ereje révén vissza tudja tartani őt attól, hogy megszegje a kép-

viselőcsoport szabályzatát és – saját meggyőződése alapján a köz érdekében – a képviselőcsoport döntésével ellentétes álláspontot képviseljen az Országgyűlésben.

XI. tézis: *Ha egy párt képviselőcsoportja kifejezett korlátozással tartja vissza a képviselőt a frakció egészével ellentétes megnyilvánulástól, saját alkotmányos státusával ellentétesen cselekszik, mivel a párt csak közreműködik a népakarat érvényesítésében, míg a képviselő a népszuverenitás megtestesítője.*

XII. tézis: *A képviselő bárki általi korlátozása nem egyeztethető össze az Alkotmánnyal, különösen az abban megfogalmazott szabad mandátum elvével.*

KERTÉSZ GÁBOR

KÉT ELLENÁLLÓ KATONATISZT

Emlékezés Kudar Lajosra és Mikó Zoltánra

A Horthy-korszak honvédségének tisztikarára nem lehet elmondani, hogy náciellenes lett volna. Még azokat a tiszteket is valami elfogódottság jellemezte a német hadsereg iránt, akik pedig megvetették Hitlert és ellenségei voltak a nemzetiszocialista eszméknek. Ez nem az jelenti, hogy a tisztikarban (s itt elsősorban a magasabb rangú tisztekre gondolunk) ne lettek volna olyanok, akik 1944-ben életüket is veszélyeztetve részt vettek az ellenállásban, s halálukkal pecsételték meg döntésüket. Elég, ha Kiss János altábornagy vagy Nagy Jenő ezredes nevét említem. A következőkben két olyan hős katonáról fogunk megemlékezni, akik az említetteknél sokkal ügyesebben és sokkal tovább tudták az ellenséget rafinált konspirációval megtéveszteni, bár végül ők is életükkel fizettek a magyar nép szolgálatáért. A két nagyszerű férfiú *Kudar Lajos* csendőr ezredes és *Mikó Zoltán* vezérkari százados.

Kudar Lajos

A 20. század bővelkedett embert próbáló időszakokban. Ilyen volt az 1944-es náci megszállás ideje. Ebben az alig több mint egy évben irtózatos dolgok történtek (gondoljunk csak a magyar zsidóság nagy részének kegyetlen deportálására, a háborús pusztításokra vagy a nyilas uralom borzalmaira), de ez a röpké egy év alkalmat adott arra is, hogy kiváló személyek emelkedjenek ki a szenvedő (passzív) tö-

megből. Ilyen kiemelkedő férfiú volt Kudar Lajos csendőr ezredes.

Kudar Lajosról keveset tud a magyar társadalom, mert tevékenysége, éppen az, ami leginkább említésre méltó, illegális náciellenes, tervszerű akciók sorozata volt. De hogyan lett ez a náciellenes hős férfiú csendőrtiszt, és milyen csendőr volt?

Életéről nem sok írás jelent meg az említett okokból, a náci rendszer bukása után meg főleg azért, mert csendőr volt, s a kommunizmus évtizedeiben, főleg az első három évtizedben még a nem csendőr ellenállók tevékenységéről sem lehetett írni. Sokáig az egyetlen jelentős méltatást 1945. október 6-án, tehát még a kommunista hatalomátvétel előtt állították össze ellenállótársai, a Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetői.

1939 óta kapcsolatban volt az akkor Teleki Pál körül alakuló ellenállási mozgalommal, 1944-ben szorosán együttműködött a Kiugrási Irodával, s az október 15-i tragédia után a Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János által irányított, egyre jobban kiszélesedő katonai ellenállás még harcosai között tudta. Sajnos rövidesen fényt derítettek nagystílú és eléggé nem értékelhető embermentő tevékenységére, és december első napjaiban letartóztatták. Az orosz csapatok megérkezése előtt néhány nappal – nem dokumentált ismereteink szerint – a halálra gyötört hőst kivégezték. (Korom Mihály úgy tudja, hogy ez 1945. február 11-én történt. A család szerint nincs bizonyíték a kivégzés időpontjára.)

Még csak húszesztendős, amikor az első világháborúban rövid tiszti kiképzés után az orosz, majd a román frontra került. Helyállását számtalan kitüntetés bizonyítja, többek között az 1. és 2. osztályú vitézségi érem, mely méltóvá tette a vitézi cím elnyerésére. 1923 márciusában főhadnagyi rangban került a csendőrség kötelékébe. Több vidéki beosztás után 1936-ban Budapestre helyezték, ahol először a csendőrségi nyomozó osztály helyettes vezetőjeként,

1939-től vezetőjeként dolgozott. Ebben az időben figyelt fel rá Keresztes-Fischer Ferenc, majd Szent-Iványi Domokos miniszterelnökségi osztályvezetőn keresztül Teleki Pál, a nácinémet-ellenes politikát megindító miniszterelnök is.

Kudar Lajost azonban már ezt megelőzően is számon tartották, mint olyan személyt, akire a Hitler-ellenes tevékenységben számítani lehet. Miként Szent-Iványi Domokosnak a Magyar Függetlenségi Mozgalom történetével foglalkozó dolgozatából tudjuk, már Teleki második miniszterelnöksége előtt formálódott egy öttagú baráti kör, amely 1939 őszén a következőkből állott:

„1. Gyakorlati gazdasági vezető ember, Forintos Gáspár; 2. egy diplomata, Kossuth Kálmán; 3. egy csendőrnymozó tiszt (1939-ben százados, 1944-ben ezredes), *Kudar Lajos*; 4. egy vezérkari százados a 2 VKF-ből (1939-ben százados, 1944-ben alezredes), Padányi János és 5. egy műegyetemi tanár, aki az ifjúsági és különösképpen a cserkészmozgalmakban játszott szerepet, Kiss Barna.” Az öttagú társaság tagjai közül „Kudar és Padányi a csendőrség és a honvédség ügyeivel foglalkozott, s egyben a hírszolgálatot látta el”.

Az ötök és a Teleki-kör tagjai között egyre szorosabbá vált az együttműködés, s ebben jelentős szerepe volt Kudar Lajosnak. 1942-ben kezdte meg működését az Államvédelmi Központ (ÁVK), „az állambiztonsági és honvédelmi érdekek védelmére irányuló” tevékenység összefogó szerve. Az ÁVK vezetője Újszászy István tábornok, helyettese pedig Kudar – ekkor már ezredes – lett. A tábornoknak a harmincas években Párizsban, illetve Prágában attasétársa volt Draža Mihajlovič, aki 1941-től a szerb nacionalista ellenállók élére került, s kapcsolatban állt a londoni szerb kormánnyal és a nyugati szövetségesekkel. Fontos volt, hogy a magyar és a szerb németellenes erők együttműködése kialakuljon. Ezt a kontaktust Kudar építette ki.

De az állami jellegű feladatok mellett a humánus szolgálatában is kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Varga Béla

kisgazda politikus, akire Teleki Pál bízta a lengyel menekültek istápolását, visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy „a bizalmas dolgokat Kudar Lajos csendőr ezredessel, Keresztes-Fischer belügyminiszter bizalmasával intéztem el. Kudar Lajost Antall Józsefen keresztül ismertem meg: a csendes magyar hősök legnagyobbika volt. »Emberéletért mindent!« – ez volt a jelszavunk”. A hamis igazolványokat is Kudartól kapták. Miként mondta: annyit, „amennyit kérünk, amilyent kívántunk. Keresztényt a zsidóknak, hamisat a körözött személyeknek”.

Október 15. után nyilas csoportok veszélyeztették a svéd védett házakban meghúzódó zsidók biztonságát, sőt életét, ekkor a Wallenberggel kapcsolatban lévő másik csodálatos munkát végző katonai ellenálló, Mikó Zoltán Kudartól kért segítséget. Az egyik védelemre kirendelt csendőralakulat parancsnokának beszámolójából tudjuk, hogy sokszor tűzharcba keveredtek a jól felfegyverzett nyilas suhancokkal, akik el akarták hurcolni a védett házak lakóit.

A letartóztatandó személyeket rendszeresen értesítette a közelgő veszélyről. Ebben két bátor magyar hölgy, Rosner Margit és Kovács István professzor felesége volt segítségére. Valószínű, hogy e tevékenység tűnhetett fel a Gestapónak. Kudar – mint tapasztalt konspiráló – gyanút fogott. Gyermekait és feleségét vidékre menekítette, saját maga számára is előkészítette a bújóhelyet, de sajnos megelőzték. December 4-én vagy 5-én letartóztatták. Fogságáról hiteles dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre, csupán rabtársai visszaemlékezéseire támaszkodhatunk. Ezek sokszor – a részletek tekintetében – ellentmondóak. Egyesek kegyetlen megkínzására emlékeznek, mások szerint semmilyen bánatalmazásban nem volt része.

Amikor felesége értesült férje letartóztatásáról, azonnal felutazott Pestre. A Fő utcai börtönben egyszer találkozott is férjével, de többet nem látta. Az 1945–47-es rövid demokratikus szakaszban természetesen elismerték Kudar ellenálló

tevékenységét, családja számára lakást, felesége számára tisztes nyugdíjat biztosítottak, a mártírt posztumusz a Magyar Szabadság Érdemrend legmagasabb fokozatával tüntették ki. A fordulat éve után azonban minden megváltozott. Kijelentették, hogy Kudar tevékenysége „nem meríti ki az ellenállás tényét”. Az özvegyi járadékot elvették, vagyonukat elkobozták, a családot vidékre deportálták. 1956-ig nem tartózkodhattak Budapesten.

Kudar Lajost méltatni, azt a bátor és hősi munkát elemezni, amit ő végzett röpke hat év alatt, szinte lehetetlen. Ezért teljes terjedelemben közöljük azt az 1945. október 6-án kelt emlékiratot, amelyet a Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetői írtak. Az emlékirat tetteinek szerény leltára és emberi nagyságának messze csengő dicsérete.

Emlékirat

*a náci-fasiszták által kivégzett Kudar Lajos
csendőr ezredes náci-fasisztaellenes működéséről*

A magyarországi náci-fasiszta hatalommal szemben való ellenállásnak egyik messze kimagasló, legkiválóbb alakja volt néhai Kudar Lajos csendőr ezredes.

Kudar Lajos ellenállási működésének kezdete összekapcsolódik a magyar nemzeti ellenállás legnagyobb alakja, néhai gr. Teleki Pál politikájával. Teleki miniszterelnök – még a második világháború kitérőse előtt – felkészült a mind fenyegetőbbé váló náci nyomással és veszéllyel szemben. Így többek közt 1939 júniusában megszervezte a miniszterelnökség IV. (Tájékoztató) osztályát, melynek titkos feladata volt a tengelyellenes államokkal és semlegesekkel való kapcsolatok kiépítése és az érintkezés fenntartása. Ezen osztály működése természetesen a legtitkosabb és egyúttal legveszedelmesebbé vált. Kudar Lajos ebben az időben mint csendőr százados a központban teljesített szolgálatot,

ahol rövidesen átvette a csendőrnnyomozó osztály irányítását. Még abban az évben kiépült a kapcsolat Kudar, az M. E. IV. o. vezetője, Szent-Iványi Domokos, akkor miniszteri tanácsos és a Belügyminisztérium szociálpolitikai osztályának vezetője, Antall József, akkor miniszteri osztálytanácsos közt. Hármuk munkájába rövidesen bekapcsolódott a 2. vkf. Koffa [központi offenzív alosztály] csoportjának vezetője Padányi Jenő, akkor vk. százados. Négyük működésével indult el az a védekező munka, amely Teleki Pál életében mindent elkövetett, hogy Teleki mindenről gyors és pontos értesülést nyerjen, s hogy utasításait a lehetőség szerint titkos vonalakon is gyorsan és pontosan hajtsák végre. Ezen munkába mind többen és többen kapcsolódtak be a tudományos és gazdasági élet köreiből is.

Ami a jólétesültséget illeti, Kudar és Padányi messze kimagaslottak a magyarországi hírszerzők közt. Az ő érdemük, hogy miniszterelnöki és külügyi vonalon sok olyan lépést lehetett megtenni, illetve sok olyan intézkedés végrehajtását lehetett megakadályozni, amelyek végeredményben sorsdöntőek voltak – az előző esetben Magyarország javára, a második esetben Magyarország kárára.

1939 júliusától kezdve Teleki a leghatározottabban visszautasította a németek azon követelését, hogy magyar területen keresztül Lengyelország ellen felvonulhassanak. Ugyanazon év augusztus-szeptember havában a németek és szlovákok újólag sürgették a keresztülvonulás engedélyezését, de ezúttal már meg is indították a magyar határ irányába a csapatszállításokat. Ezen hírek gyors beszerzése terén Kudarnak és Padányinak halhatatlan érdemei voltak.

A lengyel menekülőknek magyar területre való lépése pillanatában kezdődik meg a szerencsétlen menekülők felkarolásának munkája. Ezen munka oroszánrészt a Belügyminisztérium szociálpolitikai osztálya végezte, amelynek munkáját Kudar és Padányi messzemenően támogatta, közvetlenül, illetve közvetve.

Kudarnak a menekülő lengyelek segítése terén végzett munkáját többek közt jól ismerik Antall József, Apor István, Mészáros István, Szent-Iványi Domokos és mások, akik ebbe a munkába tevékenyen kapcsolódtak be.

1940/41 telén Kudar jelentette, hogy a németek afrikai háborúra készülődnek, mert speciális sivatagi járműveket konstruálnak, s hogy speciális sivatagi körülmények közt képezik ki katonaságuk egy részét. Kudar ekkor megállapította, hogy Németország a háborút elveszti, mert mint rétes nyúlik szét túlságosan nagy terület felé, s ennek következtében nemsokára szakadások mutatkoznak majd a náci hadigépezetben.

A jugoszláv háború kitörését Kudar világosan látta előre.

Telegdi Pál tragikus halála után a németek már tulajdonképpen meg is szállták Magyarországot. A fent vázolt védekező munka ennek következtében mind nehezebbé, mind veszedelmesebbé vált. De Kudar éppen a veszedelmek és a nehézségek közt volt nagy. Fáradhatatlan volt és félelmet nem ismerő. Ekkor indult meg a Magyarországon tartózkodó angolokkal, lengyelekkel, később amerikaiakkal és jugoszlávokkal való szoros barátkozás és együttműködés.

1942-ben a közben bekövetkezett magyar–angol és magyar–amerikai hadüzenetek hatása alatt Kudarnak ez a tevékenysége még súlyosabbá vált. Ennek dacára rendkívül értékes munkát végzett közvetve és közvetlenül, angolok, amerikaiak, lengyelek és jugoszlávok megmentése, sőt külföldre juttatása terén.

1943/44 telén egy különleges iroda alakult meg, melynek célja volt Magyarországnak a háborúból való kiválását megszervezni. Ezen iroda megszervezője és irányítója Szent-Iványi Domokos volt, akivel Kudar továbbra is a legszorosabb együttműködésben maradt.

1944. március 19-én a németek bevonulása után a fent vázolt titkos munka még nehezebbé, még veszélyesebbé

vált. Kudar ekkor különösen értékes munkát végzett. A német követségről és a Gestapóról a legkalandosabb utakon írásokat kerített meg, amelyek alapján előre lehetett tudni a német náci készülődések menetét. Ugyanígy adott információt a készülő házkutatásokról s a tervezett letartóztatásokról. (Ilyen információk alapján tudta meg Szent-Iványi, hogy a Gestapo által mint náciellenes beállítottságú ember nyilván van tartva; ugyanezen a külügyminisztériumi listán más nevek is szerepeltek, pl. Rubidó Zichy Iván követségi titkáré, akivel Szent-Iványi közölte is a Gestapo-lista tartalmát.)

Ebben az időben Kudar szoros együttműködésben volt Kuthy László, akkor ezredessel, a 2. vkf. osztály vezetőjével. Kudar közben ezredessé lépett elő, s átvette az Államvédelmi Központ vezetését. Ebben az időben Kudar rengeteg külföldinek mentette meg az életét, így pl. a British Intelligence Service és a Lengyel Földalatti Hadsereg magyarországi képviselőjét. Ő ugyancsak rádiókészülék beszerzésével lehetővé tette ilyen angol, amerikai és lengyel vonalaknak, hogy az összeköttetést a saját központjaikkal fenntarthassák.

Hidegvére csak egyetlenegyszer hagyta el, 1944. augusztusban, amikor Winkelmannéknak – egyik újabb ördögi tervüknek hallatára – kijelentette, hogy további német nyomásra az egész nemzet egységesen fog ellenszegülni.

A kiugrási előkészületek közben megértek. Ezeknek menetét Kudar teljesen ismerte. 1944. szeptember 25-én megbízást kapott, hogy a magyar–szovjet fegyverszüneti tárgyalásokba közvetlenül bekapcsolódjék. Az ő feladata volt, hogy bizonyosságot szerezzen arról, hogy az a vonal, amelyet Zichy Ladomér gróf Zólyomban az ott tartózkodó szovjet-orosz tisztekkel, illetve a 2-es csehszlovák partizán brigád parancsnokságán keresztül a Vörös Hadsereggel kezdeményezett, olyan-e, amelyen keresztül [a] fegyverszüneti bizottság kiutazhat. Ezen munkában részt vett még Bánffy Dániel báró ny. miniszter, néhai gr. Teleki Pál egyik

legodaadóbb híve és gr. Forgách Antal. Utóbbinak gácsi birtokán történt a magyar–szlovák határnak átlépése, mind az előkészítő, tájékozódó kiutazáskor, mind a fegyverszüneti bizottság Moszkvába való távozásakor.

Szeptember 25-én Kudar Zichy Ladomér és Forgách Antal társaságában polgári ruhában gépkocsival Gácsra indult, s oda estefelé megérkezett. Kudar Zichyvel Gácsnál a határt – az igen szigorú magyar, német SS és a túlordali szlovák ellenőrzés kijátszásával – átlépte, anélkül, hogy bárkinek is tudomása lett volna német és nyilas oldalon e lépésről.

Kudar Zólyomban Makarov orosz alezredessel és Voilianski orosz kapitánnyal tárgyalt, melynek eredménye gyanánt Kudar megállapította, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokra való kiutazás és a tárgyalásoknak komoly formában való lefolytatása lehetséges.

A szoroson vett fegyverszüneti tárgyalások részleteinek megbeszélésén kívül Kudar ezredes az orosz tisztekkel összhangban azt tervezte, hogy Balassagyarmattól északra, a fővárostól kb. 90 km-re a zsélyi Zichy–Forgách birtokok területén az akkor már rendelkezésre álló és általa teljesen megszervezett, teljesen megbízható emberekből fegyveres csapatot állít fel, akik az orosz parancsnokság alatt álló csehszlovák partizáncsapatokkal karöltve, a fegyverszünet megkötése pillanatában a szükséghez képest, mint harcoló és rendfenntartó csapatok azonnal bevetethők lesznek, és a kis távolságra való tekintettel a fővárosban is azonnal felhasználhatók lehetnek volna a németek lefegyverzésére. Sajnos Kudar ezredes e terve a budapesti hazaárulók tevékenysége és a bekövetkezett október 15-i események folytán keresztülvihetetlené vált.

Ugyanaznap, azaz szeptember 26-án [25-én] Kudar ezredes délben Gácsnál visszatért magyar területre, a határt ismét a szigorú német ellenőrzés megtévesztésével, titokban lépte át. A fegyverszüneti bizottság titkos határátlépésének előké-

szítésével Zichy Ladomér[t] szlovák oldalon, Forgách[ot] magyar oldalon megbízva, ő sietve visszautazott Pestre, hogy az oroszokkal megbeszélt 48 órás határidőn belül jelentéstétele után a végleges fegyverszüneti bizottság kijelölhető, okmányokkal felszerelhető és elindítható lehessen.

Kudar ezredes jelentése alapján Horthy kormányzó kijelölte a fegyverszüneti küldöttség tagjait: Farago Gábor vezérezredest, Szent-Iványi Domokos meghatalmazott miniszter és rendkívüli követet és Teleki Géza gróf egyetemi tanárt, és a küldöttségnek Moszkvába Gácson át való kiutazását Kudar ezredes előterjesztése alapján elfogadta.

A fegyverszüneti küldöttség ezen az útvonalon és Kudar ezredes előkészítő munkája alapján ténylegesen elindulhatott, magával vive a magyar fegyverszüneti feltételeket, Moszkvába kikerkezett és ott hosszabb tárgyalások után végül is a magyar–szovjet orosz fegyverszüneti egyezményt aláírta. Kudar ezredes tehát személyes kiállásával és a felelősségének legteljesebb vállalásával tette lehetővé a legszigorúbb német ellenőrzés kijátszásával, állandó életveszedelemben a magyar–oros fegyverszünet létrejöttét.

Kudar ezredes az október 15-i szomorú események után Budapesten maradt. Rövid ideig még kijátszotta a német titkosrendőrséget, és hivatalában maradván, mindent elkövetett, hogy a fegyverszünettel, valamint az ellenállási mozgalommal kapcsolatban minél több embert mentsen és rejtsen el. Így Forgách Antalt, aki ugyancsak Budapesten maradt, hamis iratokkal ellátta, a bujdosásban segítette, és az ellenállási mozgalom tagjaival fenntartott szoros kapcsolatai révén a németek üldözési akciójáról pontos híreket szolgáltatott. A német Gestapo sorozatos árulások következtében röviddel később lefogatta Kudar ezredest, és őt a Fő utcai fogházba záratta. Ide kerültek később Kudar ezredes segéd-tisztje és titkára is, Korondy és Nyerges századosok, akik a fegyverszüneti bizottságnak titkos határátlépésekor ugyancsak jelen voltak. Itt volt akkor már Bánffy Dániel is, végül

hosszabb üldözés után december végén odakerült Forgách is két társával, akiket ugyancsak a Gestapo fogott el. Fent nevezetteknek december legvégén, illetve januárban a legnagyobb életveszélyben sikerült a Gestapo fogházból megszökni, Kudar ezredes azonban sajnos ott maradt. A budai ostrom alatt a szétlőtt Fő utcai fogházból több helyre hurcolták. Utoljára a Vár pincéiben tartották agyonkínzott állapotban, ahol az orosz csapatok beérkezése előtt kivégezték.

Joggal mondható tehát, hogy Kudar ezredes, akinek a fegyverszüneti egyezmény létrejöttében oroszánrésze volt, az ellenállási mozgalomnak és az új Magyarországnak vértanújaként működött és halt meg.

Alulírottak a fentiek valóságát és megtörténtét igazoljuk azzal, hogy az általunk külön-külön ismert egyes részletekre vonatkozólag hajlandók vagyunk tanúvallomást is tenni.

Budapest, 1945. október 6-án

Szent-Iványi Domokos s. k., rk. köv. és megh. min., dr. Antall József s. k., államtitkár, Mészáros István s. k., min. tan., Apor István s. k., min. tan., Teleki Géza s. k., Szent-Iványi Sándor s. k., dr. Papp Ferenc s. k., br. Bánffy Dániel s. k., Forgách Antal s. k., Korondi Béla őrgy. s. k., Nyerges Béla őrnagy s. k., Kuthy László vőrgy. s. k., Szent-Miklós István őrgy. s. k., Tóth István alezredes s. k.

Kudar Lajost a demokratikus fordulat után, 1990-ben rehabilitálták, 1992-től az Országház utca 28. számú ház falán emléktábla hirdeti mártíriumát, ugyanakkor posztumusz altábornaggyá léptették elő. De még sokat kell tennünk annak érdekében, hogy megfelelő helyre kerüljön a társadalom történelmi tudatában.

Ha röviden akarjuk summázni Kudar Lajos értékelését, az idézett memorandum első mondatát kell megismé-

telünk: „A magyarországi náci-fasiszta hatalommal szemben való ellenállásnak egyik messze kimagasló, legkiválóbb alakja volt néhai Kudar Lajos csendőr ezredes”, kiegészítve Varga Béla szavaival: Kudar Lajos „a csendes magyar hősök legnagyobbika”.

Mikó Zoltán

Mikó Zoltán, az 1944-es ellenállás idején vezérkari százados a demokratikus Magyarországért vívott ellenállás egyik leg-
hasznosabb, katonai szempontból igen eredményes vezető személyisége volt. 1910-ben született egy nyolcgyermekes tanár gyermekeként. Középiskolai tanulmányait befejezve a Ludovika hallgatója lett, 1934. augusztus 20-án avatták hadnaggyá, majd hosszabb csapatszolgálat utána a Hadiakadémiára került, s ennek elvégzése után vezérkari tisztként szolgált.

A német megszállás után kapcsolatba került a Magyar Függetlenségi Mozgalommal, s a katonai szekció tagjaként vett részt az ellenállásban. Nem véletlenül kapcsolódott be éppen e szervezeten keresztül a náciellenes küzdelembé. A családi légkör, melyben felnőtt, s olvasottsága (ismerte és szerette a népi írók könyveit), hazafisága eleve kijelölte helyét a magyar nemzet legjobbjai között a náci megszállás napjaiban. Határozott véleménye volt a múlttól, világosan látta az ellenállásban való részvétel veszélyeit, de bízott a magyarság jövőjében. 1944 decemberében írta a családtagjaihoz küldött levelében: „Mindaz, amit ma szenvedünk (akkor már az ország jelentős részét megszállták az oroszok), büntetés az elmúlt, észre se vett nagy bűnökért. Büntetés a társadalmi válaszfalakért, a szűkagyú középosztályi gondolkodásért, az »álmagyarkodásért«, egymás meg nem becsüléséért, gőgért, széthúzásért, társadalmi és politikai tehetetlenségért – húsz év minden bűnéért... Én hiszem, hogy

túl szenvedésen, véren, halálon, pusztuláson egy jobb és magyarabb élet nő ki a magyar földből... Mi elveszhetünk, de a magyar élet örök a magyar földön. Minket se Nyugat, se Kelet felé nem lehet elvinni! Nekünk itt élni és halni kell!

Én végzem a munkámat reggeltől éjjelig. Célom: ott és úgy menteni a legnagyobb értéket, a magyar életet, ahol és ahogyan csak az adott viszonyok közt legjobban lehet.”

Mikó Zoltán valóban tette dolgát: szabotálta a német megszállókkal az együttműködést, segítette az ellenállókat, a bujdosóknak menedéket nyújtott, hamis iratokkal látta el az üldözötteket, terveket dolgozott ki Budapest megmentése érdekében a front megnyitására. Tőle kapott „bombabiztos” igazolványt az írók közül például Illyés Gyula, Veres Péter, Tamási Aron, Szabó Lőrinc, Sinka István, Cseres Tibor. Szabó Pált és Asztalos István erdélyi író-tiszor vizsont Budapest elfoglalása után, mikor már ő is szovjet fogságban volt, a tőle kapott igazolvány miatt vitték el az oroszok. (Később kiszabadultak.)

Fegyvert szerzett a különböző ellenálló csoportoknak, például a Jaczkó Pál és Csicsery-Rónay István által, a Tutaj utcai tanoncotthon lakóiból szervezett Rákóczi-század számára. Tehát igen sokoldalúan szolgálta az ellenállás ügyét, s közben élete állandóan veszélyben forgott. De oly ügyesen álcázta tevékenységét, hogy 1944 őszén őt bízták meg a Vezérkari Főnökség Különleges Csoportjának vezetésével. Ez még több lehetőséget biztosított számára, de ha élt ezekkel a lehetőségekkel, akkor nagy veszélyeknek tette ki magát. Gazsi József történész szerint: „Ezt a beosztást az ellenállás vezető személyiségei egyetértésével, sőt kifejezetten kérésükre vállalta, hogy az... ún. »fehér partizán«-szervezkedést elszabotálja, illetve, hogy annak cégére – leple – alatt az ellenállási mozgalmat megszervezze; azt fegyverrel, hivatalos papírokkal lássa el.”

Ennek a veszélyes feladatvállalásnak oly nagy mértékben megfelelt, hogy – miként helyettese, Bondor Vilmos

írta róla: – „...munkájának és szabotázsának a következményeképpen egyetlen partizánt sem dobtak át Budapestről, amivel felbecsülhetetlen munkát végzett a magyar nép érdekében”.

Sőt! November elején megkezdte katonai alakulatok szervezését egyetemistákból és ifjúmunkásokból, katonaszökevényekből, sőt volt munkaszolgálatosokból.

A Különleges Csoport vezetőjeként Mikó főnöke lett a 19-es proletárdiktatúra bukása utáni ellenforradalmi időkből ismert Prónay Pál szervezetének, melynek feladata a főváros védelmében való részvétel lett volna, és „fehér” partizánok kiképzése. Mikónak kellett biztosítani a szervezést és az ellátást (anyagiak, fegyverek), Prónayra a kiképzés és a harci szellem ébren tartása tartozott. A különítmény keretében Mikó fel akart állítani olyan századokat is, amelyek alkalmasak Prónay munkájának megakadályozására és a saját katonai terveinek megvalósítására. Ezekbe az egységekbe olyan embereket kellett beszervezni, akik nemzethűség és náciellenesség szempontjából egyaránt teljesen megbízhatóak voltak. Ilyen katonai egység volt a Görgey nevet viselő zászlóalj, mely hamar megszerveződött a polgári ellenállás tagjainak közreműködésével. Vezetésével Mikó Csohány Endre tartalékos tisztet bízta meg, aki így emlékezett vissza első találkozásukra:

„Nagyobb rejtett alakulatot szervezünk – tért a lényegre (Mikó). – Zömmel egyetemistákból és munkásfiatalokból, akiket meg kell mentenünk a Németországba kihurcolás és a katonai behívások elől. Most nyílik rá kedvező alkalom, hogy fegyverhez juttassuk őket. Prónay és társai, ezek a vén sasok ismét szervezkednek. Ki kell ütnünk kezükből a fegyvert. Ennek csak egyetlen módját látom, ha beépítem a mieinket Prónay különítményébe egyetemi zászlóalj néven. Ennek leszel a parancsnoka.”

Mikó közölte, hogy Prónayék az oroszok elleni partizánakciókra és utcai harcokra készülnek. Ezt kell majd

minden eszközzel megakadályozni. Amint mondta: „Én gondoskodom róla, hogy ti kapjátok a használható fegyvereket. Mutatóban persze nekik is juttatok, de nem lesz hozzá lőszerük, vagy ha lőszert kapnak, az más fegyverekbe való lesz. Feladatod: a különítményt belülről felmorzsolni, s ha eljön a pillanat, lefegyverezni, harcképtelenné tenni őket. A munka igen kockázatos, sok emberünk életébe kerülhet.”

Az egység létszáma egyre növekedett (elérték a háromszázas létszámot), ezért zászlóaljként kezdtek szerepelni. Hivatalos nevük, ami fejbélyegzőjükön is olvasható: „A Prónay Különítmény Görgey Artúr Egyetemi Zászlóalja”. Ez a tudatosan vállalt kettősség, hogy tudniillik egy nyilas szervezetten belül ellenálló csoport voltak, igen nagy fegyelmetzettséget követelt a zászlóalj tagjaitól. Bondor Vilmos, Mikó helyettese így írt erről:

„A kiképzésük egyszerűen és gyorsan ment. Miután megkapták az egyenruhákat és fegyvereket, megtanulták a katonai zártrendi mozgásokat és egyszerű harcalakzatok felvételét. Utána pedig a fegyverek kezelésére került sor. A gyakorlatokat rendszerint Prónay egyéb alakulataival [együtt] végezték, de másként szigorúan távol tartották tőlük magukat. Ez nagyon fontos volt, mert azok a másik oldalon álltak, és egy véletlenül elejtett szó, amelyikben a zászlóalj igazi arculatára lehetett volna következtetni, nagy veszélyt jelentett volna mindnyájunk számára. (...)

Úgy látszott, hogy a zászlóalj biztos pont Mikó Zoltán kezében és komoly erőt jelent ellenállásunk számára. A fegyverzeti hiányosságokat lassan pótoltuk. Megtanulták a gerillaharc fortélyait, a kisebb csoportokban történő éjszakai szivárgást, a robbantásokat és a helység-harc különböző formáit. A harci szellemben sem tapasztaltunk hiányt. A többsége már alig várta, hogy nagyobb harcselekményre kerüljön sor.”

Sajnos az ellenállás áldozatokat is követelt. Egy alkalommal meggondolatlan 'szolgálatvezénylés' folytán két

zsidó fiú is azok közé került, akik a Prónay Különítmény központjában vételeztek. Egy nyilas felismerte a volt munkaszolgálatosokat. Prónay vizsgálatot rendelt el, melynek során még nyolc görgeysta bukott le. Az adott körülmények között nem lehetett őket megmenteni.

A zsidó társak lebukása rossz hatással volt a zászlóalj hangulatára. A csapatban a tíz fiún kívül is voltak zsidók, de ezekről tudott a parancsnok, s azok biztonságban (?) érezhették magukat. Hogy a – szerintük – nyilas szellemű különítmény egyik részlegébe zsidók is bejuthattak, erősen megingatta Prónayék bizalmát. Ekkor már Pest közelében voltak a szovjet csapatok, s a nyilas söpredék egyre idegebben reagált mindenre, ami csak egy kicsit is gyanús volt. Gyanúra pedig volt ok: éjszakai robbantások, röplapterjesztés, fegyverszerzés. Sok veszéllyel jártak a prónaysta kivizsgálások, hiszen egy meggondolatlanul kiejtett szó a rutinos csendőrnymozóknak megkönnyítette volna az illegális szervezkedés felderítését. Felmerült a zászlóalj feloszlatása is, de ez veszélyes lett volna a fővárosban maradó tagok számára s óriási veszteség a katonai ellenállás szempontjából.

Mikónak döntenie kellett. Neki ugyan komoly tervei voltak a zászlóaljjal Budapesten, de nem lehetett kockáztatni. Bondor Vilmos erről a következőket írja:

„Alapos megfontolás után arra az elhatározásra jutottunk, hogy nincs szétugraszítás. Ellenben el kell rejteni őket az útból. És erre egy nagyszerű alkalom adódott. Budapeستől északra, az Ipoly völgyében megindult az oroszok támadása. A németek nagyobb bajokkal számoltak, és hogy lelassítsák az előretörő kolosszus lendületét, partizánmozgalmat akartak megindítani. Be akarták vetni a Budapesten kiképzett alakulatokat.

Szerencsére Prónayék még nem érték el a harckészültségi fokot. De maga Prónay sem volt barátja ennek a gondolatnak. Ebben teljesen egyetértett vele Mikó Zoltán is, s ezt nagyszerűen ki is lehetett használni a Görgey zlj. (zászló-

alj) elbújtatása érdekében, és elhatározta, hogy a közelgő kivizsgálás és kihallgatások elől elvezényli őket a Börzsönybe, ahol szintén voltak ellenállási góccok.

Gyorsan kellett cselekedni, mielőtt Prónay közbelépett volna. Mikó Zoltánnak még az is tudomására jutott, hogy a Gestapo is érdeklődik a nyomozás után. Szinte órákon múlott a zászlóalj megmentése. A százados riadóztatja Csohányt. „Később maga is felkereste a zászlóaljat. „Már készenlétben voltak az emberek, mert attól tartottak, hogy Prónayék támadást kísérelnek meg ellenük és le akarják fegyverezni az egész csoportot. Mikó Zoltán megjelenése lecsillapította a kedélyeket és visszaadta az önbizalmukat.”

Mikó parancsára 1944. december 8-án hajnalban 145 görgeysta (ennyire csökkent a létszámuk) az esztergomi vonattal elindult a Börzsönybe. Az elvezényelési parancs szerint a zászlóalj további kiképzésre ment. Ezzel a Fővezérségen is egyetértettek. A zászlóalj tagjai így megszabadultak a Prónayhoz való alkalmazkodástól, de ami még sokkal fontosabb, a nyilas Számonkérő Széktől is. Az ellenállás számára azonban nagy veszteség volt a teljesen megbízható emberekből álló alakulat távozása, hiszen Budapesten ez volt a legnagyobb katonai célokra felhasználható egység.

A Görgey-zászlóalj a Börzsönyben hamarosan jól működő együttműködést épített ki a szovjet csapatokkal, rendszeresen tájékoztatták őket a német tervekről, nagymértékben megkönnyítették az orosz hadsereg felderítő munkáját. Erről a szemben lévő szovjet katonai alakulat parancsnoka elismerő igazolást adott a magyar partizáncsapat számára. Amikor december végén helyzetük tarthatatlanná vált, két részletben átmentek az orosz oldalra. Jutalmuk jó kétéves hadifogság volt.

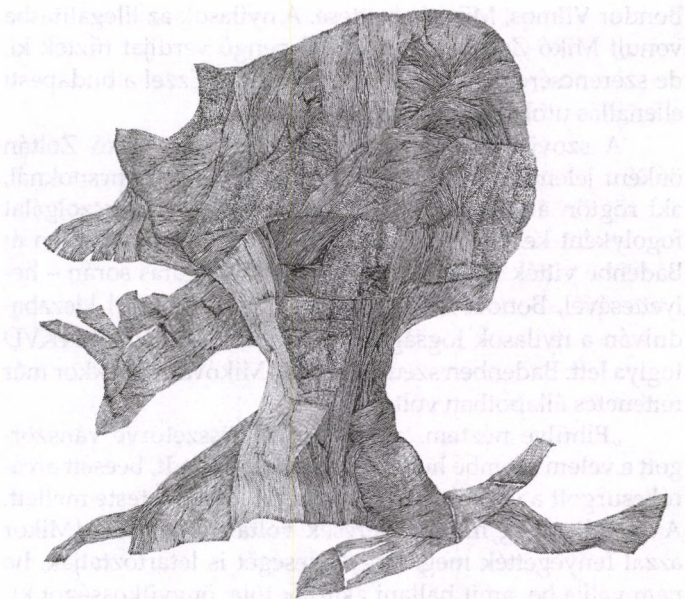
A Mikó-csoportban harcoló Benkő Zoltán így értékelte tevékenységüket: „A Görgey-zászlóalj rövid, két hónapos, sikeres tevékenysége a magyar ellenállási mozgalom egyik legszebb fejezete, amely – sajnálatos módon – a háború be-

fejezése után [tegyük hozzá: a kommunista diktatúra történelemhamisítása következtében] feledésbe merült.”

Mikó sokoldalúságát jelzi, hogy együttműködött Raoul Wallenberggel is. Diplomáciai iratokat, köztük a lengyel katonaisztek katyni lemészárlását bizonyító, Szovjetuniót terhelő dokumentumokat együtt helyeztek el a Nemzeti Bank pincéjében, tűzálló páncélszekrényekben, amit aztán a szovjet alakulatok megtaláltak. Ő segítette ki élelmiszerral a svéd diplomatát, hogy táplálni tudja a védett házakban lévő zsidókat. Az ő kérésére adott Kudar Lajos csendőr őrizetet a svédek oltalma alatt álló házakhoz a nyilas atrocitások ellen.

A Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága megalakulása (1944. november 9.) után természetesen Mikó is bekapcsolódott a Kiss János altábornagy vezette katonai szekció munkájába. E szekcióban olyan kiváló ellenálló tisztekkel működött együtt, mint Nagy Jenő, Tartsay Vilmos, Kővágó József, Almásy Pál, Beleznay István. A vezérkar november 22-én megbeszélést tartott Tartsay lakásán, s ekkor – áruulás következtében – az egész társaságot letartóztatták. Mikó szerencsére nem volt jelen, mert egy autódefekt miatt csak akkor érkezett a helyszínre, amikor már fogolyként szállították el társait.

E tragikus fordulat után Mikóra maradt a katonai ellenállás szervezése és irányítása, amit mint láttuk eredményesen végzett. Természetesen továbbra is feladatának tekintette azoknak a terveknek a végrehajtását, amelyek Budapest megmentését szolgálták. A helyzet azonban egyre romlott, s csak arra törekedhetett, hogy megrövidítse a főváros szenvedéseit. Két elgondolása volt. Az első szerint Zuglóban, a másik szerint pedig a Rózsadombon kellett volna megnyitni a frontot. Az első terv hamar elesett, részben a gyors szovjet előnyomulás következtében, részben az emberhiány miatt (ősszel Mikó 200 géppisztolyt adott át Szakasits Árpádnak, de amikor decemberben embereket kértek tőle, azt a választ kapták, hogy nem kockáztatják a munkások véréért). A máso-

KOPONYA
Színes tustajz

diknak egy ideig volt némi esélye. Egy Kirilov (mások szerint Krylov) nevű belorusz zenész révén sikerült kapcsolatot teremteni a szentendrei szovjet parancsnoksággal, amely – amennyiben Mikó Zoltán átmegy hozzájuk, és vezeti őket – benne lett volna az akcióban. Sajnos a siker érdekében, mert nem volt a terv végrehajtásához elég katona, be kellett avatni a frontnyitás plánumába a megnyitandó területen lévő műegyetemi rohamzászlóalj vezetőjét, Sipeki Balás Lajos századost, aki Mikónak évfolyamtársa volt. Az ő árulása folytán maradt el a magyar–szovjet katonai együttműködés, s került a nyilas Számonkérő Szék elé többbedmagával

Bondor Vilmos, Mikó helyettese. A nyilasok az illegalitásba vonult Mikó Zoltán fejére 20 000 pengő vérdíjat tűztek ki, de szerencsére nem került a kezeik közé. Ezzel a budapesti ellenállás utolsó bázisa is elesett.

A szovjet csapatok megérkezése után Mikó Zoltán önként jelentkezett a legközelebbi katonai parancsnoknál, aki rögtön átadta az NKVD-nek. A szovjet titkosszolgálat fogolyként kezelte, s Balatonalmádin és Szombathelyen át Badenbe vitték. Itt találkozott – egy kihallgatás során – helyettesével, Bondor Vilmossal, aki Buda elestével kiszabadulván a nyilasok fogságából rövidesen szintén az NKVD foglya lett. Badenben szembesítették Mikóval, aki ekkor már rettenetes állapotban volt:

„Elhűlve néztem, ahogy lassan, összetörve vánszorogott a velem szembe helyezett lócához. Sápadt, beesett arcáról csurgott a veríték. Kezei erőtlenül lógtak a teste mellett. A csuklóin még mindig véresek voltak a kötések. [Mikor azzal fenyegették meg, hogy feleségét is letartóztatják, ha nem vallja be, amit hallani akartak tőle: öngyilkosságot kísérelt meg.] A daliás katona, akivel hónapokkal ezelőtt találkoztam, most úgy nézett ki, mint egy nagyon beteg öreg ember.”

Badenből – eredménytelen kihallgatások után – Győrön, Budapesten, Szegeden és Temesváron át Konstancába vitték őket. Itt ítélték halálra mindkettőjüket. A bírósági tárgyaláson kerültek egymás mellé, együtt szállították őket Ogyesszába. Közben – bár tilos volt beszélgetni – tájékoztatták egymást a történekről, s reménytelen helyzetükben is megállapították magukról: „Még jobban megerősödött bennünk az a hit, hogy érdemes volt kockáztatni, érdemes volt elvégezni ezt az önfeláldozó, állandó veszélyekkel teli munkát.”

Ezután Bondort elvitték a közös cellából, s halálos ítéletét 25 évre változtatták, Mikó meg várta a halált.

A kapcsolatfelvételtől sajnos fogság lett, a rabságnak pedig – 1945. augusztus 15-én – nem szabadulás, hanem kivégzés vetett véget. Így ért tragikus befejezéshez ennek a nagyvonalúan bátor ellenállónak az élete. Nyilvánvaló, hogy a Wallenberg-kapcsolat s főleg a katyúi iratok ismerete miatt gézgett vele az NKVD.

1945 és 1947 között a magyar kormányok és a köztársasági elnök többször is interveniált a szovjet kormánynál Mikó Zoltán szabadon engedése érdekében, de – tudva, hogy már régen kivégezték – mindig kitérő választ kaptak. Végül 1991-ben rehabilitálták a szovjet hatóságok. Itthon 1995-ben posztumusz vezérőrnaggyá léptették elő, s volt munkahelyén emléktábla emlékezteti az arra járókat e kiváló magyar katonatisztre, aki életét áldozta népe szabadságáért.

TÖRÖK BÁLINT

A TITKOSSZOLGÁLATOK, A KERESZTÉNY SZERVEZKEDÉSEK ÉS A RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS A VATIKÁNNAL

Már csak nagyon kevesen élünk abból a generációból, amely fiatal felnőttként élte meg az 1945–48-as évek világát, és abból is egyre kevesebben, amelynek közvetlen tapasztalatai vannak az 1950-es évek második és az 1960-as évek első feléből. Számunkra, és különösképpen e sorok írója számára, aki a szereplők nagy részét személyesen ismerte, nagy élmény Pallos László két könyve: a *Sorsunk*. „*Látlet*” *Kis László egyetemi lelkészről és az Egyházközségi Népi Diákotthonokról*, és a *Reménykeltők. Az 1945 utáni „illegális” katolikus politikai szervezkedések. Írták a Belügyminisztérium és ügynökei*. Nagy élmény, mert mi nagyon jól, testközelből ismertük ezt a világot. Nagy élménynek kell azonban lennie azok számára is, akik ezt a világot nem így, hanem csak olvasásból vagy hallomásból ismerik, mert ebből a két könyvből érezni lehet ennek a világnak a számukra ismeretlen levegőjét.

A könyvek egy megdöbbentő kérdést vetnek fel. Miért osztottak ki az 1960-as évek közepén, jóval a magyar belpolitikai enyhülés és a puha diktatúra kezdetét követően, valósággal horribilis ítéleteket gyakorlatilag teljesen ártatlan emberek egyes csoportjaira, Matheovits Ferencre és társaira, Soltész Jenőre és társaira, valamint a jezsuiták egy csoportjára, Rózsa Elemérre és társaira. Ezeknek az ügyeknek a nyilvánvaló alaptalansága, az ítéletek egészen különös mértékű aránytalansága, valamint ezeknek az eljárásoknak

a Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai tárgyalásokkal való időbeli egybeesése arra utal, hogy a perek az erőfitogtatás és a diplomáciai nyomásgyakorlás eszközei voltak. Az ismertetett könyvek gyakorlatilag csak dokumentumokat közölnek, szerzőjük szándékosan nem foglalozik az események kommentálásával és az összefüggések feltárásával, az erre az összefüggésre való utalással azonban elkerülhetetlenül ki kell egészíteni ezt az ismertetést.

Az első könyv alig kétoldalas előszóval kezdődik, ezt alig több mint egyoldalas bevezető követi, és ezután olvashatjuk a dokumentumokat. A második könyv bevezetője három oldal, az első fejezet két oldalon közli a belügyi megfigyeléseknek és ezek feldolgozásának vázlatos áttekintését, és ezt dossziék címlapjai és tartalomjegyzékek követik. Már az ezekben leírt tények is ijesztők.

Az első, Kis Lászlóval foglalkozó könyv bevezetőjéből megtudhatjuk, hogy az ő és vádlott-társai rendőrségi anyaga mintegy 2700 oldal terjedelmű (7. o.). A vizsgálati körben több mint 800 személy neve szerepel, közülük 29-et hallgattak ki terheltként, és 6 főt ítéltek el 2-5 évig terjedő börtönre (8. o.). Maga Kis László az 1961. február 7. és augusztus 13. közötti időszakban 35 kihallgatási jegyzőkönyvben szerepel (7. o.). Az első jegyzőkönyvben még tagadta, hogy államellenes tevékenységet folytatott volna, majd, legalábbis a jegyzőkönyvek szerint, magáévá tette kihallgatóinak véleményét. Ő, az I. rendű vádlott, aki végül beismerte, hogy államellenes tevékenységet folytatott, és ezt enyhítő körülménynek tekintették, 4 év börtönbüntetést kapott, két partársa, az V. és VI. rendű vádlottak, akik mindvégig tagadták bűnösségüket, 5-5 évet.

Az 1961. február 7-i keltű *Jelentésben* a következőket olvashatjuk. „Jelentem, hogy utasításra Kiss (sic!) László (Budapest 1915, Nagy Mária) segédlelkész, Budapest VIII. ker. 25 (sic!) szám alatti lakos lakásán operációt hajtottam végre.

A behatolást a parancs szerint kíséreltem meg, azonban senki nem nyitott ajtót, majd 23.30-kor egy férfi akart bemenni a templom helységébe (sic!), akit leigazoltunk és a személyi igazolványából kitűnt, hogy a »Jézus Szíve« hitközség plébániájának (sic!) sekrestyése. Nagy József sekrestyés elmondotta, hogy Kiss László az I. emeleti helyiségben lakik. Ekkor először az ajtón próbáltunk kopogni, melyre nem ébredt fel, majd később csengő útján ébresztettem fel. A behatoláskor idegesen viselkedett, ami abban nyilvánult meg, hogy hirtelen nem tudta, hogy melyik ruhaneműjét vegye fel. [...] A házkutatás során illegális tevékenységet bizonyító dokumentumokat foglaltunk le, ami (sic!) az eligazításnál lévő anyagokban szerepel. [...] Lefoglaltunk 2 db. bíborosi körlevelet, valamint ugyancsak illegális »szentbeszéd«-vázlatokat. A házkutatás során még lefoglaltunk kézzel és géppel írt szentbeszédvázlatokat nagy mennyiségben. Kb. 10-15 évre visszamenőleg, azonkívül valószínű diák névsorokat, valamint diákkori névsorokat. Széles körű kapcsolatára jellemző kül és belföldi leveleket, valamint címekeket és telefonszámokat foglaltam le. Kiss László a házkutatás során kissé megnyugodott, azonban idegességében többször kérekedett (sic!) ki WC-re. Széles körű kapcsolatára jellemző, hogy Poteczki János a plébánia igazgatója szerint holnap a volt apácák között nagy lesz a riadalom, mert bálványuk volt Kiss László. Repnik József r. szds.” (17. o.)

A kihallgatási jegyzőkönyvek ugyanilyen megdöbbentőek. Az 1961. május 12-i keltű jegyzőkönyv (37. o.) a következőkkel kezdődik:

„KÉRDÉS: Ismertesse a szervezkedésen belül kifejtett ellenséges tevékenységük fővonalait!

FELELET: A szervezkedésünk fő irányvonala volt az »elit« nevelés, a fennálló népi demokratikus rendszer ideológiai bomlasztása.” (37. o.)

Az 1961. június 13-i keltű összefoglaló jegyzőkönyv a következőkkel végződik:

„KÉRDÉS: Ön a kihallgatása során összefoglaló képet adott az Ön és bűntársai államellenes tevékenységéről. Nyilatkozzék, bűnösnek érzi-e magát.

FELELET: Bűnösnek érzem magam, mert államellenes tevékenységemmel súlyosan megsértettem a Magyar Népköztársaság törvényeit, mert népi demokrácia és kommunistaellenes beállítottságom révén illegális szervezkedés keretében a nálam fiatalabb tagokat hasonló szellemben neveltem. [...] Bűnösnek érzem magam abban is, hogy a kormány és a püspöki kar megállapodását felrúgtuk, mert tevékenységünk tulajdonképpen a vallás leple alatt államellenes szervezkedés volt. Kérem figyelembe venni őszinte beismerő vallomásomat, mellyel igyekeztem bebizonyítani, hogy megbántam az általam elkövetett bűncselekményemet, továbbá származásomat és egészségi állapotomat.” (53. o.)

A könyv szerkesztője rámutat arra, hogy a jegyzőkönyveken szereplő aláírás – eltekintve a legelső jegyzőkönyvtől, és nem is csak írásszakértő által is felismerhető, hanem nyilvánvaló módon – semmiképpen sem azonos a Kis László által korábban aláírt iratokon szereplő aláírással. (7. o.)

Ez a jelentés és a jegyzőkönyv olyan, mint amikor rossz ripacsok túljátszanak egy tragédiát. Ilyen emberek uralkodtak 45 éven át, tartottak rettegésben egy országot, sőt társaikkal együtt országok tucatjait.

A *második könyv* I. fejezete a belügyi megfigyeléseknek és ezek feldolgozásának módszerét mutatja be, fakszimilében közölve a jellemző példákat. Az egyes témák az „Objektum” dossziéba kerültek. A volt polgári pártok objektumdossziéja 42 iratot tartalmaz, jelentéseket, névsorokat, eredeti okmányokat. A „Csoport” dosszié a már a nyomozás során készült iratokat foglalja össze. A Demokrata Néppárttal foglalkozó csoportdossziében véletlenül ugyancsak éppen 42 irat található, elsősorban személyekről készített jelentések. A „Vizsgálati” dosszié a már a büntetőeljárás folyamán készült iratokat rendez. Matheovits Ferenc és tár-

sai perében 80 ilyen irat szerepelt, de egy részüket törölték. A „Személyi” dossziéba kerültek az egyes személyekről készült jelentések. A bemutatott példa szerint Mihelics Vidről nem kevesebb, mint 86 jelentés készült. A „Munka” dosszié tartalmazza az egyes ügynökök jelentéseit, „Berényi” ügynök például 40 jelentést adott le. Az ügynökök azonosítására a „6-os karton” szolgált. A könyv bemutatja még a Beszervezési javaslat, a Tanúkihallgatási jegyzőkönyv és a Felismerési jegyzőkönyv mintapéldányait is. Végül talán a legfontosabb: a beszervezés. A „Berényi Zoltán” fedőnevű ügynök a „Keresztény Front” nevű szervezkedés prominens tagja volt, és feltehetőleg szabadon bocsátásának és a büntetőeljárás elmaradásának volt feltétele az ügynöki szerep vállalása. A „Ráckevei” fedőnevű ügynököt 1951. február 12-én szervezték be, és 1989. október 30-án, közel 40 év elteltével és jóval a rendszerváltási folyamat kritikus fordulópontja után tagadta meg az együttműködést. (*Reménykeltők*, 11–41. o.)

Tekintsük át a két könyvben tárgyalt „illegális szervezkedéseket”.

Az első könyvben a szerző nagyrészt a maga és egykori barátai emlékeit foglalja össze diákkoruk egy nagy vállalkozásáról. Kis László akkori egyetemi lelkész vezetésével különböző felszabadult lakások, más épületek és épületrészek felhasználásával kis kollégiumokat, valóságos ellenNÉKOSZ-t hoztak létre vidékről felkerült, nagyrészt szegény sorsú egyetemi hallgatók elhelyezésére. El tudták érni, hogy az egyház ezt a vállalkozást még templomi gyűjtéssel is támogatta. Az elhelyezés többnyire a lehető legszerűbb volt, voltak, akik a Városmajori Plébánia épületének ablak nélküli toronyszobájában húzták ki a telet. A kollégiumok 1948 őszéig léteztek, ekkor ezt a kollégiumcsoportot beolvastották a Népi Kollégiumok Országos Szövetségébe, az addigi közösség szétszóródott, de sokuk között holtukig vagy mindmáig fennmaradt a kapcsolat. A könyv második

része tizenkettőjük visszaemlékezése, fejezeteit a közlési sorrendtől eltérően célszerű tárgyalnunk, mert az összefüggések így tekinthetők át jobban.

Az 1945. utáni helyzet című III. fejezet ijesztő tényekre mutat rá. Be tudták szervezni Kovrig Bélát, a kolozsvári egyetem volt rektorát, a keresztényszociális mozgalmak egyik fő ideológusát, aki addig jelentett, amíg el nem tudta hagyni az országot. A fejezet közli az FM-per néhány iratát, valamint a 133 (!!!) oldalas ítélet néhány oldalát. A *Napi jelentés* faksimilében bemutatott 178. (!!!) oldalán többek között a következőket olvashatjuk: „Barankovics István f. hó 28-án [1948. július] bizalmas körben kijelentette, [hogy] a Földművelésügyi (sic!) Minisztériumban történt leleplezésekkel kapcsolatban terjesztett hírek túlzottak, mert csupán néhány vénember fecsegéseiről van szó, és az ilyen eszmecserét még nem lehet összeesküvésnek nevezni.” (Uo., 101. o.) Az ügy ily józan megítélésének természetesen nem lehetett fogana-tja. A stílusra mi sem jellemzőbb, mint az alábbi bekezdés: „Alulírott [...] a volt »Legitimista Pártok« tagjaira vonatkozó, Hatóságunknál meglévő anyagokat megvizsgáltam. Megállapítottam, hogy a volt »Legitimista Pártok« vezetőinek s tagjainak mint ellenséges elemeknek felderítésére és a rájuk vonatkozó kompromittáló anyagok összegyűjtésére objektum dosszié felfektetése és központi nyilvántartásba vétele szükséges.” Az aláírást követi a „Jóváhagyom” és a „Megerősítem” záradékok aláírására jogosultak aláírása. A fejezet közli még a Grössz-per és a Faddy Othmár-per néhány iratát és az ítéletek néhány jellemző oldalát, valamint az 1956 utáni néhány szervezkedés néhány iratát, de nincs szoros kapcsolatban a továbbiakkal.

A könyv legfontosabb kérdéseket felvető része a II. fejezettel kezdődik, amely három egymástól független, sőt nagymértékben különböző szervezettel, az AC-vel, a KALOT-tal és a KIOE-val foglalkozik. Az AC – Actio Catholica – a püspöki kar közvetlen irányítása alatt álló, konzerva-

tív szervezet volt, elvben valamennyi katolikus társadalmi mozgalom csúcsszervezete. A KALOT-ot a jezsuiták hozták létre, félmillió parasztfjúsági szervezet volt, a hozzá közel álló mozgalmakkal együtt határozottan népi jellegű, szociális reformokat sürgetett. (E mozgalom logikus folyománya volt a DNP, a kereszténydemokrata politikai párt létrehozása.) Végül szociális reformokra törekedett a KIOE, a Katolikus Ifjúságmozgalmak Országos Egyesülete is, de független volt a KALOT-tól, vezetőinek nem voltak politikai ambíciói, és a KALOT-énál sokkal szerényebb volt a társadalmi bázisa.

A három szervezet itteni együttes szerepeltetését egy évszám: 1961 teszi indokoltá. A fejezetből a következőket tudjuk meg. „Berényi” ügynök 1961. május 2-i kelettel írta meg jelentését a KIOE-ről, 1961. június 24-i kelettel az Actio Catholicáról, valójában azonban az összes katolikus társadalmi szervezetről, 1961. augusztus 9-i kelettel pedig a KALOT-ról. „Ráckevei” ügynök 1961. október 9-i kelettel írta meg saját, sokkal kisebb lélegzetű jelentését az Actio Catholicáról. (42–77. o.) Ehhez szorosan kapcsolódik az első könyv. „Berényi” 1961. június 12-i kelettel írt jelentést a katolikus népi kollégiumokról (*Sorsunk*, 54–55. o.). Ezt követi az elsődleges következmény, a vádirat (60–62. o.), valamint az 1961. július 24-i keltű ítélet Kis László és öt társa ügyében (63–74. o.). Az ehhez kapcsolódó más perekkel e könyvek nem foglalkoznak.

A bűvös 1961 megjelenik a második könyv további fejezeteiben is, így a Demokrata Néppárttal foglalkozó IV. fejezetben. A DNP-ről „Ráckevei” 1961. május 27-i kelettel írt jelentést (*Reménykeltők* 167–169.), „Berényi” pedig 1961. szeptember 4-i kelettel (170–174. o.). Ezt „Berényi” Mihelics Vidről, Keresztes Sándorról, Ugrin Józsefről, az e sorokat író Szokolczai Györgyről, valamint Farkas Györgyről írt jelentései követik (175–185. o.) A jelentések alján az olvasható, hogy „Az ügynök utasításra készített összefoglaló jelentést”, „utasításra kereste fel”, illetve „utasításra készíti

elő a kapcsolatfelvételt” az előbb felsoroltakkal, tehát egyértelműen kapott utasításra dolgozott, és semmiképpen sem lehetett szó ügynöki túlbuzgóságról. Ez az iratsor ezzel megszakad. Erre talán éppen az e sorok írójáról készített jelentés végén találjuk meg a magyarázatot: „1961-ben egy alkalommal érdeklődtem Szakolczainál, hogy Mihelics Vidék mit csinálnak és lehet-e velük beszélni. Akkor Szakolczai azt felelte, hogy ő lekapcsolódott Mihelics Vidékről, és illegális tevékenységet nem folytat.” (183. o.) Egyértelmű tehát, hogy ebben a kritikusként látszó évben a belügyi hatóságok módszeresen tájékoztak a DNP fontosnak minősített személyiségeinek tevékenysége felől, arra jutottak, hogy nem folyik szervezkedés, és abbahagyták a tájékoztatót, nem indítottak pert.

A kritikus 1961 megjelenik a második könyvnek az állítólagos illegális katolikus párttal és Jámbor Mikével foglalkozó VII. fejezetében is. A fejezet egy 1954. augusztus 14-i keltű jelentés két oldalával kezdődik, amely szerint titkosan előállították és beszervezték Jámbor Mike és Polgár Vilmos bencés szerzeteseket, akik beismerő vallomást tettek arról, hogy kapcsolatot tartottak fenn a bencés rend vatikáni központjával, és a tőlük kapott pénzadományokat feketén értékesítették (*Reménykeltők*, 323–324. o.). Ezt „Berényi” sokkal későbbi, 1961. április 17-i, április 21-i, május 16-i, május 29-i és június 16-i keltű jelentései követik (326–346. o.). A jelentések záradékából egyértelműen kitűnik, hogy „Berényi” ez esetben is utasításra dolgozott, és utasításra írta meg első, 1961. április 17-i keltű jelentését is, amely ügynöki beszerzése utáni első jelentése volt (334. o.). A jelentések fejlődésén mindig az „Illegális katolikus párt”, illetve Jámbor Mike szerepelt. Egyértelműen megállapítható volt, hogy volt kapcsolat a bencés és a jezsuita rend vezetői között, és hogy az 1945–48. évi katolikus mozgalmak vezetői többé-kevésbé valamennyien ismerték egymást, így volt kapcsolat Jámbor Mike és Kis László között is. E jelentéseket sem követte

per. E sorok írója, akinek neve ismételten előfordul mind a Kis Lászlóval, mind a Jámbor Mikével foglalkozó iratokban, és aki egyike volt azoknak, akiket Kis László ügyében terhelteként hallgattak ki, saját akkori ismeretei és benyomásai alapján csak annyit írhat le, hogy Jámbor Mike budapesti utazásai megszűntek, és ő 1961-től haláláig alig vagy egyáltalán nem mozdult ki Pannonhalmáról. E sorok írója nem tudhatja, hogy ez a belügyi hatóságokkal kötött megállapodás vagy csupán óvatosság következménye volt-e.

A kritikus 1961. év és ez év közepe megjelenik végül a második könyvnek a jezsuitákkal foglalkozó VIII. fejezetében. Velük a „Becsei” nevű ügynök foglalkozott. 1961. május 17-i keltű és a záradék szerint utasításra írt jelentésében a jezsuita rend szociológiai tevékenységéről számolt be. (363–367. o.) Ezt követően, 1961. május 21-én „Becseit” kihallgatták, és a kihallgatás eredményeit egy valósággal a vádlottak kihallgatására emlékeztető, „Becsei” által aláírt és jelentésként szerepeltetett, 1961. június 9-i keltű iratban rögzítették (368–371. o.). Az irat záradéka a következőkkel fejeződik be: „Feladat: Az ügynök által felvetett egységes katolikus mozgalom koncepciójának részletes leírása.” Ez arra utal, hogy a belügyi szervek gondolatvilágában felmerült az, hogy az 1945-48-ban különböző szervezetekhez tartozó és egymást legnagyobbbrészt valóban ismerő személyek egységes katolikus mozgalom illegális létrehozására törekzenek, de ilyen törekvés, ez időben, nyilvánvaló módon nem volt. Ennek az iratnak a közlésével az itt ismertetett könyveknek ezzel az idővel foglalkozó részei lezárulnak. Valószínűnek látszik, hogy a hatóság belátta, hogy nincs ilyen szervezkedés, nem foglalkozott tovább az ügygel, és nem indított pert.

De térjünk vissza a könyv V. fejezetére, Matheovits Ferenc ügyére. Matheovits, amint azt a második könyv is leírja (195. o.), Barankovics DNP-n belüli ellenzékének vezetője, a modus vivendi-keresések elutasítója és Mindszenty feltétlen híve volt. Nézeteit jól foglalja össze a Demokrata Nép-

pártról Mindszenty felszólítására írt memoranduma, amelyet Mindszenty 1948. augusztus 17-i kelettel megküldött a püspöki kar valamennyi tagjának, és amelyet a második könyv teljes terjedelmében közöl. (187–193. o.) A keresztény vezetőknek a Mindszenty-pert követő közéleti likvidálása során – ezt a szót itt joggal használhatjuk – 1949. január 20-án letartóztatták, és 1949. április 21-én 12 évi fegyházra ítélték (200–201. o.). 1957. március 11-én ezt az ítéletet hatályon kívül helyezték, 7 év és 6 hónapi börtönre ítélték, megállapították, hogy ezt letöltötte, és szabadlábra helyezték (202. o.). Ezt követően két évre internálták.

Ellene és társai ellen megfelelő feljelentés és terhelő tanúvallomás beszerzése után (203–207. o.) – hogy ezeket hogyan szerezték be, nem tudhatjuk – 1964. január 6-án rendelték el a nyomozást (207. o.). Matheovitsot 1964. február 7-én, 11-én és 19-én kihallgatták (208–214. o.), és terhére rótták többek között azt is, hogy 1956-ban tudomása volt (!) Bibó István expozéjáról a magyarországi helyzetről (220–224. o.) – a könyv teljes terjedelmében közli ezt az iratot is (225–229. o.) –, továbbá hogy 1961-ben több volt képviselőtársával találkozott és beszélgetett. Ezért 1961-ben nem zaklatták. Mindezért első fokon 7 év börtönbüntetésre ítélték (235. o.), majd a Legfelsőbb Bíróság ezt az ítéletet 10 évi szabadságvesztésre súlyosbította (238. o.). Az indokolásból a következő részt érdemes idézni: „Adott esetben a szervezett erőcsoportosulás valóban nem tűzte maga elé konkrét s közvetlen feladatként azt, hogy az államhatalmi szervezet megtámadják és az államrendet a maguk tevékenységével megdöntsék. Az a magatartásuk azonban, hogy a titkos összejövetelek keretében ellenforradalmi célkitűzéssel táncskoztak (!), hogy az ellenséges beállítottságú személyek körét tervszerűen igyekeztek szélesíteni, hogy [...] embereket jobb állásba kívántak juttatni és hosszú időn keresztül készenlétben állottak, irányítottak és fejlesztettek ellenforradalmi erőket, megalapozza az összeesküvésben való

bűnösségük megállapítását” (204. o.). Ez annak félreérthetetlen megállapítása, hogy időnkénti beszélgetéseken kívül semmi sem történt, és ezért szabtak ki Matheovitsra 7 évi szabadságvesztést (235. o.), amit a Legfelsőbb Bíróság 10 évi szabadságvesztésre szigorított (238. o.). Az összes politikai elítélt közül ő volt az, aki a legtöbbet szenvedte el: 19 és fél évet töltött börtönben vagy internálásban.

Azt nem sokkal később követte a könyv VI. fejezetében tárgyalt Keresztény Front ügye. A könyv először a Soltész Jenő és Szigeti Imre ellen folytatott 1952., 1957. és 1958. évi eljárások iratait (249–288. o.) és az 1959. évi ítéletet (289. o.) ismerteti. Ekkor Soltész Jenőt és Szigeti Imrét életfogytiglani börtönre ítélték. A könyv nem számol be az ekkor elítéltek egy részének szabadulásáról, elérkezik azonban a kritikus 1961. évi megjelenésű „Berényi”, aki 1961. április 18-i kelettel számol be az 1959. évi perben elítélt Messik Lajos lakásán tett látogatásáról (290–293. o.). Ennek azonban nem lesz semmi következménye, ez esetben sem indítanak pert, sőt Soltész Jenő 1963. március 19-i kelettel mentesül a szabadságvesztés-büntetés további végrehajtása alól, és ezzel egyidejűleg azonnal szabadlábra helyezik (296. o.). Fél évvel ezután megjelenik lakásán, természetesen utasításra, „Berényi”, aki 1963. október 21-i kelettel le is adja jelentését. Ekkor sem történik semmi, azonban 1965. június 8-i kelettel megszületik, szó szerint idézve, a „Javaslat Soltész Jenő és társai ügyének realizálására” (300–301. o.), amely javasolja Soltész Jenő és Szigeti Imre előzetes letartóztatásba helyezését, mások szabadlábban való kihallgatását és más helyeken házkutatás tartását. Ezután a terhelteket kihallgatták, majd szembesítették (302–313. o.) Az iratokból egyértelműen megállapítható, hogy itt zárt körben lefolytatott beszélgetésen és íróasztalfiók részére készített írásművek készítésén kívül semmi sem történt.

A Soltész Jenő ügyében meghozott alig háromoldalas ítélet (315–317. o.) Soltész Jenőt összbüntetésként 15 évi és

5 hónapi szabadságvesztésre ítélte. A könyv nem foglalkozik Szigeti Imre sorsával. Az indokolásban semmi sem található a Soltész Jenő terhére rótt bűncselekményekről, ami érthető, mert az ítéletnek egyáltalán nem volt tárgyi alapja. A legmegdöbbentőbb azonban az ítélet következő része: „Nem tette magáévá [...] a bíróság a Fővárosi Főügyészségnek az elítélt feltételes szabadságra bocsátására vonatkozó indítványát. Igaz ugyan, hogy az [...] ítéletet hozó bíróság az elítélt feltételes szabadsága tekintetében döntött, és ezért – a Büntető Kollégium állásfoglalása szerint – általános esetekben az összbüntetést kiszabó bíróság ahhoz kötve van. Jelen esetben azonban egy speciális[,] az általános esettől eltérő eset áll fenn. [...] Ilyen esetben az elítéltet feltételes szabadságra bocsátani *nem lehet*” (316. o.). Ez esetben tehát zárt körben lebonyolított beszélgetésekért és írogatásokért 15 év és 5 hónap összbüntetést szabtak ki úgy, hogy ennek végrehajtása ellentétes volt a Büntető Kollégium elvi állásfoglalásával, tehát kellő alap volt a törvényességi óvásra, amire azonban feltehetőleg nem került sor.

Még ezt megelőzően került sor a jezsuiták ügyére, és a két ügy időbeli párhuzamossága kétségtelen. Dombi József terheltet 1965. január 20-án, Rózsa Elemér terheltet pedig 1965. január 31-én hallgatták ki (352–360. o.). Az iratokból egyértelműen megállapítható, hogy a bűncselekmény egy *Világszolidaritás* című, mintegy 200 oldalas, elméleti jellegű, zárt körben terjesztett tanulmány elkészítése volt. A könyv csak a Legfelsőbb Bíróság vonatkozó végzéseinek egyes oldalait közli (372–376. o.). Ezekből megállapítható, hogy az elsőfokú bíróság ezért a cselekményért Rózsa Elemért 8 évi, Dombi Józsefet 4 évi, Bálint Józsefet 5 évi, Takács Sándort 4 évi és 6 hónapi, Mócsy Imrét 4 évi és Vác Jenőt 3 évi szabadságvesztésre ítélte, a Legfelsőbb Bíróság pedig a fellebbezéseket elutasította. Ez volt tehát az ezért a tanulmányírásért kiszabott büntetés.

A tények ismertetése után térjünk át az értelmezés megkísérelésére.

Egyrészt egyértelműen megállapítható, hogy ezekre az eljárásokra két határozottan elkülönülő időszakban, 1961-ben és 1964–65-ben került sor. Azt, hogy ez nem annak a következménye, hogy a könyv szerzője véletlenszerűen válogatott a rendelkezésére álló anyagok között, bizonyítja a könyv legvégén Geréb Sándortól, a hatóság ez ügyben illetékes vezetőjétől vett idézet, amely szerint 1961-ben, majd 1965–67-ben került sor ilyen eljárásokra (377. o.). Az iratok kizárják, hogy itt ügynöki vagy hivatali túlbuzgóságról lett volna szó. A könyv szerzője meg tudta pl. állapítani, hogy „Berényi” ügynök a Keresztény Front prominens tagja volt, mint illetetartóztatták és őrizetbe vették, és szabadon bocsátásának, valamint a felelősségre vonás elmaradásának feltétele lehetett a jelentési kötelezettség vállalása (*Reménykeltők*, 12. o.). A Keresztény Front más tagjait 1959-ben ítélték el, tőle azonban az első jelentést csak 1961-ben kérték (uo., 334. o.). Egyértelmű tehát, hogy a további eljárások megindítására már 1959-ben meglelt volna mind a lehetőség, mind a készség, és így 1961-ben politikai utasításnak kellett születnie.

Áttérve 1961-ről 1964–65-re, nyilvánvaló, hogy mind a Matheovits, mind a Soltész Jenő és Szigeti Imre, mind pedig a jezsuiták ellen ekkor indított eljárásra is meglelt volna már korábban is a lehetőség és készség. Biztos, hogy ezek a beszélgetések és írogatások már évekkel a leleplezés előtt folytak, és ezekről a hatóságnak már korábban is lehetett tudomása, vagy ha nem volt, könnyen tudomást szerezhetett volna róluk. Kellő alappal feltehető tehát, hogy ezeknek az eljárásoknak a kezdeményezésére is politikai utasítás történt. Ezt megerősíti, hogy a belügyi hatóság a hatvanas évek közepén ott indított nyomozást, ahol nagy valószínűséggel ráakadhatott ilyen cselekményekre: Matheovits, Soltész Jenő és Szigeti Imre, valamint a jezsuiták köreiben. Racionális volt feltételezni, hogy ebben a körben sor került találkozásokra és tanulmányírássra,

és ezért ésszerű volt, hogy náluk keressenek valamit akkor, amikor utasítást kaptak arra, hogy találjanak valamit.

A párhuzamosság tehát egyértelmű, gyakorlatilag biztos, hogy mindkét esetben politikai utasításról volt szó. Felűnő azonban a két időszakban követett eljárás közti óriási különbség.

Az 1961. évi eljárások – már ha itt ezt a szót egyáltalán használni lehet – sokkal korrektebbek, az ekkori ítéletek pedig sokkal enyhébbek voltak, mint az 1964–65. éviéek. 1961-ben 800 aktív tagot derítettek föl és 314 személy ellen rendeltek el nyomozást (*Reménykeltők*, 377. o.). Csak kis részük, 29 személy ellen indítottak eljárást (*Sorsunk*, 8. o.), egyikük volt e sorok írója, és végül csak 6 személyt ítélték el úgy, hogy a legsúlyosabb ítélet 5 év, a legenyhébb pedig 2 év volt. Amint ez a fentiekben olvasható, az ügynökök eljártak több gyanúsítható csoportnál, így pl. a Demokrata Néppárt vezetőinél, megállapították, hogy szervezkedés nincs, és az eljárást abba hagyták. Jámbor Mike a jelek szerint megúsza pannonhalmi háziőrizet-szerűséggel, e sorok írója pedig, noha szerepelt mind a DNP, mind Kis László, mind Jámbor Mike aktáiban, állásvesztéssel. Kis László és társai, tehát az ez ügyben végül elítéltek munkásfiatalok közti pasztorációval foglalkoztak, ami ugyan normális körülmények között nem tekinthető bűncselekménynek, de valóban súlyosan veszélyeztette az akkori rendszer vélt hatalmi bázisát. Úgy látszik tehát, hogy ebben az évben a hatóság, politikai utasításra, alaposan felmérte az egész terepet. Nem tett semmit, ahol nem talált semmit. Beérte zaklatással, fenyegetéssel és gyötréssel ott, ahol a cselekményt nem találta igazán veszedelmesnek. Ez az eljárás a legkevésbé sem volt kellemes az érintettek számára, de mégis megúszták börtön nélkül. Végül elítélte azt a néhány embert, akinek cselekményét valóban veszedelmesnek tekintette a rendszer számára. Lehet, hogy ugyanebben az időben elítélt másokat is, akiknek ügyével a most ismertetett könyvek nem foglalkoznak. Ebben az eljárásban volt logika.

Az 1964–65. évi beszélgetések és írogatások ugyanakkor semmiféle tényleges veszélyt sem jelentettek a hatalom számára. Nem derítettek föl 800 aktív tagot, nem folyt munkásfiatalok közti pasztoráció, néhány ember időként összejött beszélgetni, és írtak olyasmit, aminek nem volt semmi konkrét jelentősége, és aminek a terjesztését meg sem kísérelték. A Matheovits Ferencre kiszabott 10 év és a Soltész Jenőre kiszabott 15 év és 5 hónap viszont horribilis, és semmiféle arányban sincs sem a valójában nem létező cselekménnyel, sem a korábban Kis László és társai ügyében kiszabott, objektív értelemben abszurd, de ezekhez képest mégis enyhe ítéletekkel. Mi volt a hatalom oka arra, hogy 1964–65-ben ilyen brutalitással lépjen föl semmiségekért, és példát statuáljon ilyen horribilis ítéletekkel, noha az eljárásnak nem volt ténybeli alapja, és a nem létező cselekmények semmiféle veszélyt sem jelentettek számára? Mi volt ebben a logika?

A magyarázatot, félreérthetetlenül, a Magyarország és a Szentszék közötti tárgyalások alakulásában találhatjuk meg. A Zombori István szerkesztésében megjelent kötetben (*Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*, Szent István Társulat, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2001, 136 o.), amelynek fő részét Gergely Jenő írta, a következőket olvashatjuk: „1963 tavaszán másfél évig tartó tárgyalássorozat kezdődött a Vatikán és a magyar kormány illetékesei között. Az első hivatalos közvetlen tárgyalásra 1963. május 7–9. között Budapesten került sor. A Szentszéket Agostino Casaroli c. érsek, akkori helyettes államtitkár képviselte, állami részről a tárgyaló delegációt Prantner József, az ÁEH akkori elnöke irányította a külügyminisztérium közreműködésével. [...] Végül is az említettek Budapesten 1964. szeptember 15-én írták alá a megbeszéléssorozat eredményeit rögzítő okmányt és az ahhoz csatolt jegyzőkönyvet.” (95. o.)

Ezeket a dátumokat a Pallos László által közölt iratokban található dátumokkal egybevetve egészen határo-

zott feltevés, sőt vélemény fogalmazható meg. Matheovits ügyében a nyomozást 1964. január 6-án rendelték el, kihallgatására 1964. február 7-én és ezt követően került sor, az elsőfokú ítéletekről készített jelentések kelte 1964. szeptember 18. és 1964. október 8., a másodfokú ítélet kelte pedig 1964. december 11. Az ítélet meghozatalára tehát, hosszú és nehezen indokolható várakozás után, gyakorlatilag a részleges megállapodás aláírásával egyidejűleg került sor. A jezsuiták ügyében Dombi József kihallgatási jegyzőkönyvének kelte 1965. január 20., a Rózsa Elemér kihallgatásáról felvett összefoglaló jegyzőkönyv kelte 1965. január 31. Az ítéletet és keltét Pallos könyve nem közli. Végül a „Soltész Jenő és társai ügyének realizálására” vonatkozó javaslat kelte 1965. június 9., Soltész Jenőt 1965. július 6-án hallgatták ki, az ítélet kelte pedig 1966. március 30. Látható tehát, hogy Matheovits és társai ügyében, akik között nem volt egyházi személy, már az 1964. évi részleges megállapodás kelte előtt folyt az eljárás, és ítéletet is hoztak, a jezsuiták ügye szinte azonnal követte a részleges megállapodás megkötését, és ezután nem sokkal következett Soltész Jenő, Szigeti Imre és társaik ügye, ahol Szigeti Imre domonkosrendi szerzetes volt. A jezsuiták, valamint Soltész Jenő és Szigeti Imre ügye egyértelmű figyelmeztetésnek látszik arra, hogy hogyan is kell értelmezni a Vatikánnal kötött részleges megállapodást, és még az sem lehetetlen, hogy Matheovits és társai ügyének így ütemezett elindítására és lefolytatására annak kipuhatolása adott okot, hogy vajon előkerül-e ez a kérdés a Vatikánnal folytatott tárgyalások során.

Pallos László befejezettnek tekintette küldetését a dokumentumok közzétételével, e sorok írója pedig ezeknek az időbeli összefüggéseknek a bemutatásával. Joggal vetődik fel a kérdés az akkor követett vatikáni tárgyalási stratégia helyességét illetően. Ennek a kérdésnek nem csupán a megválaszolása, hanem már a megfelelő formában való fölvetése

is olyan ismereteket igényel, amelyekkel e sorok írója nem rendelkezik. E kérdések szakszerű felvetése és megválaszolásuk megkísérelése mindenképpen indokoltnak látszik.

Pallos László könyvei, annak bemutatása, hogy hogyan is működött ez a Hatóság, a könyvekben bemutatott dokumentumok, sőt a szerzőnek a könyvekben nem közölt ismeretei nagy segítséget nyújthatnak ennek a szörnyű kornak az alaposabb megismeréséhez és a szükségképpen felvetődő kérdéseknek a megválaszolásához.

(Mindkét könyv a Püski Kiadó gondozásában jelent meg, 2005., ill. 2007.)

A szerző köszönettel tartozik Szabó Ferenc S. J. úrnak hasznos útmutatásaiért, amelyek nélkül ez a cikk csonka maradt volna.

SZAKOLCZAI GYÖRGY

MAGYAROK JARAGUÁ DO SULBAN

1.

Változó azonosságtudat

Jaraguá do Sul kolonizációja német, olasz, magyar és lengyel telepesek nevéhez fűződik. Az egyes etnikumok közötti különbség megfigyelhető a jaraguái szokásokban, táplálkozási habitusban, táncokban és az összejöveteleken, amelyeket a leszármazottak mindmáig megtartottak, illetve művelnek. „Kezdetben, amikor az emigránsok az »Ígéret Földjére« érkeztek, mindegyikük szívében a honvágy tartotta ébren a haza iránti lángolást.” Ma már azonban az ifjabb korosztályok viselkedése mögött egészen más indítékok húzódnak meg.

A kivándorlók általában két jelentősebb okból hagyták el hazájukat: egyrészt gazdasági, másrészt politikai okokból. A politikai okból kivándorlók a többi emigránshoz képest jóval erősebben tudják saját érdekeiket képviselni, „a felületes hallgató előtt az egyesek lármája néha a tömeg hangjának tetszhet”. Ez a túlreprezentáltság egyáltalán nem volt jellemző a jaraguái közösségre. Mivel a Veszprém megyéből érkezett svábok kizárólag gazdasági okokból indultak útnak, nem is tekinthető különösnek, hogy ennyire elvegyültek környezetük etnikai kavalkádjában, és hogy közösségi szinten ennyire láthatatlanok maradtak.

A jaraguái magyarok közösségi élete, a magyarságot, a magyarságtudatot megőrző és újratermelő hagyományaik megtartása, identitástudatuk erőssége közel sem nevezhető állandónak, a közösség történelme folyamán több jelentős változás ment végbe ezekben. Amellett, hogy ezt első-

sorban a közösségi, családi belső viszonyok változtatták, több külső hatás is erősen befolyásolta. Ilyennek tekinthető például a hatóságok 1917-es összeírása, amely az „ellenséges elemeket” listázta, s ha csak szimbolikus szinten is, de egyértelműen az óhazából hozott nemzettudat ellen hatott. Először is azzal, hogy a befogadó ország által gyanúsnak minősített, másrészt azzal, hogy nem részletezve az etnikumokat, az Osztrák-Magyar Monarchiából érkezettek egyöntetűen németeknek tekintette. Hasonló hatása volt a II. világháborúnak is, főleg miután 1942-től Magyarország és Brazília között szüneteltek a diplomáciai kapcsolatok. Ezenkívül ilyen visszatartó erejű hatásnak tekinthető Vargás elnök 1937–1945 között alkalmazott politikája, az *Új Állam*, az *Estado Novo* is.

A jaraguái magyarok alulreprezentáltsága, bizonyos tekintetben „eltűnése” a fent említett nagypolitikai események mellett azonban egyéb, az egyének életéből adódó tényezőkre is visszavezethető. Elsődlegesen talán arra, hogy szinte valamennyien a legalacsonyabb érdekérvényesítési képességgel és aspirációval rendelkező társadalmi csoportokból kerültek ki, hiszen javarészt kevésbé iskolázott, a polgári és „szabad értelmiségi” pályáktól messze álló földművesek voltak. Ehhez az etnikai szempontból tekintett „láthatatlansághoz” a brazil hivatalos szervek ilyen irányú érdektelensége is hozzájárult. Mind a 19. század végén, mind a 20. század első harmadában a betelepülőket gyakran homogén tömegként kezelték. Igaz, ebben az időszakban még a legaprólékosabbnak tekintett német statisztikák sem voltak pontosak. 1870-ig nem létezett egységes német statisztika, gyakorta csak a hajózási utaslistákat használták erre a célra. Később, 1924-ig pedig a megvásárolt hajójegy értéke alapján minősítettek valakit bevándorlónak. Aki drágább jegyet vásárolt, az a statisztikák szerint turistának számított. Tudva azt, hogy a Jaraguába kivándorló magyar-svábok is a német kikötőkből, német hajókkal indultak útra,

ráadásul a listákból egyáltalán nem kirívó német nevekkal, érthetővé válik, hogyan szorulhattak ennyire háttérbe.

A letelepedés utáni évek megítélése a kutatásban két-tós. A legtöbb történeti munka egyetlen portugál nyelvű visszaemlékezésre alapozva egy erőteljesen kibontakozó, hagyományápoló közösségi életet vázol fel. Mindeközben ennek sem az írott emlékekben, sem az empirikus terepmunka során feltárt visszaemlékezésekben nincs nyoma. Sőt, sokkal inkább az ellenkezője látszik igazolódni. A ma élő leszármazottak őseik kezdeti kultúrávesztését, hagyományaik iránti érdektelenségét a hirtelen rájuk szakadó, nagy erőfeszítést igénylő munkának és az idegen környezetnek tulajdonítják.

Az óhazában annak idején alacsony keresetű magyarok új társadalmi viszonyok közé kerültek. A legfontosabb eltérés az volt, hogy a hazai körülményekhez képest tulajdonossá, gyakorlatilag birtokossá váltak. Emellett olyan cselekvő, saját sorsukat alakító aktivitás napi részesei lehettek (hajózhatóvá tették a folyót, közösségi épületeket emeltek, megszervezték saját termékeik piacra kerülését, nyersanyag-feldolgozásba fogtak stb.), ami tovább bomlasztotta a hazuról hozott – a közösség összetartó erejére alapozó – hagyományait. A családszerkezet is átalakult – az egy utód nevelésének tradíciója, a gazdasági okok miatt szűken tartott családlétszám Brazíliában értelmét veszítette. Egyrészt megnőtt a házasságok száma, másrészt ezeket a házasságokat sokkal fiatalabb korban kötötték, harmadrészt az életfeltételek javulásával egyre több gyermek született. Beszédes adat, hogy amíg a 19. század végi Európa német térségeiben egy halálesetre két születés jutott, addig Dél-Brazília kolóniáiban ez az arány a duplája, sőt néhol a triplája volt.

A kezdeti időszakhoz képest másfél, két évtized múlva megtorpantak, majd visszájára fordulni látszottak a kultúra-vesztésre utaló folyamatok a jaraguái közösségben. A kulturális tradíciók megtartásában, építésében meghatározó

szerepe volt a Fischer családnak, s ezen belül is Fischer Ferencnek. Túlzás nélkül állítható, nélküle ma nem beszélhetnénk jaraguái magyar kolóniáról. Fischer a két világháború között részben önjelölt krónikásként, a közösség szószólójaként, a kollektív emlékezet megtartójaként, a közösség diplomáciai képviselőjeként meghatározó egyénisége volt a jaraguái sváb-magyaroknak. Fischer Ferenc a korabeli adatok szerint egyike volt azoknak a jelentős személyeknek a mai Garibaldi vidékén, akik a földek elfoglalásában, a határok kijelölésében közreműködtek. A jaraguái magyar közösséggel Fischer Ferencen keresztül több magyarországi szervezet is tartotta, ápolta és építette a kapcsolatot. Az 1930-as évtized első felében a *Magyar Nemzeti Szövetség Amerikai Osztálya*, míg második felében a *Magyarok Világkongresszusa* állt havi rendszerességű levelezésben a jaraguáikkal.

Fischer a kultúravésztés éveiben is azt próbálta közvetíteni a külvilág felé, hogy a jaraguái magyarok egy koherens, az életüket mindennapi szinten meghatározó magyarságtudattal rendelkeznek. „A magyarok legnagyobb része római katolikus és a protestánsok is elkatholizálódnak. Sajnos a magyar nyelv már kihalóban van s csak néhány öreg ember beszéli, ellenben a nemzeti szokásaikat mind megtartották. [...] Magyar módra tartják a húsvéti ünnepeket és a háromnapos búcsút is megülik.” Olyannyira erőteljesen és magyar módon képviselte a jaraguáiak érdekeit, hogy a magyarországi diplomácia is – konzuli, nagykövetségi szinten – összekötő kapocsnak tekintette őt a Santa Catarina állambeli magyarság és Magyarország között. Az már csak az ügy ellentmondásosságát jelzi, hogy Fischer nem értett jól magyarul, levelezését, feljegyzéseit német nyelven írta.

A magyarországi kultúra iránti érdeklődés feléledése irányába ható tényezők közé sorolható az óhaza érdeklődése is. A Brazíliában és az anyaországban élő magyarok közötti kölcsönös sajtófigyelemnek beszédes példája az az egész címoldalas írás a *Délamerikai Magyar Hírlapban* 1927-ben,

amely a magyarországi *Nemzeti Újság* egy terjedelmes, pár héttel korábban megjelent, dél-amerikai kivándorlókról szóló cikkét közli. Az utánközlés azért született meg, mert a lap szerkesztői fontosnak tartották azt, hogyan vélekednek róluk az óhazában.

A két ország közötti intenzívebbé váló diplomáciai jelenlét is ráerősített erre a folyamatra. A második világháború kezdetéig a kerület megbízottja rendszeresen kapott Magyarországról könyveket és újságokat. A jaraguái magyar kolóniát többször meglátogatták a magyar kormány megbízottai is, 1908-ban a királyi konzul, majd 1940-ben és 1941-ben Boglár Lajos konzul a frissen kinevezett, a brazíliai magyarokat közvetlenül is megszólítani kívánó nagykövettel, ifjabb Horthy Miklóssal. Ez a magas szintű érdeklődés egy pozitív visszacsatolási folyamatot indított el, amelynek a motorja az a tény volt, hogy ha a külvilág számára a közösség érdekes, értékes, akkor a saját számára is azzá válik. Szervesen illeszkedik ebbe a sorba az 1990-es évektől megindult brazíliai és az óhazában feléledt kutatói aktivitás is.

A magyarság nyílt vállalása egyben a többi bevándorló nemzeti csoport felé irányuló erődemonstráció is volt. A *Brazíliai Magyar Segélyegylet*, amely e mögött a folyamat mögött állt, ösztönözte a magyarokat, hogy „tömör sorokban felvulva megmutassuk erőnket, amely biztosíték jövőnkre, fejlődésünkre s hazai kultúránk ápolására, fejlesztésére”. Ezek a megnyilvánulások az 1920-as évek végétől kezdve mind a nagyobb városokban, mind a peremterületeken jelen voltak. Annak ellenére, hogy elsősorban a nagyvárosi, kiemelten a São Pauló-i magyarságra voltak jellemzőek, számos példát találhatunk Jaraguá do Sulban és környékén is.

Brazíliában jelenleg közel negyvenezer magyar él, jelentős részük São Paulóban. A városi értelmiségiek egy része a maguk által létrehozott intézményekben igyekszik kapcsolatot tartani nemcsak egymással, hanem minden információt – ami az óhazából érkezik – összegyűjteni, illetve

különféle rendezvények révén ébren tartani a magyar kultúra iránti érdeklődést. A kisebb városokban, falvakban – és nemritkán a környező országokban – élő magyarok, egy-egy ilyen kulturális rendezvénysorozatra São Paulóba érkeznek, hogy ott egy sajátos, érzelmileg igen telített szférában erősítsék magyar identitástudatukat.

Ezek a nyilvános megjelenések mindenkinek szólnak, más funkcióval ugyan, de nemcsak a saját közösségnek, hanem a környezetnek is. Jaraguá do Sulban ez hangsúlyosan a nagyon erős német jelenléttel szemben jelent meg. A német nyelvterületről érkezettek (Németországból) és a kisebbségi német, sváb (Magyarország) csoportok között ugyanis feszültségek voltak. Ennek egyértelműen egy alá-főlé rendeltégi, kliens-patrónusi viszony kialakulása volt az oka. Az eredetileg is sokszor magasabb társadalmi osztályba tartozó németek, akik Brazíliában is jelentős gazdasági és közösségi tőkével rendelkeztek, egyértelműen alacsonyabb rendűként kezelték a magyarországi földműves svábokat. A németajkú környezethez való alkalmazkodásra egy apró példa a Vas család névváltoztatása. *Vas* a német fonetika szerint „fász”, ami sértette a magyarul is értő füleket. Az iratok tanúsága szerint ezért lett a Vasból először *Vasch*, majd *Wasch*.

Ebben a viszonyrendszerben nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy hogyan jelent meg a magyarság nyílt demonstrálása a befogadó nemzet folyamatosan hangoztatott brazil nemzetfelfogása mellett. Ugyanis az egységes brazil nemzetben gondolkodó kulturális elitet a 19. század végétől az óhazától való elkülönülés, elszakadás, a szimbólumokban, nemzeti érzésben való eltérés demonstrálása motiválta. Saját kultúra, saját hagyományok kimunkálásán fáradozott. Ebben a „kulturális szabadságkereső” közegben jelentek meg a magyar nemzeti törekvések. Annak a fontos ténynek a folyamatos szem előtt tartásával indult meg ez a folyamat, hogy saját létének (identitásának) nyílt deklarációja közben semmiféleképpen ne álljon szemben a megszületendő brazil

identitással, sőt, szerves része legyen a tudatosan építkező brazil kultúrafejlődésnek.

A kettős kötődés egyáltalán nem ritka sajátossága sem a vegyes etnikumú térségeknek, sem a kisebbségi létnek. Egyes nyugat-európai etnikumok hasonló kettős kötődést hoztak létre. Kétféle nemzetfogalommal rendelkeznek, például egyszerre számítják magukat franciának és korzikainak. Ugyanez a viszony figyelhető meg az általunk vizsgált magyarországi sváboknál is. Az óhazában egyszerre tartották, tartják magukat németnek és magyarnak. A „saját” csoport ilyen típusú nagyobb közösségbe illesztése egyben a csoporton kívüliek „idegen”-ként való azonosítását is lehetővé teszi. Számíthatók hol magyarnak, hol svábnak, hol sajátnak, hol idegennek. Németnek lenni a telepések között rangot, elismerést jelentett, hiszen a hagyományos értelemben vett, „telepes” meghatározás leginkább a német betelepülőkkel volt azonosítható. Több leírás is vonatkozik arra, hogyan kezdtek német nyelvűvé válni a letelepedett magyar svábok. A teljes nyelvváltás bekövetkezett ugyan, de csak az egyre erősebb hatású, brazil kultúrát védő törvények megjelenésének köszönhető, hogy nem németül, hanem „brazilul” beszélnek.

A magyarság megtartását számos, első pillanatban jelentéktelennek tűnő mikrokulturális elem biztosította. Az 1920-as évek írott és élőszavas retorikájában például – akár egy mondaton belül is – ugyanúgy helyet kapott a befogadó nemzet iránti hála, mint a nemzeti alapon történő, nemzeti hagyományokba zárkózó elkülönülés is. „...Mikor a magyar és brazil zászló árnyékában egy kis ország idegenbe szakadt fiainak a vendéglátó hatalmas nagy nemzet baráti rokonzése módot ad arra, hogy faji képességeik támogatására és fejlesztésére megalkossák zárt közösségüket, mely nagygyá hivatott tenni kolóniánkat, javunkat szolgálja és elismerést, megbecsülést fog szerezni nemcsak a magyar kolóniának, hanem a *magyar* névnek is.”

A jaraguái közösség és Magyarország közötti hivatalos levelezés szófordulataiban, frazeológiájában tetten érhető egy erős nemzeti és keresztény alapokon nyugvó, deklaráltan magyar világkép. A megszólítás szinte kizárólagosan a „Tisztelt Honfitársaink!”, „Tisztelt Honfitársunk!” formula. A levélszövegekben nagyon gyakori a Szent Istvánra, a Szent István-i elképzelésekre való hivatkozás. A záró-elköszönő formula mindig a „hazafias” jelzővel indul (a teljes formula „hazafias tisztelettel” vagy „hazafias üdvözlettel”, „hazafias szeretettel”, esetleg „magyar szeretettel”).

A magyarországi szervezetek és a jaraguái magyarok levelezésében rendszeresen előkerült problémaként az a tény, hogy a Jaraguába Magyarországról kivándorlók nem magyar nemzetiségűek, még csak nem is magyar nyelven beszélnek. A Fischer Ferenc által írt levelekben ez valamiféle rossz érzésként, míg a választlevelekben mellékes tényként merül fel. A levelezés két nyelven zajlott, magyarul mentek a levelek Brazíliába, s németül érkeztek Magyarországra. „Tessék csak bátran németül írni nekünk, megjegyezvén, hogy minket minden olyan külföldön élő, volt magyarországinak a sorsa érdekel, aki, ha nem is nyelvében, de szívében magát magyarnak érzi” – bátorította Fischert német nyelvű írásra báró Perényi Zsigmond.

A magyar tudat a látható szimbólumok terén is megjelenik. A magyar belügyminiszter 1927-ben egy reprezentatív, a magyarságot egyidejűleg többféleképpen is szimbolizáló zászlót adományozott a *Brazíliai Magyarok Egyesületének*. A zászlón – természetesen a nemzeti trikoloron túl – megjelenik Patrona Hungariae felhőben lebegő alakja, az angyalos magyar címer, illetve a koronáját felajánló Szent István király. A zászlót rögzítő, a földgömböt szimbolizáló díszszegeken a magyar korona fényében repülő turulmadár látható. Az óhazából Brazíliába irányuló nemzeti eszme tárgyiasult, illetve vizualizált megjelenései az évtizedek alatt gyakorlatilag változatlanok maradtak. Az 1927-ben, belügyminiszteri

utasításra készített film szinte ugyanazokkal az elemekkel operál, mint az 1957-ben, a *Magyarok Világszövetsége* által *Magyar Hírek* címmel megjelentetett kiadvány. Ez utóbbi tudatosan arra épít, hogy a mindenki által jól ismert, évtizedek óta használatban lévő, mindenki számára egyértelműen dekódolhatóan a hazát jelentő jelképekkel befolyásolja a külföldön élő magyarokat. Nem használja az 1959-es évet jelentő, ideológiailag jócskán terhelt hazai frazeológiát, hanem visszatér a két világháború közötti szimbólumrendszer használatához. A *Délamerikai Magyar Hírlap* hosszás, gunyos cikkben azonosítja és leplezi le ezeket az elemeket: „...a piros-fehér-zöldet, cigánymuzsikát, akácvirágot, tulipánt, békésen legelésző tehenet...”, a Mátyás-templomot, az orgonailatú Tabánt.

Mivel a magyarok – hasonlóan a többi bevándorló népeiséghez – egymás közelében laktak, „etnikus szomszédságokat” alakítottak ki. Az etnikai alapon szerveződött társadalmi szervezetek, amelyek a „magyarnak lenni” szimbolikáját hangsúlyozzák, eleinte erősek maradtak. Ez nehezítette az új kulturális minták felvételét. Ezért találkozhatunk az egy egész évszázadot túlélő elemekkel. A Jaraguá do Sulban és környékén előforduló szimbólumok, emlékek két legjellemzőbb vonása a *sűrités*, vagyis az egyes, egymáshoz szervesen egyáltalán nem illeszkedő magyaros jelképek egymás mellé állítása – létrehozva így egy olyan jelképet, ami a nemzeti eszmének egyidejűleg minden elemét magában foglalja.

Az 1970-es, 80-as évek a jaraguái közösségben a magyarság feledését, a nyelv teljes elvesztését hozták, sok esetben még az identitásuk is átalakult, megkérdőjeleződött. „A magyar közösség tagjai békeszeretők és rendezett viszonyok között élnek: többségük földműves, de van, aki fűrésztelepen vagy asztalosműhelyben dolgozik. Olyan is volt, aki magasabbra tudott törni, és ipari vállalkozásba fogott.” A földművelés ez idő tájt háttérbe szorult, megindult az ipa-

rosodás, a fiatalok inkább az iparban vagy a kereskedelemben helyezkedtek el. A megélhetési körülmények átalakulásával a nemzeti önazonosság-tudat jelentősége is módosult. A német és magyar kultúra „küzdelmében” egyértelműen a színesebb, gyakoribb kikapcsolódási lehetőségeket biztosító, erősebb gazdasági háttérrel rendelkező német kultúra került ki győztesen. Mindez olyan időszakban történt, amikor a befogadó brazil kultúra is roppant erőteljesen és tetszetős, népszerű formában tudott saját identitást kínáló propagandájával fellépni. A nemzetileg kevésbé elkötelezettek, a tétovák, az érdektelenek nagyon könnyen integrálódtak ebbe a felkínált, vonzó brazil kultúrába.

Ezt a folyamatot tovább erősítette az 1970-es, 80-as években a vallási szekularizáció is. Mivel a magyarságtudat megtartása korábban a vallás köré szerveződött, ez nagyon is befolyásolta azt. A magyarságtudat újbóli megtalálásáért indított mozgalom kezdeményezői csupán annyit tudtak, hogy ősük Magyarországról származnak, ezért kézenfekvőnek tűnt, hogy az elsősorban németekkel, lengyelekkel, brazilokkal szembeni másságra épített identitáskeresésük magyar alapú legyen. Ennél mélyebb értelem az indíték mögött, hogy a magyar származásra kívántak építkezni a saját kultúrájuk kialakításánál, nem fedezhető fel. Az 1990-es évekre – gyakorlatilag teljesen kikoptak a magyarországi életről, a magyarságról való emlékek a helyi kollektív emlékezetből. Magyarország földrajza, történelme, kultúrája ismeretlen volt a jaraguái sváb-magyar leszármazottak számára. Volt olyan nyolcvan év feletti beszélgetőtársunk, aki hungaréznek vallotta magát, de nem tudta, pontosan honnan származott, s aziránt érdeklődött, „...mi a neve annak az országnak, amely Ausztria és Magyarország között van, és ahol svábok laknak.”

Jaraguá do Sulban és környékén, ahol nagyjából 1500-an vallják magukat magyar bevándorlók leszármazottainak, ma már senki sem beszél magyarul. (A *Notícia* című

jaraguái újság 1997. július 25-i cikkéből: „Jelenleg feltehetően 1500 magyar leszármazott él a területen. 25% él a városban, a többiek távolabbi kerületekben, mint Jaraguá 84, São Estevao, Jaraguázinho és Ribeirao Rodrigues.”) Az 1940-es évek elején id. Boglár Lajos konzul még magyarul beszélt a magyarok lakta falvakban, megjegyzi azonban, hogy már inkább csak az asszonyokkal. Elsőszámú kapcsolatával, Fischer Ferencel is német nyelvű levelezést folytatott.

A báró Perényi Zsigmond vezetése alatt álló *Magyarok Világkongresszusa* sok szállal erősítette a magyarságtudatot, s próbálta a sváb-magyarok magyar nyelvtudását megtartani. Előfizetett a jaraguái magyarok részére a *Pester Lloydra* és a *Pesti Hírlapra*, egy saját kiadványukat is terjesztették körükben, „amely a külföldi magyar testvéreink magyar öntudatának emelése céljából készült”. (Báró Perényi Zsigmond [*Magyarok Világkongresszusa*] levele Fischer Ferencnek. 1936. április 7. – id. Boglár Lajos magánarchívumából.) Magyarországról térképeket, a *Himnusz* és a *Szózat* kottáit, a Világkongresszus naplóját, illetve számos esetben magyar nyelvű könyveket küldtek. Ugyancsak a nyelv megtartását szorgalmazta a földrajzilag sokkal közelebb lévő, mégis nehezen elérhető *São Pauló-i Magyar Ház*, amely 1927. június 18-án kezdte meg működését.

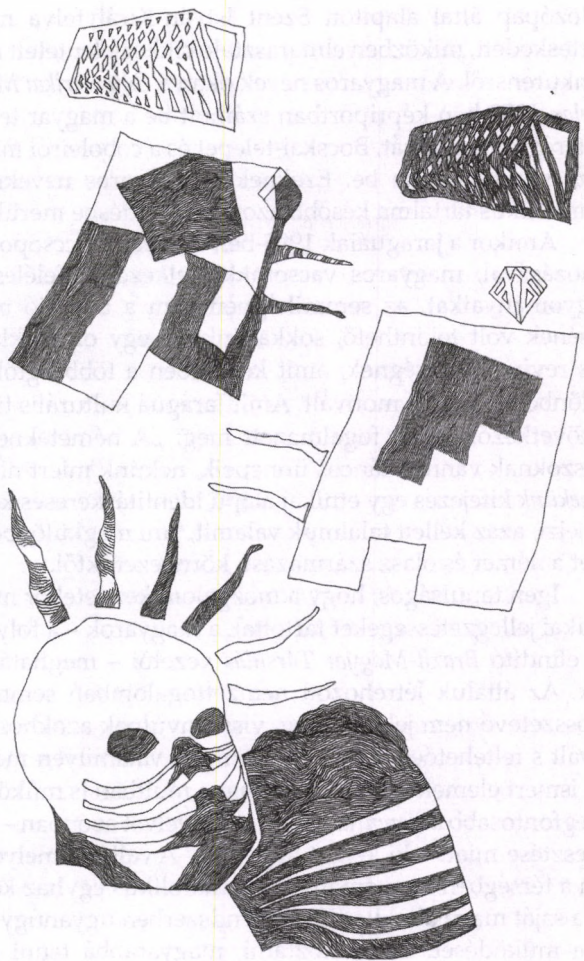
A 20. század végére azonban már nyomokban sem maradt meg a magyar nyelv ismerete a helyi közösségekben. A bevándorlást követően, a magyar telepések kezdeményezésére iskolát alapítottak, hogy gyermekeik mihamarabb megtanulják a befogadó ország nyelvét, a portugált. Az is nyilvánvaló, hogy a szóban forgó területen a német kolonizáció volt a legerősebb: ennek következményei manapság is megfigyelhetők, hiszen az ipar és kereskedelem jelentős része németajkúak kezében van. Mivel a német kolonizáció megelőzte a magyart, egészen természetes volt, hogy a Stengerék és Scheuerék német nyelvismeretük megőrzését élet-szükségletnek tartották. Említésre méltó nyelvi téveszme

például, hogy egyes idősebb jaraguáiak szerint a magyar a németnek csak egy nyelvjárása.

Többtucatnyi emberrel beszéltünk, de csak hárman tudtak felidézni magyar szavakat. Az egyikük néhány számot ismert, a másik a *kenyér, hús, kutya, macska, Isten áldjon* szavakra emlékezett, a harmadik pedig csak annyira, hogy a „*kutya fene egye*”. Ebben az időszakban nem létezett észlelhető magyar hagyomány, nem létezett a kulturális javak múltból a jelen felé történő mozgása – tárgyak, szimbólumok, a folklór elemei stb. –, azaz megszűnt a már említett „elemi traditum” is.

Pillerné T. Évától, a São Pauló-i magyar közösség egyik vezetőjétől tudjuk, hogy meg kellett mutatnia a Jaraguá do Sul-i sváb-magyaroknak Európa térképén, hogy hol található Magyarország.

A helyzet paradox voltát mutatja az is, hogy eközben a környéken több Magyarországra, a magyarságra utaló földrajzi név is található. A letelepedéskor, hasonlóan az összes többi, más nemzetiségű telepeshöz, fontosnak tartották, hogy legalább nevükben magyar jellegű településeket, területeket hozzanak létre. Voltak olyanok, amit csupán egyszerű névadással magyarítottak, mint a Ribeirão dos Húngarost, a Magyarok patakját. De voltak olyan, tudatosan településekké szervezett lakóhelyek, amelyek magyarságukat a névadással is érzékeltetni kívánták. Az 1920-as években több nemzeti alapon létrehozott magyar kolónia, „falu” is csábította a letelepedni kívánókat (Rákóczifalva, Boldogasszonyfalva, Szentistvánfalva stb.). Maga a jelenség egész Dél-Amerikában felfedezhető volt. Buenos Aires magyarok lakta nyomornegyedeinek egyikét Árpádfalvának, Uruguayban egy falut magyar lakói Új-Jászberénynek neveztek el. Brazíliában valóságos konkurenciaharc alakult ki az egyes telepek között az településnevek kapcsán. Élezte a harcot az is, hogy a *Délamerikai Magyar Hírlap* egyértelműen a lapba rendszeresen publikáló, dr. Cézárovits Balázs szaléziánus

A HARCOS
Tusraajz

áldozópap által alapított Szent István-Királyfalva mellett korteskedett, miközben elmarasztaló cikket jelentetett meg a konkurensről. A magyaros nevek okán a *Délamerikai Magyar Hírlap* 1959-ben képriportban számolt be a magyar telepek életéről. Árpádfalvát, Bocsikai-telepet és a coboleirói magyar közösséget mutatta be. Ezeknek a magyaros neveknek a szimbolikus tartalma később azonban feledésbe merült.

Amikor a jaraguáiak 1995-ben magyar tánccsoportot létrehozásával, magyaros vacsorákkal elkezdték feléleszteni hagyományait, az semmiképpen nem a tradíció működésének volt tekinthető, sokkal inkább egy olyan klasszikus revival-jelenségnek, amit kezdetben a többségtől való különbözni akarás motivált. Amit Jaraguá kulturális titkára a következőképpen fogalmazott meg: „A németeknek, az olaszoknak vannak táncos ünnepeik, nekünk miért nincs?” A *nekünk* kifejezés egy etnikai alapú identitáskeresés kezdetét jelzi, azaz kellett találniuk valamit, ami megkülönbözteti őket a német és olasz származású környezetüktől.

Igen tanulságos, hogy a mozgalom kezdetekor milyen etnikai jellegzetességeket tartottak a magyarok – a folyamat elindító *Brazil-Magyar Társulás* vezetői – meghatározónak. Az általuk létrehozott nemzetfogalomban semmiféle új összetevő nem jelenik meg, visszanyúlnak azokhoz a jól bevált s feltehetően a többség számára valamilyen mélységig ismert elemekhez, amelyek már a múltban is működtek. A legfontosabb *differentia specificát*, a nyelvet azonban – teljes elvesztése miatt – ki kellett hagyniuk. A vallás, amelyet ebben a térségben hagyományosan a katolikus egyház közvetít, a saját maga által kodifikált rendszerben ugyanúgy folytatja működését. Ezt változtatni, magyarabbá tenni nincs mód. Igaz, a későbbiekben a nagy tömegeket megmozgató események majdnem minden esetben rendelkeztek vallási tartalommal – egyházi emberek részvételével, az esemény, helyszín, emlékhely megáldásával stb. –, de ez sokkal inkább tekinthető egy bevált legitimizációs technikának.

A magyarságot tehát az egyéb etnikummeghatározó tényező hiányában az evés-ivás, a zene és a tánc kezdte közvetíteni – ezek lettek azok a jellemzők, amelyek a magyarságot voltak hivatva prezentálni. Azonban egy – az eredeti hagyományokhoz képest részben leegyszerűsített, részben pedig a helyi körülményekhez átalakított formában. Jelen esetben nem az a fontos, hogy mi a ténylegesen magyar motívum, hanem az, hogy a helyi közösség számára mi a deklaráltan magyar. „Egy többé-kevésbé mitologikus népi kultúrát elit kultúrává változtattak, és így a »nemzeti kultúrát« szinte »visszaalakították« a népre, de most már hivatalos minőségi bélyegzővel ellátva. A helyzet paradox jellege elsősorban abban áll, hogy a nemzeti megnyilvánulás építőanyagát olyan kultúrából vették, amelyeknek soha nem volt nemzeti jellege, sőt éppen ellenkezőleg, mindig is átlépték a nemzetek határait.”

ŐRY KOVÁCS KATALIN

Felhasznált fontosabb irodalom

A. Gergely András: *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Budapest, 1993

Alternatt, Urs: *A szarajevói jelzőtűz. Etnonacionalizmus Európában*. Budapest, 2000

Anderle Ádám (szerk.): *Azonosság és másság – Tanulmányok Latin-Amerika történetéből. Z-füzetek/39*, 1992.

Balhana, Altiva Pilatti-Westphalen, Cecilia Maria: *O censo dos alemães do Paraná em 1917*. Colonia, 1976

Boglár Lajos: *Magyar világ Braziliában. A múlt századtól 1942-ig*. Budapest, é. n.

Boglár Lajos: *Pau Brasil*. Budapest, 2000

Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest, 1992

Délamerikai Magyar Hírlap

Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, 1998

Filho, Alcides Goularti: *Formação econômica de Santa Catarina. Série Geral*. Florianópolis, 2007

Hofer Tamás–Niedermüller Péter (szerk.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Budapest, 1988

Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas, 13. 1976

Kellenbenz, Hermann–Schneider, Jürgen: *La emigración alemana a América Latina desde 1821 hasta 1930*. In: *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas*, 13. 1976

Kulcsár Kálmán: *A kulturális jogok és a demokratikus biztonság Európában*. Budapest, 1996

Nicoulin, Martin: *La genèse de Nova Friburgo*. Fribourg, 1973

Pápai Hírlap. 1890.

Pápai Lapok.

Paulics Petra: „Újra-magyarok” között Braziliában. In: A. Gergely–Papp–Prónai (szerk.): *Kultúrák között*. Hommage á Boglár Lajos Budapest, 2006, Nyitott Könyvműhely, 71–75. p.

Paulics Petra: *Bakonytól Brazíliáig* In: VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus összefoglalója. Debrecen, 2006, 256–57. p.

Piazza, Walter–Hübener, Laura Machado: *Santa Catarina: história da gente*. Florianópolis, 1983

Pinter, Silvia: *A Magyarok visszaszerzik történelmüket*. Notícia, 1997. augusztus 16.

Santos, Coelho: *A intergração do Índios na Sociedade Reginal*. Florianópolis, 1970

Schaden, Egon: *Aculturação de alamaes e japonezes no Brasil*. São Paulo, 1956

Schmöckel, Eugénio Victor: *A presença húngara em Jaraguá do Sul*. Correo do Povo. 1987

Serrão, Joel: *A emigração portuguesa para o Brasil na segunda metade do século XIX (esboço de problematização)* In: *Temas oitocentistas*. Lisboa

Silva, Emílio da: *Jaraguá do Sul*. II. livro. *Um capítulo na povocao do Vale do Itapocu*. Stulzer, 1975

Soderé, Nelson Werneck: *Síntese de História da Cultura Brasileira*. São Paulo, 1985

Somlyóvidéki Hírlap. 1897

Szilágyi Ágnes Judit: *Távolodás Európától. Nemzetépítés és kultúrpolitika Braziliában az Estado Novo idején (1937–1945)*. Budapest, 2004

Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest, 2004

Varga Ilona: *A kivándorlás irányváltása és a magyar kivándorlók beilleszkedése Latin-Amerikában a két világháború között*. Acta Historica LVI. Szeged, 1976

Veszprémi Hírlap. 1896.

Vieira, P. A. Evangelista: *Plano básico de desenvolvimento ecológico-econômico*. G.D., 1995, Santa Catarina

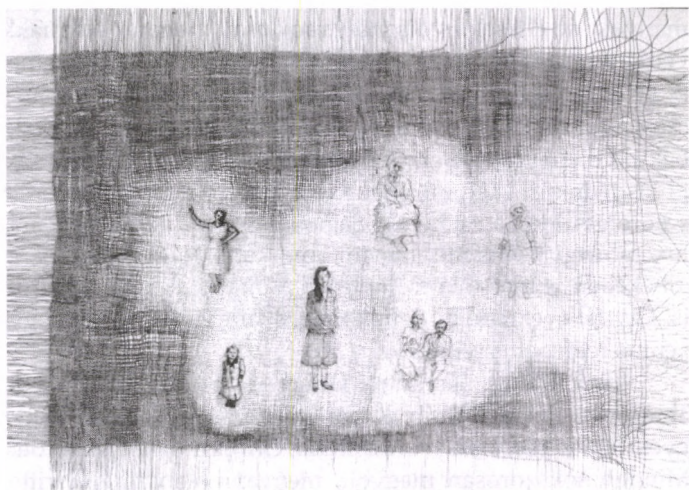
KANT, KANTIN, KARANTIN...

Atévében szép hosszú ismeretterjesztő adásban végignéézhető volt – román változatban – a némettség visszaszorításának története, ezerévnnyi terjeszkedés után, végén, mely alatt számos helyen honosítottak, építettek ki olyan kultúrát, mely velük együtt tűnik el, s válnak néhol a majmok bolygójához hasonlatossá a tőlük kiűrtett tájak. Melyek közül nem egy akkoriban szabályos senki földje volt. Valahol ott, a Baltikum keleti felén is. Ezer év után, melybe beletartozik az is, hogy Kant soha életében el se hagyta szülőföldjét, és esti sétái közepette avagy után megajándékozta az emberiséget az emberi nem csúcsteljesítményeinek érzetével; ezer év után két világháború hibái és bűnei felemésztették a lerovandó hálát néhány efféle rekordért, felélték az erkölcsi tőke utolsó morzsáit is. Königsberg mint ennek szimbóluma válik egyszerre romhalmazzá és Kalinyingráddá, ami korábban sohasem volt, ugyebár. Falai maradványait esők függőójával ostorozza azóta is, tehetetlen dühében, a kérlelhetetlen idő. Jóvátenni többnyire soha semmit nem lehet. Piszkos pohárba tiszta vizet önteni. A németek – a szokásos summás ítékezés szerint – „kivették ugyan a becsületüket”, de „nesztek igazság” alapon aztán jött az elmúlt negyvenöt év orosz imperializmusa, egy kis bosszúszomj, és sok alacsonyabbrendűségi komplexus meglovagolása révén az internacionalizmus fasizmusával mára semlegesítették, egyenesen feledtették a náci egykor velük párhuzamosan dúló bolsevizmusát. Hogy is mondja a régi jó hekuszláger: alszik a város, reggelre megtudjuk, ki lesz a káros... Megtudtuk. És szép tiszta támadási felületek maradtak, ha

nem frissen hasadtak, azok számára, akikbe a józan ész meg az igazságérzet némi megrészegült virtusa vagy izgágasága szorult. Falak, melyeknek csakis fejjel mehet mindenki. Már alig létező berlinek igazán csak most: lebontva megmaradt dévavár-falai. Mert hogy is motyogta egy félig beszszelt filmhős valamelyik tucatprodukciónban: „könnyebb az embert kihozni Berlinből, mint az emberből kiszedni Berlint” ... Hát persze. Tudják ezt az okosak. A legokosabbak. Akik a nemrég enyhült nehéz időkben is tudták, mennyiért lehet kiengedni (értsd – eladni fejenként) a kivándorolni, menekülni szándékozókat. Besztercéről, Aradról, Szebenből, Küküllővárról. Ahol, mint értékes csigaház, úgylis ittmarad utánuk minden. Csak úgy ráadásnak. A Küküllő nevét még a gepidák adták, ki tudja, hogyan hangzott; a németek nyelvén Kokel, a szláv és román változat Tirnava. Mint ahogy a Bistritz, Bistrița, Beszterce mögött is ott van egy szláv gyorsaságfogalom. A história futása Keleten is felgyorsult néha. A helybeli helybenfutás és földönfutás pedig még ma is alig csillapul, amikor most a tévéből arról értesülünk, hogy közben valamikor Trianont visszamenőleg is megtartották, mert a szászok már 850 éve, valahol a 12. században nem máshova, egyenesen Romániába telepedtek be. A kis jövevények! Meg is járták. Mert például hiába alapítottak Nagyszebenben olyan líceumot, melynek vagy száz esztendeje újdonszerű épületet is emeltek, alapkövetéssel, csibummal, csengettyűvel, ahogy az elő van írva, az alapításkor kapott jellegét csak 1919-ig őrizhette meg, amikor is román állami középiskolaként a Gheorghe Lazăr nevet kapta, azon az alapon, hogy a névadó is ott kezdte el valaha a tanulmányait. Mostanában megünnepelték az iskola fennállásának 300. évfordulóját, a falra szép román nyelvű emléktábla került, ám az évfordulós ünnepségekre csak az ortodox metropolitát hívták meg. A többi felekezetről, akik az alapításban és a működtetésben valaha valóban az orosz-lánrészt vállalták, teljesen – és egy ma uralkodó szellem értelmében „jogosan” –

megfeledeztek. Persze, gondoljunk a *Salamoni ítélet* néven ismert példabeszéd szereplőire. Az igazi anya mindig enged: fő, hogy az iskola éljen... Hát igen. Nehéz békében lenni az ilyen ordas hazugságokkal és krónikus hazudozókkal. Hiszen a világközvélemény, a NATO, az ENSZ a minap éppen azért csapott az asztalra, hogy nem mindegy: hol is áll egy-egy üteg Szarajevó körül a hegyeken, ahonnan amikor csak akar, belő a piacra, s csak úgy szedi az áldozatokat. Hát az önámítás, a történelemhamisítás kobaltágyúinak sugárhatása milyen mutációkat okozhat? Vajon az ilyesminek mekkora szerepe volt abban, hogy a szorgalmas, precíz, tiszta németységnek egyszer csak – Kant és Goethe után, Röntgen után – Európa-szerte berúgatták a lelkét, hogy zsinagógák és melegházak ablakait verje be, tapossa lánctalpak alá, préselje szögesdrótok közé. Kant, kantin, karantin...

Elnézem ezt a „tudományosságot”. Hogy a kerék milyen gyorsan fordulhat, azt épp a frissen kisebbségi sorba keveredett pár millió orosz esete mutatja. Moszkva máris Mater Dolorosaként viselkedik, egészen jól beleilleszkedett a szerepbe, a hirtelen váltott álarcon bővedes-bőven omlanak alá a krokodiluskönnyek ama szegényekért, akik nagyoros hivatásuk teljesítése közben Jermáktól kezdve ötszáz éven át „diszkrimináltak”, s most (eléggé nem helyteleníthetően) diszkriminációk áldozatai lesznek. A hiba csak abban lesz, mikor nem önként javulnak meg hirtelen, válnak báránnyá a farkasok. Különben van, létezik egységes nemzet szétszórva is. Mint a német, a lengyel, a magyar, a román s most már az orosz, akár öt-hat országban is. Vagy *van* ugyanis, vagy a *régió* az új szentség, mellyel a javíthatatlan irodakukacok, teoretikusok és álmodozók (ha nem igazlátók), a valódi realisták a soknemzetiségű nemzetállamokban a területszabdalások és osztogatások befuccsoló sorozata után is, akár a végtelenségig indukálódó újabb feszültséget és intoleranciát vélik levezetni: azzal fogj össze, építkezz, kollaborálj, amit éppen melléd rendelt a sors, odaültetett a végzet. Mert csak

„EGY IGEN, EGY NEM” (SZÖVEDÉK)

Tusrajz

így lehetsz (elvileg) akár a számárpadban is osztályelső egy idő után.

Egyelőre, sajnos, ennek a megoldásnak is vannak olyan fesztiválizű mellékhatásai, melyek erősen emlékeztetnek arra: miszerint valamennyien, románok, magyarok, szászok, szerbek, ukránok táncoljunk saját nemzeti viseletünkben – román táncot... Nehéz lojálisnak lenni, „ha megversz is, imádlak én, te drága jó apacs nagyrománia, nagyszerbia, nagymagyarország, nagyakármi” alapon, miként azt Rosen rabbi ajánlja. Nehéz azokhoz igazodni ugyanis, akik a kvantummechanika korába belopván a kantinmechanizmust, ezt árulják-kínálják kultúr- meg egyéb fölény gyanánt. S még azt képzelik magukról, hogy csábosak. Nyugat pedig, miközben látszólag keblére ölel, utálkozva karantinba is utasít azonnal, útlevelestől, társult tagságostól, mert érthető módon félti a hatyúk tavát. Megkerültek a tékozló tarto-

mányok, de éhesek és disznó- (vagy csak idegen-) szagúak! Pedig fertőtlenítni tulajdonképpen az egész világot lehetne és kellene: úgy, ahogy van, rühes és kullancsos. Két-kullancsos! Szalmán a Rushdie, és szalmán a betlehemi, biafrai, bakui s bizonyos értelemben a baszkföldi s az észak-írországi kisdedek is. Még mindig. Kis testük „hangtalan vacog”, s köré gyűlnek a csillagok. Sajnos nemcsak a majlandi s a luxemburgi tizenkettő, hanem ama kettő Nagyabonyból, s a békében is marsallá előléptetett militaristák váll-lapjairól is. Egy fél évezrede hirdették meg, s lám, azóta kitart, hogy „cuius regio, eius religio” ...

Kant. Kantin. Karantin. Drága, de halott régiók! Az a Temesvár, Torda, Gömör és Gorlice, Kassa és Caracal, Medgyes és Maribor, amelyben születni, élni és meghalni adatott. Minden sokszorosán megvolt, megvan. A nosztalgia vitte át az amerikai földrész domborzatára a Memphis, Róma, Új-Brunswick, Új-Buda nevezeteket. De ha régi térképeket fürkésznünk nagyítóval, megtudhatjuk, hogy Hollywood eredetileg nem filmváros, hanem csendes kis apátság volt valahol Skócia északi részén, és hogy Palesztina déli felében is van több ezer éve egy Arad. Egy környezet, melybe mint gyermekkori díszletbe visszavágyunk, pedig az az ez meg az már csak bennünk él, csak mi követeljük s szerezzük, vásároljuk vissza, mint valami kicsit komorabb, szomorúbb boltosdiban, cserebere fogadom, bűvös színhelyeiket, mert abban reménykedünk, hogy még összejöhet, megismétlődik az egykori varázslat. Pedig az a magyarság, az a németiség, az a zsidóság, szlovénység, rácság, románság nincs már. Azok a mi kedves halottaink és jeles jeltelen temetőink. Ennek ellenére mutathatunk fűgét a patetikusan huhogó nemzethalálnak. Mi *mind*, és *valamennyiünkének*. Igenis nemzeteként itt egész magyarságok, németségek, zsidóságok haltak ki egymás után, anélkül, hogy baj lenne, íme, velünk, hogyha mindig meglesz, aki jól emlékezik. „Nos ez az, amit

ma sokan nem tudnak, vagy nem is akarnak bevallani" – fejtegeti Cs. Gyimesi Éva. – „Holott ez valójában csak akkor olyan kemény próba, ha úgy fogjuk fel: MI voltunk azok, akik másokat elnyomtunk. Ezzel nem lehet azonosulni, valóban. Mert nem mi voltunk. De azok sem MI voltunk, akik oly hősiiesen megmaradtak. A kollektív érdem vagy a kollektív bűn fogalma a történelem távlatában sem érvényesülhet"... Kant, kantin, karantin. Hallgatom a képernyőről ezt a „tudományosságot”: a mai határrendszer, rávetítve valahová az 1200-beli kontinensre, már nem sértő egyesek szerint, csupán csak az, ha a mára vetítik valakik az akkori, ezelőtt, előbb létező államok, országok határacsipkéit? Mert olyankor elkezd az üvöltőkórus. A demográfiai képet itt is, ott is megváltoztatták, egyből, kettőből, erőszakkal vagy a telő-múló-házasodó-fészkelődő idők jóvoltából, ám ha nem a németet, magyart, horvátot, zsidót, lengyelt érinti, akkor mindig akad, aki felvisít? Ha a hazafias marsall transznysztériázott, pogromozott egy kicsit, azt ugyanezen a képernyőn szépen meg lehet magyarázni, mentetetni? Pedig egy ország jövőjét jelzi előre, ha onnan még mindig mennek, mendegélnek elfelé az utolsó németek, zsidók, magyarok, románok, meg a cigányok is. Kit hová mennyire engednek és hívnak... Kant, kantin, karantin. A múltbeli, a régi, a régió néha teljesen érthető okokból ismétli önmagát. Időnként, a haza újra és újra megtestesül és... Igen, a haza is rátelepedik, egyenesen rátehenkedik önmagára; ápol, de el is takar. Kevesen tudják, hogy például a homéroszi költeményeket – a világ valamennyi kultúrnyelve mellett – ógöröggről újjöröggre is le kellett fordítani. Az évtizedeket igénylő munkával Kazantzakis, a *Zorba* kitűnő szerzője birkózott meg: alig 1942-ben kezdi el, és Athénben csupán 1955-ben jelenik meg az *Iliász* domesztikált változata. Az *Odüsszeián* halála évéig, 1957-ig dolgozott... Ó, ezek az egymásra vetített pátriák, régi hazák, új hazák, fantomhazák, melyek – nemcsak itt, a Kárpát-me-

dencében – mint az olimpiai karikák fűzik át és fedik néha nem csupán egymást, de önmaguk elől is *egymást*. Pedig milyen egyszerű: mindenkinek ott van, ott volna a hazája, ahol a szülőföldjén szőlőkarók és fejfák meredeznek, s alattuk elvermelve tartja örömét és bánatát. Az egykori deportált volgai németek Alma-Atából ma se Németországba, hanem oda, vissza, „haza”, a Volga-partra szeretnének kerülni. És a szászoknak „Sieben-bürgen” az édes, a „süsse Heimat”. Egy biztos: nem egyedül németek nevében mondtak ki „ausradieren”-t másra: Holocaust volt az is, ahogy az indiánokkal elbántak, az emberi jogok jeffersoni és franklini nyilatkozata után száz évvel; nem mentette meg Tamás bátya kunyhóit, hogy „hazájuk” legaktívabb őshumanistái szabad idejükben feltalálták a villámhárítót. A magyarságnak pedig a meghagyott ezeréves anyaországdarabbal szomszédos államokban él a harmincöt százaléka; ezen civakodni lehet és talán kell is, de ez már nem jelent semmilyen patetikus veszélyt, bárhogyan rezegtessék is áriázás közben a hangjuk mindkét oldalon a bohóckodó vezérszónokok. Mert az, hogy nem fogjuk hagyni magunkat, vagy hogy széthúzunk – minden náció önismeretében és önaggodalmában szerepel mint fő fogás és kapaszkodó, mint aranyló szalmaszál. A mi esetünkben mindössze annyit jelent pillanatnyilag, hogy minden környezetvédő, planétát protezsáló játékszabály értelmében, tehát akár természettanilag is megbecsülésre tartathatunk igényt, mert hiszen mi vagyunk a cica: hol vannak a gótok, hunok, herulok, gepidák, longobárdok...?! Különben a határok, mint a fellegárnyék, mint az időjárás frontok, átvonulnak mindegyre felettünk; amelyik nép reumája érzékenyebb, kényesebb, esetleg a vállához, a szívéhez, ne adj isten, a coltjához kapkod. De legtöbben az öntözőjük, metszőollójuk, kapanyelük, vakolókanaluk után hajolnak le. Jaj annak, aki úton-útfélen elejtett, kinőtt, trágás, tetanuszos hazugságokért hajol le. Egy köpetért, csak mert fénylik. Netalán kőért. Isten házának ablakai betörhetetlenek, szemei

kiszúrhatatlanok. Mert legyen az szász templom vagy zsinagóga, hogyha valakik valaha hazául emelték, erős várul, akkor úgylis elvehetetlen, bevehetetlen marad, ha a védők már netán kihaltak, elvonultak is. Még az árnyaknak, emlékeknek is van, megmarad a hazája. Épp Dáciában ne tudnák ezt?

LÁSZLÓFFY ALADÁR

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

A ki hisz, higgyen, s ha hitét frázisok helyett komoly érvekkel tudja erősíteni, tegye, ámde – cselekedjen is. Hit és optimizmus magában elégtelen. Senkiét se akarom lohasztani, magam azonban egyelőre semmi okot se találok a hitre, temérdekét az ellenkezőjére.

Kölcsey szavaival zárom. Száz év előttiék, prófécia helyett tényállítás van bennük, de akinek tetszik, felfoghatja őket próféciaként is, mely – még nem teljesült. Azért korán volna még hallelujázni. Amit egyik század nem tett teljesé, megteheti a következő. Népek végzete nem oly ütemben telik be, mint az egyéneké, mert életük éveit a századok. A történelem néha lassít, néha gyorsít, néha nagyot szökik – 1914-ben a miénk bevágott a gyorstempóba. Hogy a háború más? kivétel? szerencsétlenség, mint mikor valakinek téglá esik a fejére? Ez a történelemszemlélet nálunk általánosan elterjedt, hivatalosan is elfogadott és kötelező; ez az a vak-ság, mellyel az istenek megverik, akit el akarnak veszteni. A történelemben nincsenek ilyen véletlenek, „ha ez nem lett volna, akkor az nem lett volna” bölcsességek. Szervesen, szükségszerűen összenő benne minden. Sorsunk egy velünk; amíg ezt nem értettük meg, nem értettünk meg semmit. A háború utáni végzetünk tempója nem lassult, csak kevesebb zajjal, csöndben megy végbe. A magyarság most éppen úgy vérzik és elvérzik, de ez még rosszabb. Egyik része nem tud róla, a másik, a nép, nem törődik vele. Nyíltan mondja, hogy elpusztul, s nem bánja. Ami paradoxon az egyénről, hogy akkor hal meg, mikor belenyugszik, igazság

a népről. Külső erőszak az ókorban elpusztíthatott népet, ma már (vagy ma még) nem; a halálba beletörődés: igen. Természetesen ehhez is idő kell. Nem úgy megy, hogy egyszerre mindenki öngyilkos. Hanem úgy, ahogy most szemmel láthatjuk, évről évre, nemzedékről nemzedékre. Kell-e jövendőlnünk, kell-e tudnunk a jövőt? A jelent is elég tudnunk, benne azt, amit Kölcsey elveszni akarásnak nevez, s hogy ez száz év után nemcsak megvan még, hanem most arat legdúsabban. „Mondanám: imádkoztatok e népért, de ezért talán már imádság sem használ. Mert hiszen önmaga akar elveszni.”

FÜLEP LAJOS:

Pusztul-e a magyarság?

„AMIT MEGÉLTEM, AZ VOLTAM ÉN”

Csoóri Sándor nem rejtett önarcképe

Azt régóta tudja minden versolvasó, hogy milyen különleges élmény nagy költőink saját hangján hallgatni meg verseiket. A verseit deklamáló-recitáló Babits, Füst Milán prófétai panasza, Weöres Sándor gyermekhangjának varázslata, Pilinszky illékony versmondásának hangon és léten túli dimenziók fölé emelkedő csodája, Nagy László magával sodró zenei és erkölcsi hitele az *Egy mondatot* mondó Illyés megfontolt lázítása nemcsak a fülében marad, hanem a lényébe is hatol annak, aki egyszer is hallotta. Nemcsak az a közös bennük, ahogyan elbűvölik hallgatójukat (és elé bűvölik magukat a költőket is), hanem az is, hogy nyilvánvalóvá teszik: nemcsak a vers, hanem a versmondás is maga az alkotó, abban is megjelenik személyisége, emberi valósága is. Az egykor fekete korongokon közreadott felvételeket irodalmi hanglemeznek mondták, most már, hogy ezüstösen csillognak, a hangoskönyv nevet viselik. Részben azért, mert a mai, a fővárosi dugókban egy helyben autózó világban az irodalmi CD-k valóban könyvet pótolnak, s ebben a nagy felgyorsulásban elvesztegetett időnkert tartalommal tölthetik meg. A hangoskönyv műfaját először azok számára találták ki, akik látásuk fogyatékosága miatt nem voltak képesek olvasni. Mára a látók is fölzárkóztak, az olvasás képességének és lehetőségének általános fogyatkozása megkezdte a szöveghordozók piacának átrendezését. Az előszóban közreadott vers helyzete azonban más: genezise szerinti a költészet hangzó műnem volt, és lehetséges, hogy a nyomtatott-olvasott változat élvezete csak rövid, néhány száz éves átmeneti időszak a költészet történetében.

Am ezek a századok a vers természetét átalakították. Ha a verset magában olvassa, aki találkozni akar vele, a költészet is individualizálódik, és mert az olvasás a szöveg értelmezésében a meghallgatással szemben az egyes részletek többszöri értelmezését, elemzését, a szövegben oda-vissza mozgást is lehetővé teszi, a vers

gyorsan intellektualizálódott. És mégis: sokat megőrzött eredeti természetéből, tehát az akusztikus befogadhatóság fontosságából. Vagyis a vers sokféle befogadhatóságának egyen jogú formái lehetnek az olvasás és a hallgatás.

Nemcsak a már említett klasszikusok példája, hanem ennek az olvasás- (hallgatás-) szociológiai, illetve esztétikai-poétikai ténynek okán szánhatta magát el a kiadó, hogy CD-n, (azaz a mai divat szerinti megnevezéssel: hangoskönyvként) jelentesse meg Csoóri Sándor versválogatását – a költő előadásában.

A „kötet” megszületett: válogatta és szerkesztette Kövesdy Zsuzsanna (a felvételek a Magyar Katolikus Rádióban készültek). Hogy ez az anyag mennyire reprezentatív, mennyire jellemzi Csoóri költészetét, mekkora súlyt ad egyes témacsoportoknak, érzelmi vonulatoknak, élményköröknek, azon kár volna vitatkozni: természetesen *minden* nem férhet bele. Egyet azért leszögezhetünk: átfogó, Csoóri versvilágának természetét híven közvetítő kompozíció született. Egy verset azonban mindenképp hiányolok: a számomra különösen kedves, nemcsak Csoóri költészetének egészét tekintve fontos és kiemelkedő, bármely válogatásban magának önértékei által is helyet követelő, de a Csoóri-jelenség lényegének lírai leképezését jelentő *Berzsenyi elégiáját* igencsak szívesen hallottam volna ebben a válogatásban is.

Am egy ilyen gazdag válogatás (a valahai fekete korongok 50 perc körüli műsoridejével szemben 74 perc, összesen 45 vers) igazán bőséges hallgatnivalót kínál, és Csoóri költészetének mélyvilágába vezet.

Előre kell bocsátani: a korong nem irodalomtörténeti háttéranyag, nem az összes versek időrendi kivonata, hanem önálló kompozíció. Ám a versek sorrendjében mégiscsak ott a jól követhető, és bizonyos epikus rendet teremtő életrajzi ív: nem a közvetlen történetiség, hanem a lírai emlékezés dramaturgiája szerint: vagyis nem a gyermekkorral, hanem a gyermekkorra emlékezéssel kezdődik, és az életrajziságra utal maga a cím is: „*Életem túsza vagyok magam is...*”

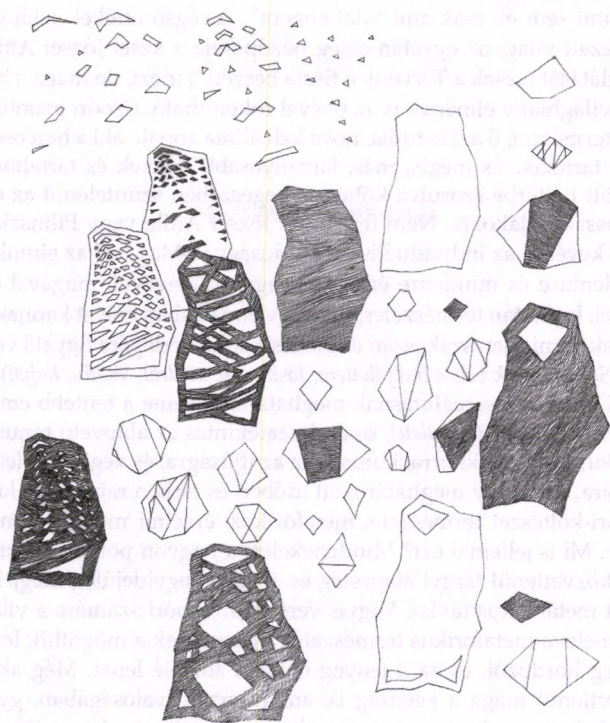
A kötet élén azonban egy szinte most született vers (*Amulett*, 2007. december) áll. Kemény, kiábrándult, kétségbeesésen túli hangon szólal meg: „Semmi sem él, csak ami túlél engem...” – kezdődik az összeállítás. Ez a kezdő sor a maga természete szerint kettős tükör. Egyfelől utal a Csoóri költészetének egészét jellemző, a leg-

kisebb részleteket is a teljesség jegyében mérő, az esetlegesnek tűnőt is az egyetemes rendbe illesztő látásmódra, másrészt végsőkéig redukált, költői eszközeiben is rendkívül visszafogott mai, így kimondva is hihetetlen, bár az életrajzi adatok és a naptár által mégis igazoltnak tekinthetően *öregkori* lírájának is jellemző darabja.

Ez a kettősség sokféle módon szövi át az elhangzó szöveg egészét. A legrégebben keletkezett versek éppen fél évszázaddal előzik meg a legfrissebbet. Feltűnő, hogy ez a generációkat átívelő-összekötő, zaklatott, művészeti-költői divatok sűrű változásait hozó korszak nem tette töredezetté Csoóri hangütését, versei keletkezési évétől függetlenül alig-alig (csak az adott vers karakterétől befolyásolt) más hangon szólal meg. Ez jellemzi a *költői* hangot – amely azonban rendre különbözhet a *költő* hangjától. Mert a felvételek frissek, régi verseit is a mai Csoóri mondja el. És mai hangját már az *Amulett* tónusa határozza meg. Vagyis egy olyan sokszoros megrendültségével küzdő, élete ideáljaira, harcaira, veszteségeire mind több fájdalommal néző, démonjaitól nem szabaduló ember, akinek nem adatott meg a megszenvedett diadal. Ez a hang keserű, mintha egész élete férfias elsiratása lenne, mintha a visszatekintés keserősége felülírná magát az egész életet, életművet.

Aki hallotta már máskor is (főként néhány évtizeddel korábban) Csoórit verset mondani, abban más ritmus, hangszín, szemlélet emléke él. Ahhoz képest ez a mai hang, mai intonáció szinte idegennek hat. Sokféleképpen körülírhatnánk változásának természetét, az azonban rögvest fülbeötlő, hogy mennyi szomorkás, fáradt rezignáció hatja át. Olyannyira, hogy a lemez végére érve már nemcsak az alkotói-közéleti pályáján mindvégig hatalmas energiákat mozgó költő képe van előttünk, hanem a pályájára visszanező, sorsával, eredményeivel elégedetlen, kiábrándult, látásmódjának tragikus elemeivel birkózó ember szól hozzánk.

Ezért előadását hallgatni nemcsak felemelő, hanem fájdalmas is. Mert az elmúlt évtizedekben sokáig szinte Csoóri volt az egyetlen erőforrás egy másfajta emberség, másfajta magyarság, a személyes és a nemzeti integritás jogáért folyó harcában rejtekezésre kényszerültek, de eszméiket a lehetséges és szükséges pillanatokban nyíltan képviselők számára. Nemcsak sokaknak volt erkölcsi igazolása, hanem az ő sugárzó hite, energiája tartott meg, pályatársakat és olvasókat. Mert, hadd legyek egy kicsit romantikus (ezt maga a téma is követeli), Csoóri egymaga képes volt arra, hogy itt,

VONULÁS

Tusrajz

a senki földjévé tett hazában szellemi szabadcsapatot teremtsen, hogy életben tartsa a reményt egy kihülőben lévő világban. Nos, ezt senki el nem veheti tőle. Akármit érezzen is, még ő maga sem.

Vagyis a régen írt versei mögötti költő nem ugyanaz, mint aki a verseket ma elmondja. De már a versekben is két időskik épül egymásba: az emlékezés és az emlékezés tárgyának ideje. Nem hiszem, hogy e kérdés felvetése e korong meghallgatását és értelmezését tekintve elhanyagolható.

A hangoskönyv már idézett első sorában Csoóri azt mondja: „Semmi sem él, csak ami túlél engem”. A végső értékek felől értelmezett világ, az egyetemesség nézőpontja a kései József Attila világlátását („csak a Törvény a tiszta beszéd”) idézi, de maga a bénító világhiány élménye is az övével rokonítható. Csoóri azonban más természetet, ő azt is tudja, hova kell állnia annak, aki a harcosok közé tartozik. És mégis, más, látványosabb értékek és tartalmak mögött háttérbe szorulva költészete egészében szüntelenül az elmúlással hadakozik. Nem úgy, mint József Attila vagy Pilinszky: jóval kevésbé az individuális mulandósággal. Magával az elmúlás mindenkire és mindenre érvényes fogalmi tényével, magával az idővel. Így aztán természetes, hogy a válogatásban helyet kapnak a pályakép minden szakaszán az élet és a sors mérlegére figyelő versek (*Sok volt, sok volt a lúd fölöttem; Jóslás a te idődről; Vadfiú, hajjal*).

E mostani összeállításnak meghatározó eleme a fentebb említett motívumsor (*Amulett*), és a visszatekintés az alapvető tónusa: fiatalon a gyermekkorra, korosodva az ifjúságra, és végül az életre magára. És az így meghatározott időben és térben rajzolódik ki a Csoóri-költészet természete, metaforikus, érzelmi motívumrendszere. Mi is jellemzi ezt? Mindenekelőtt a nagyon pontosan ábrázolt közvetlenül tárgyi alaprétég és az azzal egyidejűleg megjelenített metafizikus távlat. Vagyis verseiben Csoóri számára a világ maga eleve metaforikus természetű: a jelenségek a mögöttük lévő lényeg hordozói, és ez a lényeg nagyon sokféle lehet. Még akár közvetlenül maga a jelenség is, annak érzéki valóságában, gyönyörűségében: ahogyan a gyermek és a szerelmes nézi a világot, aktuális rajongása tárgyát. Ezért oly természetes, hogy olyan sok ebben a költészetben a gyermekkorból eredeztethető és a szerelmi motívum. És mindegyikükben ott van az érzékekkel meghódított világ gyönyörűsége. Am ez az édenre nyitott szellem mindig megborzong a maga kiteljesedett pillanatainak tűnékenysége miatt, túl azon, hogy megérzi az élő anyag mulandóságát, van valami őstudása a pusztulás totális természetéről. Ettől olyan átlényegített, ettől nyeri transzcendens, így tragikus távlatát. Mintha Kosztolányi önmagának tett legvégső vallomásának igazát bizonyítaná: „ha nem lenne halál, művészet sem lenne”.

És így a gyerekkor és a szerelem motívumain túl rendre visszatér a halál képzete. Ha csak egy ártatlannak tetsző villanás erejéig, csak annyira, hogy a gyerekkori sült alma „ízén az ember holtig ki-

telet" (*A faparázs a hóra kivilágít*). Vagy máshol: „már rég meg kellett volna halnom" (*Ha nem tudnám*), „elbujdosom, hogy el ne pusztíts" és „a temetők is égre úsznak" (*Ekkora szerelem előtt*). Vagy később: „Nem hiszem hogy a halál tehetségesebb nálam" (*Kezemben zöld ág*).

A gyermekkor világa roppant határozott motívumrendszert hagyományozott Csoórirra. A hagyományos paraszti életmód természeti és természetes elemei, a lovak, a mezei munka, a fáról leszakítható, édenkertet idéző gyümölcsök, a harmat, a fák, az éjszaka sötétjét váltó ragyogás, a hó fehérségének és a nyár ragyogásának kontrasztja kivételes vizuális világot kínálnak az erre fogékony gyermeknek, és az ekkor életre szólóan rögzített képekre biztonsággal építhet a költő.

E képek természetük szerint nemcsak a recehártján közvetített formájukban rögzülnek és hívhatók elő évtizedek múlva, hanem a természet körforgásában ismétlődnek, és bármennyit pusztít a ma lekörnyezetezett Természeten az ember, az mégis szakrális természetű, őrzi kozmikus jelentését. Ezért jelennek meg motívumai Csoóri költészetének minden pontján: ember és természet találkozásának ábrázolása nem népiség, nem parasztság (bár az is), hanem kozmikus jelentésű tény. Ezért a paraszti világ elmúlása („Ezer esztendő török szét velük..." – *Idegszálaival szél*) a megélt gyermekkor tárgyi valóságának fölszámolódása fájdalmas tény ugyan, de a benne oly soká valóságosan működő törvény láthatatlanul is létezik, része marad a világnak. Attól persze még fáj, hogy egy oly finom egyensúlyokat megőrző rend fölbomlik. Megint a Csoóri-világ kettős természete: ennek a tragikus hangoltságú világnak az alapja a szépség és az életszeretet: „Egyetlen titkom van csak: szeretek élni" – írja, csak néhány sorral azután, hogy ilyen képet rögzít: „üres az ég, akár egy kinyalt kutyatányér" (*Menekülés a magányból*). Így aztán a hallgató-olvasó is rákényszerül, hogy Csoórral együtt éljen át végső kérdéseket: mert vajon nem éppen a szépség és az élet szeretete ágyaz-e meg igazán a tragikus hangoltságnak? És hogy éppen az összetartozás, a hűség és szeretet növeszti az *Anyám fekete rózsában* és párdarabjában, az *Anyám szavaiban* a rejtett-nyílt búcsúzás és a megőrzés katarzisát? (És az utóbbiban mennyi minden más is feltör, ahogyan a Bartókra utaló Juhász Ferencre utal az összetartozás elválásban és visszatérésben megjelenő érzelmi fűtöttségének kifejezésével: „Köszönjük neked

fiunk, hogy hazajöttél”, „Ha hazajössz az a vasárnapunk”, „Csak várni ne kellene soha”. És ki tudja megmondani, hogy az anyai féltés ragyogásának bemutatásában az anya siratja a fiát – vagy fordítva?)

Mert mindenféle kapcsolatban két szál fut együtt, és erejét az adja, hogy e kettő egy és ugyanaz.

Ennek az egységnek bemutatása nemcsak érzelmi kapcsolatok ábrázolásában jellemzi Csoóri verseit, egész világlátását átfogja a dolgok egységbe látásának képessége. Ezért jelenik meg e költészetben együtt a világ színpompás gazdagsága és a finoman rajzolt téli képek bruegheli színfogyatkozása. És a nyár a maga forróságával éppen úgy pusztíthat, ahogyan van élet a hó alatt, amely egyszerre jelez fagyot-halált, és a megtisztulás fehérségét, a szakrális valóságának adhatja vissza a természetet (*A harmadik nap esni kezdett a hó; Hó emléke*).

Ezért érvényes egyszerre a „Boldog vagyok, mert szép a nyár” (*Pihenés patakparton*) tétele, amelynek fénye akár a békés unalmat (*Falusi délután*) jelenítheti meg, és azt, ahogy egy vérző, kiszúrt szemű tehén képe tölti fel a tragédia fenyegetésének sötét rettenetével, izgalmaival. És ezek a drámai kontraszthatások már-már banális természetességükkel lehetnek szürreálisak – hiszen éppen azért, mert Csoóri a közvetlen valóságot érzékelve az abban mindig jelen lévő távlatra figyel fel, a realitásban a szürrealitást is látja. Így lesz virágvasárnap maga is Krisztus király (*Virágvasárnap*), ami így elmondva kihívhatja az eltúlzott szereptudat vádját, de valójában az azonosulás és átélés képességének példája.

A válogatás egészét tekintve a Csoóri világában járatos olvasó számára első pillanatban feltűnő lehet, hogy a minden idegszálával a közéletre, nemzete sorsára figyelő költő versei ebben az összeállításában jóformán alig kapnak helyet. Ám a több műfajban alkotó Csoóri a mindenkori politikába avatkozó gondolatait elsősorban esszéiben, forgatókönyveiben, és nem utolsósorban előszóiban adta közre. Így állt elő az a sajátos képlet, hogy nemzedéke talán legpolitikusabb költője kifejezetten politikai verseket alig írt. Ám a világ természetéről adott lírai elemzése önmagában is lázadás volt, s egy-egy képe maradandó érvénnyel rögzített kétségbeejtő állapotokat (pl. „egy fennköltlen züllő ország szemével farkasszemet nézve” – *Hó emléke*).

A hangoskönyv végighallgatása után (érdemes egy lendülettel meghallgatni, és részleteiben is ismételve, ahogy a nyomtatott köteteket olvassa az ember, elidőzni e lemezzel!) feltűnhet az is, hogy Csoóri versnyelvének szövege mennyire tömör. De lüktetése már-már köznapián, az élőbeszéd természetességét idéző módon, csak a magyar nyelv alapvetően jambikus lejtését használja-sűriti. Ritmusát nem nyelvzenéje, hanem gondolatiságának ritmikája határozza meg (ami hallgatva talán kevésbé érvényesül). Ebben a versnyelvben döntő szerepet kap a képteremtő erő, a váratlan képzettársítások jegyében születő metafora. És a láttató képesség: a vizuális túlfeszítettség örvényei nem engedik ki a maguk köréből a hallgató figyelmét. Mindez a költő előadásában különös intenzitást kap. Bizonyos értelemben még erőteljesebb is, mint *(csak)* olvasva. Már csak ezért is érdemes volt a Nap Kiadónak közreadnia ezt a lemezt.

(„Életem túsza vagyok magam is...” Csoóri Sándor versei a költő előadásában. Bp. 2008. Nap Kiadó)

GRÓH GÁSPÁR

SZELLEMI VAGYONVESZTÉS Gondolatok a hazai (kultúr)politikáról

„A kultúra az ember szellemisége, a lehető legtágabban értve, és mindaz, amit ennek történelmi folyamata kialakított. Ami beléivódott, beleszövődött, ráarakódott. Formák, intézmények, beidegződések. Jelképek, szokások, művészet. Módszerek és technikák. A kultúra tehát történelmi képződmény, hagyományai vannak, átörökített témái és jelképei, melyek a pszichét – az egész emberi élet mozgatóját – mélyen átjárják” – írja Kodolányi Gyula (*A kultúra – Ma, tegnap, holnap*). Ez a meghatározás azért kívánczik L. Simon László (kultúr)politikai tanulmányairól, cikkeiről írt ismertetésünk élére, mert jelzi, hogy rendkívül sokrétű, összetett fogalom- és intézményrendszert kell áttekintenie annak, aki a kultúra állapotával foglalkozik. Érvényes ez minden időkre, különösen a rendszerváltozást követő több mint másfél évtizedre. A szerző a

Magyar Írószövetség titkáráként ráadásul jó ideje „háborús viszonyok” közepette igyekszik helyállni a maga területén. Vészszeleket küld, vitatkozik, közvetítő szerepet vállal. Adatokat, dokumentumokat kutat fel és elemez, hivatalos nyilatkozatokat szembesít tényekkel. Noha tudja, hogy „a közéleti szerepvállalás elveszi az időt az alkotástól”, vállalja a harcokat, mert szeretné „megismerni és átlátni a teljes magyar kulturális élet finanszírozási, működési és igazgatási problémáit”. A cél és a törekvés nemes, de talán túlságosan ambiciózus. A magyar kulturális élet összes területét aligha ismerheti meg egy ember teljes mélységében.

L. Simon László 2003 és 2007 között írott válogatott cikkeit, tanulmányait gyűjtötte kötetbe a Kortárs Kiadó, három nagy fejezetre osztva, a közvetlen múlttól visszafelé haladva. *A kulturális kormányzat – kulturális politika* című első egység a Gyurcsány-kormány első évét, illetve a második Gyurcsány-kormány kulturális tevékenységét, a múzeum, könyvtár, levéltár és művelődési központok ügyét, valamint az állam kultúrafenntartó szerepét vizsgálja. A *Versenyhátrány* című második ciklus első írása Bozóki András kiáltványa ürügyén a nemzeti kultúra problematikáját, majd a konzervatív politika, a koncepciótlan magyar kultúrpolitika és a nemzeti sorskérdések kérdéskörét veszi sorra. A *Diszkrimináció vagy érdektelenség* című harmadik rész kisebb írások gyűjteménye. Témái a későbbi nagyobb tanulmányokban visszaköszönnek, mégsem fölöslegesen kaptak helyet a kötetben, mert azt jelzik: a helyzet vagy nem javult, vagy tovább romlott.

A kötet élén a húszas–harmincas évek belügy-, majd vallás és közoktatásügyi miniszterétől, Klebelsberg Kunótól (1875–1931) kölcsönzött idézet áll – mementóul: „Ma, amikor kezünk annyi téren meg van kötve, a szellem régióiban ellenben korlátlanul cselekedhetünk, éppen a nagy kulturális erőfeszítéseknek van most itt az ideje”.

A címadó tanulmány (*Versenyhátrány*) Bibó István 1947-ben elhangzott akadémiai székfoglaló előadására (*Az államhatalmak elválasztása egykor és most*) építve azt fejtegeti, dolgozhatnak-e függetlenül a szellemi foglalkozásúak a hatalomkoncentráció demoralizáló hatásának nyomása alatt, amikor „munkájukhoz nem állnak rendelkezésre megfelelő források, s a források felett a politikai céljainak megvalósításáért küzdő, a hatalmat erősen koncentrálni igyekvő, a demokratikus kereteket a lehető leginkább leszűkítő kormány-

zat rendelkezik". Nemcsak a kultúra finanszírozásának kérdésköre foglalkoztatja azonban, bár ez erős hangsúlyt kap a kötetben (lásd: a Nemzeti Kulturális Alap(programmal) és ide-oda átalakításaival foglalkozó írásokat). Szól a szellemi élet önkormányzatának szükségességéről, az oktatási rendszer bajairól, a tömegkultúrát „totálisan elbulvárosító médiumokról”, a konzervatív szellemi műhelyek hátrányos helyzetéről, az irodalmi szervezetekről, az építészet szerepéről, a folyóirat-kultúra, a színházak helyzetéről, a piac bővületében élő, folyton fiskális szempontokra hivatkozó technokraták műveletlenségéről, „a revolver-újságírói krakélerkedésről”, „a kultúra áruvá silányításáról”, „az eredményesség kizárólagos kultuszáról”, amely a „szabadság és kultúra pusztulásával jár”; a „túlnövesztett bürokráciáról”, „az oktan pazarlásról” és így tovább.

Megkapják a magukét minden rendű és rangú politikusok, ízekre szedi az egymást váltó kulturális miniszterek hangzatos című, ám koncepciótlan dolgozatait. Nem kíméli az értelmiségnek azt a részét sem, amelynek tagjai szívesebben sorolják sérelmeiket, „mint hogy értelmes, megvalósítható programokkal álljanak elő”. Korholja „az értelmiségét oly sokszor mellőző vagy csak aktuálpolitikai célokra kihasználó vezető jobboldali politikai erő médiapolitikáját, amely csapnivaló”. Szóval mindent megtesz azért, hogy lehetőleg mindenkit magára haragítson.

Sürgeti a független kulturális, oktatási és tudományos műhelyek megerősítését, mert „nélkülük hosszú távon végzetesen lemarad az ország a nemzetek tudományos és intellektuális versenyében”. És hozzáteszi – bárcsak ne maradna írott malaszt –: „A függetlenséget, a szabadságot nem támogató pártok pedig egyszer óhatatlanul kikerülnek a hatalomból, vagy el sem jutnak a kormányzásig”.

Külön fejezetben foglalkozik a jobboldal kultúrpolitikai közönyével, illetve politikájának tévedéseivel. Nem győzi hangsúlyozni, hogy a politikai konzervativizmusnak nem kell feltétlenül esztétikai konzervativizmust jelentenie, épp ellenkezőleg, formálnia kell(ene) a „retrográd felé hajló közízlést” (sikerületlen példaként lásd: Nemzeti Színház). Különösen figyelemre méltó és tanulságos e téma szempontjából az a tanulmány (*Konzervatív politika – nyitott értékrend. Kiegészítések Lánczi András Konzervatív kiáltványához*), amely ebben a kötetben jelenik meg először. Tanulságos még akkor is, ha a benne foglalt tézisek pillanatnyilag kívánságlistának tűn-

nek. És itt fontos ponthoz érkeztünk. Elodázhatatlan volna, hogy a lehető legszélesebb körben tisztázzunk bizonyos fogalmakat, kérdéseket. Mit jelent egyáltalán ma a konzervativizmus? Mit jelent a nemzeti kultúra? Mit jelent hagyomány- és értékörzés? Mit jelent a függetlenség? Mitől korszerű például egy művészeti múzeum? Mit jelent valójában a siker? – és sorolhatnánk még hosszan.

Természetes, hogy a szerző bizonyos területeken otthonosan mozog (irodalom, írók helyzete, kultúrafinanszírozás), másutt kevésbé. Alaposan ismeri például a megyei múzeumoknak a régészet finanszírozásának átalakításából is következő, rohamosan romló helyzetét, kevésbé a nagy országos művészeti gyűjteményekét. Az utóbbiakról szólva olykor téved. (A pontosság kedvéért csak egy példa: az Iparművészeti Múzeum Esterházy-kincseket bemutató kiállítása nem használt fel „nagy állami forrásokat”. Épp ellenkezőleg. Néhány héttel a megnyitó előtt a minisztérium elvonta a múzeum összes szabad pénzeszközét – ebben benne volt az Esterházy-kiállítás teljes költségvetése is –, arra szorítva a főigazgatót, hogy mondja le a kiállítást. Nem ezt tette, az utolsó pillanatban kapott az NKA-tól mintegy 15 millió forintot, és abból rendezte meg a nagy sikert arató kiállítást munkatársaival.)

A kötet alcímében (*A (kultúr)politika fogságában*) zárójelben jelenik meg a kultúra. Ezzel máris kifejez valamit. (A kultúrpolitika amúgy is vitatott kifejezés, tisztázásra szorul, mit jelent, érvényes-e egyáltalán.) A szerző azok közé tartozik, akik meg vannak győződve róla, hogy: „nem engedhetjük át az élet minden területének irányítását, szervezését a profi politikusoknak”. Már csak azért sem, mert közülük sokan nem a szó eredeti értelmében cselekszenek, nem „a polisz ügyei” foglalkoztatják őket, magunknak kell tehát megvívniuk az igazságainkért. Ha nem tesszük, mondják az írók, az olyan szellemi vagyonesztéssel jár – a már ma tapasztalhatónál is súlyosabbal –, amit nem engedhetünk meg magunknak, ha végképp nem akarunk lemaradni. Fontos, továbbgondolásra, érdemi vitára sarkalló kötetről van tehát szó.

A Magyar Írószövetség titkára úgy gondolja: „nem tartható a társadalmi, művészeti szervezetek karanténba zárása, azaz csupán 'szakmai' szerepbe kényszerítése, hiszen céljaiknál fogva éppen a politika, s részben a pártpolitika mezején dől el az ilyen szervezetek és az általuk képviselt civil szektor sorsa”. Ez igaz. De van-e fülük a hallásra – bármelyik pártban – azoknak, akiknek meg kellene

hallaniuk az egyre hangosabban szóló vészkiáltásokat? L. Simon László írásai azt is jól érzékeltetik: hogyan válnak olykor „személyükben is a (kultúr)politika foglyává” azok, akik „az irodalom, a kultúra nyilvánosságának megteremtése és életben tartása, a kulturális intézményrendszer védelme” érdekében korteskednek tiszteletre méltó bátorsággal.

(L. Simon László: *Versenyhátrány. A /kultúr/politika fogságában. Bp., Kortárs Kiadó. 2007.*)

FERCH MAGDA

TEXTILES RAJZOK – RAJZOS TEXTILEK

Hauser Beáta karakteres, néha múltat idéző, máskor hétköznapi, aktuális témákat megjelenítő szövött, vonalkontúros gobelinkeket készít immáron több mint két és fél évtizede. A textiles szakma elismert képviselője, számos díj birtokosa. A *Batthyány Lajos Alapítvány* székházában megrendezett kiállításán mégsem falikárpitokat szerepeltetett, hanem rajzokat mutatott be az elmúlt közel húsz esztendő rajzterméséből válogatva.

A rajz – ezt már a klasszikusok leírták – minden képzőművészeti alkotás alapja. Előrajzolás, vázlat nélkül nem is készülhet műalkotás. Az más kérdés, hogy a 19. század második felétől a rajzot gyakran fotó helyettesíti, sőt ma ez az eljárás, vagyis a fénykép alkalmazása igencsak divatos, különösen a fiatal figurális festők körében. (Csak zárójelben jegyzem meg, Hauser Beáta korai gobelinjeit is gyakran meghílették a régi monarchiabeli fotók.)

Az ő rajzai azonban nem csupán a szövött munkák tervei, hanem autonóm műalkotások. Amikor nála jártam a tárlat megnyitása előtt egy héttel megnézni a kiállításra szánt anyagot, elmesélte, hogy mindig nagyon szeretett rajzolni.

Sőt – és ezt már én teszem hozzá – nemcsak rajzol, hanem sokszorosított grafika különböző technikáit is műveli, rézkarcot, szitanyomatot készít, rendszeres résztvevője a salgótarjáni országos rajzbiennáléknak. Hauser Beáta esetében ezért a két technika hat egymásra, alakítja egymást, ami természetes is, hiszen gobelinjeinek szintén a kontúr, a leszótt vonal a főszereplője. Tollrajzainak sajátos vonalkázott technikáját viszont minden bizonnyal az általa

alkalmazott félsoros csík- vagy pontraszteres szövés textúrája ihlette, amitől gobelinjeinek felülete olyan hatást kelt, mintha vékony vonalokból állna össze.

A bemutató egyik legkorábbi darabja az 1995-ös *Himnusz* című kárpithoz készült tollrajz. Az ugyanabban az esztendőben született *Koponya* síkban ábrázolt, minden direktséget nélkülöző fátyolszerű vanitas szimbólum. Az *Alak* (1995) ugyancsak lebegő, áttűnő szellemkép. A kisméretű *Három elem* (1998) alakjai pedig olyanok, mintha az űrben lebegő geometrikus törpemeteorok lennének. A *Kombináció* (2000) nagyméretű szitanyomat, melybe belerajzolt a művész.

A *kút, a kapu, a létra* című szitanyomatot ezzel szemben konkrét élmény ihlette, mégpedig Hárnos Bözsike néni levele. Böske mindig mindenért kesergő öregasszony. Látni sem látok, süket is vagyok – panaszkodik gyakran. Az ő kézzel, kockás füzetlapra írt levele a grafika alaprétege, erre nyomott rá azután bordós kis foltokat, illetve barna színnel a képtérben lebegő három motívumot, egy fa kertkaput, egy létrát és egy kútgyűrűt a művész. A kompozíció önmagában is izgalmas, még érdekesebb azonban, ha megnézzük az egyes tárgyak jelentését, mivel mindegyik fontos jelkép. Jelentésük hasonló, mindhárom tárgy az égi és földi – a valóságos és a képzeletbeli – világok közötti átjárás szimbóluma. E témát annyira fontosnak tartotta a művész, hogy le is szötte, ám az *Utazás* című (2006) kárpit jóval epikusabb, zsúfoltabb, sokkal több forma jelenik meg rajta, mint a sokszorosított grafikán. A falikárpit végső soron egy életút lenyomata, a botra támaszkodó öreg néni dolgainak megjelenítése: a már említett három kulcsszimbólum mellett láthatunk rajta vödört, drótkerítést, két karó között kihúzott madzagon száradó ruhákat, sőt még egy macskát is.

A kiállított művek talán legkülönösebb darabja a jacquard lyukkártyára készült rajz. A papírból előállított lyukkártyákat a tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján sok mindenre használták. Ilyen és ehhez hasonló sablonok alapján szöttek a jacquard szövetet, de ezek képezték a lelkét a különböző automata zenegépeknek, gépzongoráknak is. Az alapjuk olyan, mint egy papírból készült áttört csipke, erre rajzol a művész különböző lebegő, fátyolszerű alakzatokat.

A 2006-os esztendőben Hauser Beátát az emberi kapcsolatok foglalkoztatták erőteljesebben. A *Szakadás* két összenőtt, összetar-

tozó laza, háló textúrájú vonalkából épül fel. A rajta látható szét-feslő két fej pedig éppen elválni készül egymástól, és mint ahogy a szakadás eltépett szálcsónkjai sejtetik, ez a szakítás nem éppen fájdalommentes. Az ugyancsak légiés, fátyolszerű felületű *Szorításban* (2006) című munkán az összenőtt fejek tolják, szoritják, lökdösik egymást, küzdenek egymással.

Hauser Beáta legújabb munkái társadalomkritikus rajzok. Közülük számos darabot láthatunk a kiállításon. A pénzéhes, az ország sorsával nem törődő, csak a saját pénzeszsákjukat hizlaló hatalmasok bírálata nem a legközkedveltebb tárgya a képzőművészetnek. A puha diktatúrában talán még gyakrabban foglalkoztak az alkotók, főleg a grafikusok – például *Somogyi Győző* vagy *Prutkay Péter* – a hatalom túlkapásaival. Prutkay Péter *Art-Párt-Art* című 1975-ben készült, a Hősök terére félretolt, a teherautó-platóra rakott guruló jelszavak betűit átíró, cserélgető szitanyomatát például a rendszerváltásig nem is lehetett kiállítani. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy napjainkban a festők, a szobrászok, a grafikusok a társadalomkritikus témákat átengedik a dokumentumfilmeseknek, szociográfiaiíróknak, esetleg a szépiróknak. Ezért is bátor vállalkozás Hauser Beáta azon kezdeményezése, hogy aktuális, a hatalom túlkapásaira reflektáló, társadalomkritikus munkákat is készített. Az ilyen tárgyú rajzai tulajdonképpen a legfrissebbek, a legújabbak. Konkrét eseményekhez köthető például a rács mögé zárt árnyfigurákat ábrázoló *Üdvözet a szabadság fővárosából* (2008) című alkotása.

Befejezésül elmondhatjuk, hogy ha felvillantjuk a kortárs magyar textilművészet közelmúltját, több olyan művész nevét is megemlíthetjük, aki jelentőset alkotott vagy alkot a rajzművészet területén is. Elsőként *Szenes Zsuzsa* munkásságára hivatkoznék, akinek rajzai a kortárs magyar grafikát bemutató albumban is megjelennek, de sorolhatnám *Kókay Krisztina* vagy *Nagy Judit* – és nem utolsósorban – Hauser Beáta nevét is.

LÓSKA LAJOS

A „TRENDISÉG” MOCSARA

Az évadot, ha úgy vesszük, a Pécsi Országos Színházi Találkozó (POSZT) zárja le. Mégsem ad fogódzót ahhoz, milyen is volt az idei szezon. Nem a legjobb előadások szerepelnek, merthogy tetszik, nem tetszik, egyetlen válogató személy ízlése dönt, mit is láthatunk a POSZT-on. A Színkritikusok Céhe ugyanis évek óta nem tud dűlőre jutni egy alkalmasabb szelektálási módszer bevezetésében, marad hát a jó ideje kockázatosnak bizonyult egyszemélyes válogatás. Gondolom, jelentkező sem könnyen akad, hisz száznál jóval több előadást kell végignéznie itthon és a határon túl.

Idén, rejtélyes okokból, a költő Kukorelly Endrét kérte föl a vezetőség e nyaktörő feladatra, válogatásának eredménye nagyon is vitatható lett. Mi több, megkérdőjelezte a módszer hatékonyságát, mert így a versenyprogram majdhogynem egésze „leváltható” lett volna. A műsorpalettán csak szélsőséges, kuriózumszámba menő produkciók kaptak helyet. Olyanok, amelyek pusztán külsődelegesen kívánnak modernnek mutatkozni, holott szerzőik-rendezőik Kolumbusz tojását fedezték föl, s előadásaik annak az ürességnek a szolgálatával jellemezhetőek, amelyet populáris kultúra (értsd: a szellemileg kiüresített szórakoztatóipar) fórumain „trendi”-nek neveznek.

Azok, akik nem egy belső (tehát tartalmi) értékrend szellemében keresik a színházi megújulás – amúgy kívánatos – lehetőségeit, óhatatlanul az üres spekulációkban élnek ki magukat színpadon. Az eredmény silány, s a kritikus, aki jobb helyeken valóban gondolatgazdag és kifejezőerejében szuggesztív előadások élményében is részesült, és erről számot adhatott, csüggedten, ha nem épp fölháborodottan kéri ki magának, hogy modernség címén blöfföt akarjanak neki és a (többnyire) tájékozatlanabb közönségnek eladni. Márpedig a POSZT-on, és sajnos az épp most zárult kisvárdai fesztiválon is (a határon túli magyar színházak találkozóján) kortárs magyar színmű kategóriában nagy többségében korszerűnek véltkikiáltott, semmitmondó, spekulatív ötletekkel megtűzdelt darabok kerültek színre, újszerűségként tálalt, amúgy közhelyekollekciókkal fölerő színrevitelekben. Természetesen, bugyogóan trágár lubickolásban. A riasztó az, hogy emögött nincs semmi. Az írók s a rendezők nem képesek életerős valóságot teremteni a színpadon,

ehelyett már-már „big brother”-es kukkolással és sematizálással agyalnak ki hamis helyzeteket, és ezt a holmi köznapi „jópofa” szövegelessel próbálják életszerűbbé tenni. Sajnos a legrosszabb kortárs német példát követik, az ún. darabgyáros, divatos szerzők „modern” kommerszeit, ami az élet már-már recept szerinti, halhatlanul felszínes reflexiójáról tanúskodik. (Persze nem a mélységig leásó, nagy tehetségek, egy Heiner Müller, vagy akár Thomas Bernhard nyomdokain-nyomvonalán indulnak el.) Ezek közül való például Roland Schimmelpfennig, akinek *Nő a múltból* (már a cím is lapos) című háromszög-banalitás termékét tavaly az Örkeny Színházban, idén a marosvásárhelyi színház kisvárdai bemutatkozásán láttuk. (Hozzá kell tennem, a színészek élettel telítették a kliséhelyzeteket és a közhelyfigurákat). De nem is a Schimmelpfennig-darabról akartam volna itt értekezni, hanem a Schimmelpfennig-jelenségről a magyar színpadon (a szerzőnek mellesleg öt színművét mutatták már be Budapesten).

Megdöbbenően üresjáratú színrevitelt, sablonos színpadi helyzetek papírmásé figuráit láttam viszont a többször is bizonyított Térey János *Asztali zene* című darabjában, a Radnóti Színház előadásában, melynek egyetlen érdeme a rendkívül dekoratív és szellemdús díszlet volt (meg is kapta a POSZT legjobb díszletnek járó díját). Unott házasságtörők csaponganak jobbra-balra budai újgazdagék képében; az elképzelt legsematikusabb alakok bizonygatják a nézőnek, hogy hú, de blazírt, romlott vagyok, mert vérbő karakternek nyoma sincs a darabban; hú, de életszerű ez az elit kocsmá – holott nem magát a kocsmaszöveget kellene a színpadra behozni, hanem sűrítéssel, jellemzéssel drámát teremteni.

Hajmeresztő spekuláció terméke volt Vinnai András és Bodó Viktor *Fotel* című színjátéka. Az elmegyógyintézet ápoltságainak színpadon szokványos közegében agyal ki a szerző és rendező izágaságukban is semmitmondó jeleneteket, története nincs, témája kihámozhatatlan, alakjai öncélúan produkálják magukat, nem lehet tudni, miért. Igen, produkálják magukat, mert a rendezőnek egyéb ambíciója nemigen lehetett, mint valami „soha nem látottat” produkálni a színen. Ami tartalmatlan modorosságba csap. Egyesek azzal mentették e produkciót, hogy afféle színészi „workshop” tanúi lehettünk – de ne én rajtam és a közönségen gyakorlatozzanak. Nézzenek meg a szerzők-rendezők egy Vasziljev- vagy Nekrosziusz-előadást, menten megtanulnák, mi az igazi színpadi

gondolat, színpadi közlendő egy ízig-vérig modern produkcióban – amit vaslogikával visznek végig a színen, hisz azért művészet a színház –, s az előadás minden mozzanatában motiváltan épülnek egybe a jelenetmozaikok.

Berzenkedve fogadtam a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház Urbán András Társulatának *Urbi et orbi* című előadását. Hiába a Pilinszky-műre való hivatkozás (a műsorfüzetben óvatosan „fokozatos eltávolodást” jelez tőle a rendező). Voltaképp ötlet és ürrügy szegény Pilinszky e brutális kibeszélő-show-imitáció számára, hiszen a tévés, rádiós faggató műsorok amúgy velőtrázóan agresszív néző-manipulációi akárhogy is a közhely szintjén fogalmazódtak meg, nyomdafestéket nem tűrő kérdezz-felelek-szövegek sorozatán át. A manipuláció ily módon való megjelenítése – mint téma – voltaképp önmagát kioltó színpadi manipuláció gyanánt hatott. Megint oda jutottunk, hogy nem művészet színpadra emelni az utca szövegét, vagy helyzetét. Ettől függetlenül a színészek a végletes kiszolgáltatottság állapotát intenzíven élték-szenvedték meg.

E-mail-szerelem, money-money-money, „menedzser-filozófia” sablonokban elbeszélve, egy kis, romantikus lány-illúzió-sziruppal leöntve – ennyi Dennys Kelly *Love and Money* című színdarabja, melyet a székelyudvarhelyi Nézőpont Színház steril előadásában látnunk megadatott. Redukált nyelv, redukált történet – a sematikus témaföldolgozás eminens példájaként. Okkal tesszük föl magunknak ilyenkor a kérdést: miért érzi szükségét az effajta darab színrevitelének egy székelyudvarhelyi társulat, a maga, feltételezhetően természetesebb (egészségesebb) közegében-milijében? Félő, hogy ez az áldatlan-álságos, kortárs életünket banalításokban megjelenítő, sablonos témákat színre röpítő tendencia eluralja a „végeket” is. Arról nem is beszélve, miért válogatták be mind a pécsi, mind a kisvárdai fesztiválra?

Ha nem is minden pontján vitathatatlannak, de erőteljes, közlendőjében gondolatgazdag, rendezői vízióját tekintve koherens, szuggesztív előadással jelentkezett a POSZT-on a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház. Bocsárdi László a magyar nyelvterület egyik legmarkánsabb rendezőjévé nőtte ki magát, aki már Magyarországon is több ízben bizonyította tehetségét és felelős művész voltát. Gombrowicz *Yvonne, burgundi hercegnője* nehéz feladat, az erdélyi rendező látomásában egy minden ízében átgondolt, eredeti előadás született meg, melyben az ocsmány hatalmi játszmák idő-

szerúsége elborzasztó közelbe került. A kiszolgáltatott hős pedig a groteszk hatalmi mechanizmus malmában őrlődik-morzsolódik föl. Kisvárdán a legtöbb díjat – jogosan – ez a produkció vitte el, Pécssett az egyik mellékszereplő kapott jutalmat.

Reményekre igazán egy történelmi dráma jogosított föl. Jóllehet a hatalmas szereposztás és a szövegmenyiség nagy terhet ró a vállalkozó teátrumra, nagyon megéri. Az egri Gárdonyi Géza Színházban Márton László *Nagyratör*jét Csizmadia Tibor vitte színre, nem kevés küszködéssel a szereposztási kényszerekkel. A darabot egyenesen a monumentális jelző illeti, az erdélyi „törökvilág” ropant bonyolult szövésű, változatos karakterekben bővelkedő freskója egy nagyregény árnyaltságával kelti életre Báthory Zsigmond történelmi, politikai, társadalmi viszályoktól hangos uralkodásának átütően drámai világát. Csak remélni merjük, hogy nagyobb társulatok vezetői is ráéreznek e szellemdús, pazar színjáték ízére, és versengve viszik színre. Hogy ne csak a „trendiség” mocsarában vesztegeljünk.

METZ KATALIN

NEM A HAZUGSÁG GYŐZÖTT

„Évek óta visszatérő kihívás: csinálj filmet Katyínról! Igen, ez kötelességem” – vallotta éveken át Andrzej Wajda. És szinte egész életében azt kérdezte magától: „Ki nevelt engem? A szüleim – a becsület és a kötelesség katonai hagyománya, a mindig állig begombolt egyenruhában járó apám. Az iskola – a humán gimnázium, a görög és a római kultúra. A katolikus egyház – az isteni törvények. Hazafias érzület, szigorú erkölcsi elvek – ezen a világnézeti alapon kellett szembesülnöm, 1939 őszén a háborúval. Mit láttam? Azt, hogy nem kell hadat üzenni, mert eredményesebb orvul megtámadni az ellenfelet – vagyis győz a hazugság. Azt, hogy a legyőzötteket nem védi senki, a gyengéknek el kell pusztulniuk, valamint azt, hogy nem csupán a politikai ellenfelek megsemmisítését, hanem egész népek kiirtását is el lehet tervezni. Azt, hogy a győztes művészete katonai indulókra és propagandacélt szolgáló plakátokra korlátozódik. Megértettem, hogy a római jog és a földközi-tengeri kultúra

értékei érvényüket veszítették. Meg kellett mindezzel békélnem? És figyelmen kívül hagyhattam-e mindezeket a tapasztalatokat, amikor rendezni kezdtem?” – írta Andrzej Wajda *A film és más hívságok* című, 2000-ben megjelent önéletrajzi könyvében. (2002-ben az Osiris jelentette meg magyarul.)

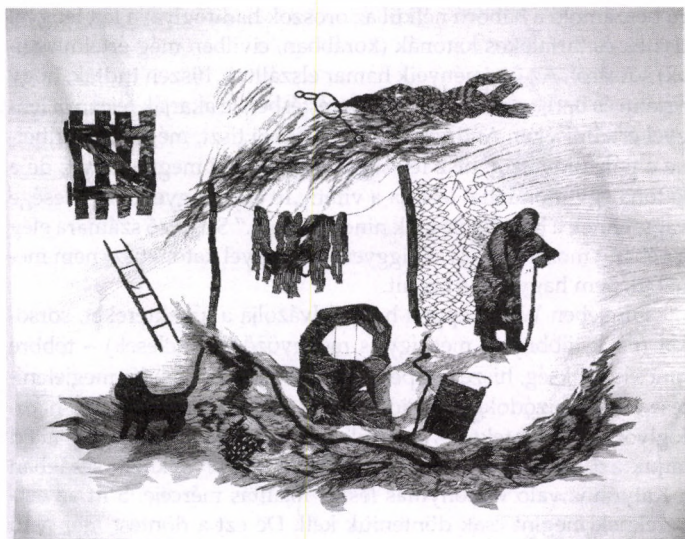
Innen nézve, a meghatározottságok, az indíttatás felől, a *Katyń* akár az első filmje is lehetett volna Wajdának, hiszen elemi élménye volt, s az első perctől kikívánczolt belőle. De természetesen (természetesen?), hiszen a történelem maga is abszurdítások sorozata, erre nem kerülhetett sor, hiszen öt évtizedig nemcsak Lengyelországban, hanem a szovjet birodalom fennhatósága alatt mindenütt a legmélyebb titokként kellett kezelni a Katyńban történteket – illetve azt a szovjet verzót kellett ismételni, mely szerint a gaztettet a németek követték el.

Pedig ami ott és akkor történt, valójában nem volt titok. 1943. április 13-án a németek bejelentették, hogy Szmolenszk közelében, a katyíni erdőben lengyel tisztak tömegsírjára bukkantak. A hírt, majd a meggyilkoltak névsorát közölte a német megszállók kezében lévő lengyel sajtó, s ezzel egész Lengyelországot megrendítette (ha az adott, háborús körülmények között még volt ennek a szónak értelme), hiszen közel 20 000 lengyel katonatiszt és a háború előtt értelmiségként dolgozó tartalékos katona családját sújtotta le ez a hír. Jellemző például, hogy a film stábjában szinte nem volt olyan ember, aki ne lett volna személyesen is érintve a Katyńban törtétekben.

Wajda egész életében erkölcsi és művészi kötelességének érezte, hogy elkészítse a mementót Katyńról. Mégis, nagyon megküzdött a témával, hiszen maga is mélyen érintett volt a téma által (ezért is ajánlotta szüleinek a filmet). Édesapja, Jakub Wajda százados, a 72. gyalogezred tisztje valamelyik tömegsírban nyugszik, de halálára bizonyíték nem volt. Ezért felesége, Wajda édesanyja egész életében reménykedett benne, hogy visszajön.

A kilencvenes években Gorbacsov ugyan már elismerte azt, amit a világ tudott: vagyis azt, hogy a katyíni mészárlás az oroszok számláját terheli, de még hosszú évekig nem készült erről sem regény, sem film.

Wajda, hangozzék bármilyen profánul, ennek okát egy dramaturgiai problémában látta. „A titok – már az, hogy miért nem ké-

UTAZÁS

Gobelín

szült korábban film –, úgy gondolom, nem magában a témában rejlik, hanem a téma feldolgozhatóságában. A tiszték kivégzését már abban a pillanatban eldöntötték, amikor az NKVD katonái foglyul ejtették őket. Ha úgy döntöttek, hogy az összes hadifoglyot kivégzik, semmi jelentősége nem volt annak, miként viselkednek a foglyok a foglytáborban... Vagyis hiányzik egy rendkívül fontos dramaturgiai mozzanat – az áldozat részvétele az eseményekben. A másik oldal, az NKVD tisztjei és katonái is bábfigurák. Teszik a dolgukat és semmi több. Talán ez a magyarázata, annak hogy mindez ideig csak Krzysztof Penderecki siratója és Andre R. Zbigniewski verse az a két mű, amely méltó a témához” – írta Wajda már hivatkozott könyvében.

Talán ezért is építette a filmet Wajda a túlélőkre, öt különböző sorsú asszonyra. Őket, akiket a remény sokszor évekig-évtizedekig életetett, nagyon jól ismerte. Adam Solksi őrnagy naplója tárgysze-

rű beszámoló a háború nélkül az oroszok hadifoglyává lett lengyel tisztek és tartalékos katonák (korábban, civilben még értelmiségiek) sorsáról. Az ő reményeik hamar elszálltak, hiszen tudták, hogy Sztálin és Berija a németekkel egyetértésben le akarják fejezni a lengyel értelmiséget. Andrzej, a fiatal krakkói tiszt, még menekülhetne a pályaudvarról, hisz felesége megszervezi megmentését, de a katona egy mondattal lezárja a vitát: „Te egy lengyel tiszt felesége vagy, ennek a beszélgetésnek nincs értelme.” S a néző számára elég a néhány mondat, hogy elhiggye: egy lengyel katonatiszt nem menekül, nem hagyja el a társait.

Filmjében Wajda éppen hogy felvázolja a karaktereket, sorsokat (azok többnyire még így is meggyőzőek, hitelesek) – többre nincs is szükség, hiszen éppen a közösségi sorstragédia megjelenítése a cél. Epizódokból, az idősíkokat váltogatva bontja ki a hadifoglyokkal történeteket és az értük aggódó családtagok életét, majd látjuk azt is, hogy a háború után, a Lengyel Népköztársaságban a Katyńhoz való viszonyulás lesz a lojalitás mércéje. S itt az embereknek megint csak dönteniük kell. De ezt a döntést már nem könnyíti az egykori a tiszt eskü. Anna, Andrzej felesége – minden bizonnyal édesanyjáról mintázta Wajda – nem képes elhinni, hogy férje meghalt. Pedig egy orosz tiszt őszinte segíteni akarással közeledik hozzá. Ez az orosz nemcsak azt tudja, hogy Katyńban mi történt, de azt is, hogy ő sem éli túl, ha a finn frontra vezénylik. „A saját családomat nem tudtam megmenteni, hadd segítsek magán és a kislányán” – mondja, de egy lengyel tiszt felesége nem mehet feleségül egy orosz tiszthez, még akkor sem, ha ezzel megmenekülhetne.

Ebben az epizódban – pedig tálcán kínálkozik – sincs semmi pátosz, semmi romantika. De visszafogott, már-már tárgyilagos az egész film. Külön erénye, ahogyan sorsokat bont ki néhány vonással. Ilyen vázlat Anna unokaöccsének sorsa: a képzőművészeti főiskolára szeretne bejutni, csak éppen hazudnia kéne. Nem teszi, mert úgy gondolja: „az embernek csak egy életrajza van”. Alig néhány perce van a filmben (ebbe még egy születő szerelem felvillantása is belefér), mégis, amikor – már a békében – egy orosz golyó leteríti, már az életünk része, akit lélekben el is siratunk. Egy epizód csupán a bátyja sírkövének megcsináltatásáért gyönyörű, hosszú haját eladó lány története is. A kőre nem az orosz propa-

ganda megkövetelte, hanem a testvére halálának valódi évszámát akarja vésetni – és nem teheti meg. Ez is kerek történet.

Rossz érzésem talán csak akkor volt, amikor Andrzej barátja a tábournoka özvegyével való beszélgetés után főbe lőtte magát. Pedig ő, a kivételt jelentő (tényleg egynéhány) katyúi túlélő mindent tud, mégis, orosz felszólításra, de a túlélés parancsát követve részt vesz abban a bizottságban, amelyik a németek rémtettének állítja be a Katyíban törtéteket. Az ő öngyilkossága kevésbé hihető, mert neki aztán tényleg volt ideje végiggondolni a törtéteket, és azt, hogy meddig mehet el az ember az árulásban és a totalitárius rendszerrel szembeni dacban. Ha a feltárt tömegsír és a ráakódott hazugságtömeg nem győzte meg, akkor néhány szemrehányó szó aligha ébresztheti rá, hogy mi lenne a kötelessége: hogy az igazat ki kell mondani.

Nagyon nehéz feladatot oldott meg Wajda ebben a filmben, amikor alig két órában bemutatta Katyn tragédiáját, és az azt követő történelemhamisításnak generációk erkölcsiségére, történelem-szemléletére gyakorolt hatását.

„Néha felriadok éjszaka. Hallom a *Lotna* fehér lovának patkódobogását. Fölkelek, megtöltöm a pipámat, dúdolom a régi lovas indulót, a jescsepszókat.

Öreg romantikus, vén hülye, mi?

Hát, gyerekeim, unokáim és még kisebbek. Kíméljen meg titeket az Örökkévaló, ha létezik, a romantikától! Kíméljen meg titeket Kelet-Európától. A múltjától és a jövőjétől” – írta Jancsó Miklós Wajdáról. Azt hiszem, tévedett. Ebben is. Mert Wajda nem kímélt és nem kímél bennünket sem a múlttól, sem a jövőtől, sem Kelet-Európától. De nem a romantikát hozza nekünk, hanem a hazugságot, a cinizmust és az erkölcsi feledékenységet akarja távol tartani tőlünk.

TÓTH KLÁRA

KETTÓS POFON

Egy-egy kormányzat teljesítményének megítélése nagyon összetett feladat, és értelemszerű, hogy a politikai riválisok rendre gyöngébb bizonyítványt állítanak ki egymás számára, mint amilyen a „konkurencia” valóságos teljesítménye. Az azonban meglehetősen szokatlan, ha nem is példa nélküli, hogy annyira ellentétes vélemények fogalmazódjanak meg egy-egy kormányzat teljesítményéről, mint ma Magyarországon. A kormányzati kommunikáció teljes szétesettségre emlékeztető gyakori fordulatai miatt nehéz lenne megfogalmazni, mit szeretne valójában láttatni magáról a regnáló hatalom, az viszont világos, hogy a holdudvarához tartozó értelmiség miben látja a második Gyurcsány-kormány főbb érdemeit. Ezek szerint Gyurcsány tragikus hős, új II. József, aki tervszerűen, ám voluntarista módon törekszik civilizálni e barbár országot – hogy ne használjunk a miniszterelnök világmérete és szónoki képességeire sokkal jellemzőbb, durvább jelzőt a barbárnál. Az ellenzék ezzel szemben épp a világos jövőképet hiányolja főként, de nem mulasztja el a nagy társadalmi átalakítások módszerének bírálatát sem.

Hogy mi az igazság, azt a történelem előbb-utóbb eldönti, ám ami a kormányzat egyházpolitikai törekvéseit jellemzi, akár az első, akár a második vélemény a helytálló, a végeredmény egyaránt problematikus. A rendelkezésre álló információk, vagyis az eredeti interjúk, a sajtóértésülések és maga a kormányprogram – mely a koalíciós szakítás után már végleg holt betű – szerint csakugyan hiányos valóságismeretre és torz jövőképre vall a kormányzat egyházpolitikai „víziója”. Mind Medgyessy Péter „Cselekedni, most és mindenkiért!” című – hamar hamvába holt – opusa, mind Gyurcsány Ferenc 2004-es „Lendületben az ország” elnevezésű kreálmánya, mind a 2006-os „Új Magyarország” nevet viselő programja különös képet fest a kormányzat egyházakkal kapcsolatos terveiről. Maga az „egyház” kifejezés e dokumentumokban nagyon hasonló szövegösszefüggésekben szerepel. Például összefogást helyez kilátásba az egyházakkal a szenvedélybetegségek legyőzéséhez, megígéri, hogy megkülönböztetés nélkül biztosítja a hitélet szabad gyakorlásának feltételeit, valamint kifejezésre juttatja, hogy számít az egyházak erkölcsi, nevelő, kulturális, oktatási és

szociális tevékenységére. De mindjárt ez után ott áll az elmúlt évek tapasztalata alapján konkrét fenyegetésként sötétlő mondat: „Az egyházi finanszírozás korszerűsítésével támogatja az egyházak részvételét az állam kötelező feladatainak ellátásában.” És ezzel ki is merül mindaz, amit az egyházakkal kapcsolatban mondani kíván a kormányfő.

Ezek alapján valóban egy jozefinista szemlélet körvonalazódik, amelyikben kódolva van egy olyan materialista társadalmi doktrína, amely a kézzelfogható karitatív tevékenységen kívül nem tud és nem is akar mit kezdeni az egyházakkal. Az is nagy baj lenne, ha a kormányzati cselekvés megállt volna e ködös tételmondatoknál.

Csakhogynem állt meg. Először is az átalakított kormányzati struktúrában alacsonyabb szintre helyezték az egyházakkal való kapcsolattartás intézményét, majd e lépést úgy igyekeztek korrigálni, hogy a tervezett elvonások ismeretében könnyen megjósolható konfliktusok kezelésére alkalmas személyt kerestek a hivatal élére. Ezzel persze maga a probléma nem oldódott meg, az ütközés nem volt elkerülhető, csupán a csattanás hangja lett kisebb. Ez azonban nem kizárólag a kormányzati tevékenységnek volt köszönhető, hanem annak is, hogy a történelmi egyházak – szorult helyzetükben – különbözőképpen ugyan, de mindannyian a zajos viták elkerülésére törekedtek.

Ennek ellenére időről időre látványos pengeváltások zajlottak. Részint azért, mert a kisebbik kormánypárt menetrendszerűen megrendezett performanszok keretében, nagy sajtófigyelemtől kísérvé követelte a vatikáni szerződés felbontását, amely diplomáciai lépés nyilvánvalóan nem csupán a katolikus egyházat érintette volna. Részint pedig az egyházi fenntartású szociális és oktatási intézmények támogatásának kiszámításával kapcsolatban történtek olyan lépések, melyek ezen intézmények pusztá működését veszélyeztették, hátrányosan megkülönböztetve mindazokat, akik efféle szolgáltatásokat kívánnak igénybe venni.

Ez utóbbi lépés a 2005–2006-os költségvetés óta mintegy 2,7 milliárd forintnyi támogatást vont el az egyházi iskoláktól, és bár a költségvetési törvény vitája idején az érintettek és a parlamenti ellenzék mindent megtettek annak érdekében, hogy a diszkriminatív döntést visszavonják, sem a nyilvánosság ereje, sem a parlamenti nyomásgyakorlás nem volt elegendő ahhoz, hogy megakadályozzák a törvényt sértést. Három évet kellett várni arra, hogy a helyzet

megoldódhasson: 2008 júniusában előbb az Állami Számvevőszék állapította meg a törvénysértést és szólított fel a felelősségre vonásra. Bihary Zsigmond, az ÁSZ főigazgatója nyomatékosította: konkrét szabálytalanságokat követett el az oktatási kormányzat a támogatás kiszámítása során. Az Országgyűlés emberi jogi, illetve oktatási bizottságának közös, rendkívüli ülésén nem sikerült határozatot elfogadtatni arról, hogy a két bizottság felszólítsa a kormányt a különbözet megfizetésére. Az ÁSZ-felszólítás után Hiller István közölte: június 30-ig kormányrendeletet alkotnak a számítási metódusról, ám ez a próbálkozás is problémás, hiszen – mint arra Bölcskei Gusztáv református püspök többször is utalt – a számvevőszék nyilvánvalóvá tette, hogy a kérdést törvényi szinten kell rendezni. Ráadásul június 25-ig el se juttatták az érintettekhez a kormányrendelet tervezetét, vagyis az egyeztetés éppúgy elmaradt, mint korábban.

Az ÁSZ elnöke által említett „konkrét szabálytalanságok” nem csupán valami egyedi számítási anomáliát jelentenek, hanem a törvénykezés törvénytelenységét. Nem sokkal az ÁSZ határozata után, június 30-án az Alkotmánybíróság is döntést hozott. Országgyűlési képviselők beadványára megsemmisítették a közoktatásról szóló törvény azon részét, amely a nem állami és nem helyi önkormányzati intézményfenntartó részére megállapított normatív költségvetési hozzájárulások és egyéb támogatások összegéről rendelkezett. A Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között 1997. június 20-án Vatikánvárosban aláírt megállapodás előírja, hogy a Magyar Katolikus Egyház által fenntartott közoktatási intézményeket ugyanolyan szintű pénzügyi támogatás illeti meg, mint a hasonló intézményeket működtető állami és önkormányzati fenntartót.

Mi történt tehát? Először az oktatási tárca döntött úgy, hogy egyszerre ad pofont a kormányprogramnak – amely szerint a kormányzat számít az egyházak nevelő munkájára –, valamint az 1997-es megállapodásnak s vele együtt a történelmi egyházaknak. Néhány év elteltével azonban a kormányzat kapott határozott formában figyelmeztetést az Alkotmánybíróságtól és az Állami Számvevőszéktől. A dolog ezzel véget is érne, csupán azon érdeemes elgondolkodni, vajon a jövőkép hiánya, a történelmi egyházak szerepének fel nem ismerése miatt alakult ki e kínos helyzet, vagy a „felvilágosult abszolutizmus” egyházellenes törekvéseként. E téren talán mind a kormány holdudvarához tartozó véleményfor-

málóknak igazuk van, mind a parlamenti ellenzéknek. Még hozzá azért, mert a kormányprogram az egyházakkal kapcsolatban valóban teljesen kusza és minden valóságismeret nélküli szövegtöredékeket tartalmaz. Ez alapján tehát csakugyan úgy tűnik, nincs jövőkép. Viszont a konkrét cselekvések, a történelmi egyházak által fenntartott intézményeket érő teljesen törvényellenes megszorítások, valamint a jogsértések társadalmi elfogadtatását elérni akaró médiahadjáratok nagyon jól körvonalazható egyházpolitikát sejtetnek, amely leginkább Voltaire filozófiai leveleinek nevezetes zárópasszusára emlékeztetnek: „tiporjátok el a gyalázatot!” Ezt a kijelentést azonban konszolidált korokban mégsem lehet programszintre emelni.

FÁY ZOLTÁN

„A GAZDASÁG!” ÉS VALAMI MÁS

Az elmúlt hónapok napi témájává vált kisebbségi kormányzás/előrehozott választások kérdéskör heves taglalása az ország életében alig hozott változást. Inkább némi fáradt közöny, rezignált elutasítás fogadja, csak a média aktuális elemzői számára kínálja a kabinetalakítások lehetőségét. Élnek is vele. A költő akkor arat, ha a búzáját elveri a jég – vélelmezte valaha Kosztolányi. A politológus igazi aratását a politikai jégverés hozza meg. Hogy a mai játszma miként és merre dől majd el, e sorok írásakor még nyitott kérdés, noha Magyarországon nincsenek olyan fogadóirodák, ahol kimenetelére bármiféle tétet föl lehetne tenni. Ám ettől függetlenül a tét nagy, még akkor is, ha sokan nincsenek tisztában igazi természetével, és csak azon tanakodnak, hogy előbb vagy utóbb jön-e el a nagy megmértetés, és ki vagy kik lesznek majd a győztesek. Sok kérdésre ez is választ ad majd, és valóban döntő jelentőségű változások következhetnek. (Amúgy meg a változatlanság is döntő jelentőségű lehet.)

Az országgyűlési választásokon a szavazó első közelítésben személyekre és pártokra, kivételesen talán még programokra gondolva adja le a voksát. Arra alig gondol, hogy a választások legfontosabb tétje az, hogy kik döntenek a nemzeti jövedelem újrarosztásra kerülő részének és bizonyos külső források (uniós támogatások) sorsáról.

De azért ez mégsem ennyire egyszerű. Mert nemcsak lobbik, érdekcsoportok, a gazdasági hatalom meghatározó köreiből, a politikai hatalom megszerzésére törő csoportok sikeressége a tét, hanem más is – ami alkalmasint az állampolgár érzelmi döntéseit befolyásolja. A tétek közt ott van az is, ami a gazdasági erőforrások fölötti dominancián túl kereshető. És, mi tagadás, köznapi ismereteinkkel könnyebben átláthatónak véljük, mert olyasmi, amiben különösebb elmélyülés nélkül is kompetensnek érezhetjük magunkat. Azoknak a tudományosan is nehezen definiálható értékeknek a kérdésében, amelyek erkölcsi és szellemi értelemben, világnézete, egész egzisztenciája összefüggéseiben sokszor föltárhatatlan finomsággal befolyásolják döntéseit, a legtöbb ember csalhatatlannak tartja magát, miközben egyszerű gazdasági számításokat, egyetlen adattal is jellemezhető fizetési mérlegállapotok, adósságmutatók és egyebek tárgyalásakor könnyedén azt mondja: ehhez nem értek, ez a szakemberek dolga.

Vagyis ebben a mind ridegebben racionális világban (praktikus és pragmatikus közszereplők, hatalomspecialisták és vegyes műfajokban utazó megmondó emberek megbotránkozására) az ember hajlamos érzelmi döntéseket hozni. Esetenként oly botrányos naivitással, hogy azt csak a legnekivadultabb győztesek tudják a „választók bölcsessége”-ként nyugtázni.

Hajlok azonban arra, hogy ezeket az érzelmi és értékcentrikus, megkésett romantikus átszellemültséggel vagy teljes tudatlansággal hozott döntéseket mégis stratégiai választásnak tekintsem, amely – szemben a jelenről döntő konkrét gazdasági érdekekkel – a jövőt tekintve döntő fontosságú lehet. Olyannyira, hogy tartalma gazdaság-nyelvre is fordítható. A termelés, fogyasztás, szolgáltatások hátterében ott áll az emberi tényező, amely ezeken keresztül a tőkemozgás mindennapjait alapvetően befolyásoló szokások alakulásában döntő szerepet tölthet be. Ezért a választás aligha jellemezhető azzal a gazdasági tartalommal, ami végső tartalmát jelenti.

Éppen ebből származik a mai magyar válság speciális természete: nemcsak az állam (az állam gazdálkodása) került válságos állapotba, a krízis nemcsak és nem egyszerűen gazdasági természetű, hanem a társadalom működésének alapjait és egész rendszerét érinti. És nemcsak a szociális viszonyokat illetően (hiszen azok jelentős része is gazdasági jellegű), hanem a mindennapok egészét meghatározó módon. Vagyis a közbiztonság, a kultúra, a

közélet és az üzletvilág erkölcsse, a politikai kultúra, a hétköznapi emberi kapcsolatok és kommunikáció, a társadalmi szolidaritás, a közlekedési szokások, a jogrendhez való viszony stb., stb. – külön-külön és együttesen is válságos képet mutat. Nem az adók összessége, hanem ez a mindent átfogó szétesettség, dezorganizáció a legsúlyosabb magyar közteher.

Szokás mondani, hogy vannak dolgok, amelyeknek javítása nem pénzkérdés. Nos, ez a legnagyobb tévedés! Mert lehet, igaz, hogy közvetlenül valóban nem kerül pénzbe, hogy a járókelők ne hajítsák el az utcán a maguk kisebb-nagyobb szemetét. Ám ahhoz, hogy a *nem szemetelek, mert a közterület is az enyém* – mondjuk – svájci típusú szemlélete gyökeret verjen, generációk gazdagsága, a mindenki számára természetesen rendelkezésre álló, saját, igényes, szépen berendezett lakás, a jövő kiszámíthatósága, összességében fölmérhetetlen, de költségvetési szinten megfizethetetlen nagyságrendű befektetés szükséges. Ez kell a szociális biztonsághoz, az iskolák rendjéhez, tisztaságához, a tudás minden téren való megbecsüléséhez, az otthonon kívüli otthonosság természetes élményének biztosításához, és annyi máshoz. Csupa olyan körülmény javítása tehát, amire a mai kormányzásban nincs akarat, sőt gyakran éppen az ellenkezője valósul meg – azzal a megokolással, hogy e feltételek megvalósítása, megőrzése túlságosan sokba kerül. A falusi iskolák megszüntetése, kis forgalmú vasúti szárnyvonalak fölszámolása, a kevésbé polgárosult vidékek leszakadásának elfogadása, ami már az e folyamatban előrébb jutott régiók visszaesésében is megmutatkozik (ti. a lumpenizált tömeget a már fejlettebb életformát élő városokba, régiókba vezetve azok szintje is csökken, ahogyan ez Budapest több kerületének példáján oly sajnálatosan látható).

Vagyis egy ország irányításában ugyan a pénzügyi mozgások befolyásolása döntő szerepű. Ám egy ország nem egy vállalat, amelyben a nyereség vagy veszteség mutatja a sikert, hanem olyan komplex egység, amelynek mutatói között virtuálisan ott kellene lennie a sehol nem definiált és mért *boldogságfaktornak* is. Abban a lepusztuló világban, amelyben a magyar állampolgár él, az is kérdés, hogy miként lehetne ott változásokat elérni, ahol első megközelítésben valóban a pénz hiányzik. E tényező figyelembevétel nélkül nem lehet választásokat nyerni, de a kormányzáshoz, a mai válság megoldásához több kell.

Ilyen értelemben itt már valóban nem *csak* pénzkérdésről van szó. Hogy miről, azt azok a korok vagy helyzetek mutatják, amikor háborús pusztítás vagy természeti csapás után kellett megteremteni az élet korábban megszokott kereteit. Ez többnyire hihetetlen gyorsasággal és hatékonyan történik meg: a fejekben, a tudásban, igényben, szokásban, erkölcsben megőrzött értékek *gazdaságilag nem magyarázható gyorsasággal követelik ki a helyreállítást*. Vagyis ezek a csapások nem rendezik át a társadalom korábbi rétegződését, szokásait: mindenki a maga lelki-szellemi képességeinek megfelelő környezetet teremt maga köré.

Egy gazdasági krízishelyzet történelmi és jelen idejű tapasztalatok szerint viszonylag gyorsan – 4-6 év alatt – megoldható. Ez történt Magyarországon a húszas és a harmincas évek elején, ez a II. világháború után (amíg az orosz megszállás, illetve a kommunista diktatúra hagyta), ez a kilencvenes években. Az igazán kemény újjáépítési periódusok még az egyes ember életét tekintve is elfogadható hosszúságú erőfeszítést követeltek. És tegyük hozzá azt is: az említett periódusok sem egyszerű gazdasági zavarok orvoslását jelentették, hanem rendkívüli, a gazdaság világán kívüli történelmi-politikai átalakítást, átfogó szerkezetváltást is.

Ilyenformán akár optimistán is várhatnánk az elkerülhetetlen újjáépítési szakaszt.

De a helyzet más. Ki ezért, ki azért aggodalmaskodik: a kiábrándultság oka, megfogalmazása, átélésének foka éppoly gazdagon rétegzett, mint a magyar társadalom. A pártpolitika gurujai tudják ezt, és megpróbálják fölhasználni céljaik elérésére. Van, aki számára az anyagi érdek, van, akinek a társadalmi felelősség, akinek a nemzet ügye, akinek a fogyasztás, akinek a termelés, akinek a kultúra, akinek a társadalmi erkölcs és ezernyi más vonás a legfontosabb. Az azonban közös, hogy a mezei választók elegendő ismeret híján nem a leglényegyet jelentő gazdasági hatalom szempontjából veszik szemügyre a pártpolitikai kínálatot, ennek következtében véleményüket annak tényleges tartalma alig befolyásolja. Ahogyan a mai piaci marketing sugallja a fogyasztói döntéseket, úgy a politikai választásokban is a reklámnak, a csomagolásnak, az akciós kínálatok csábító hatásának van döntő szerepe. És, tekintve, hogy a magyar fogyasztó mindenekelőtt érzékeny (bár e téren mintha már mutatkozna valamelyes változás), ez a tulajdonsága a politikai marketing szempontjából is döntő: ezt 2002 óta folyamatosan tapasztaljuk –

bár tulajdonképpen csak a majd minden szempontból kivételes 1990-es választást nem ez döntötte el. (Egyébként akkor is a sokkterápiával – értsd azonnali megszorítások – szemben a lassabb, kevesebb áldozatot követelő átalakítás ígérete győzött.)

Ez a választói magatartás korántsem hungarikum. Olyan biztos tényezője a választáscentrikus politizálásnak, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ezt jelezte az a június végi közvéleménykutatási adat, amely a Fidesz hónapok óta tartó népszerűségi dalmenetének megakadását mutatta. A kormányoldal politikusai és házi sajtójuk ugyanis néhány olyan Orbán Viktor-mondatra fókuszáltak, amelyek egy esetleges Fidesz-kormányzásban következő keményebb intézkedést sejtettek. Ennyi elég is! Ha abból, ami rossz, nem lesz egy csapásra jó, ha a kényelmes mélybezuhanás után a kikapaszkodáshoz nélkülözhetetlen erőfeszítések gondolata egyáltalán fölmerül, akkor sokan rögvest úgy gondolják: nem szavaznak olyanokra, akik áldozatokat követelnek.

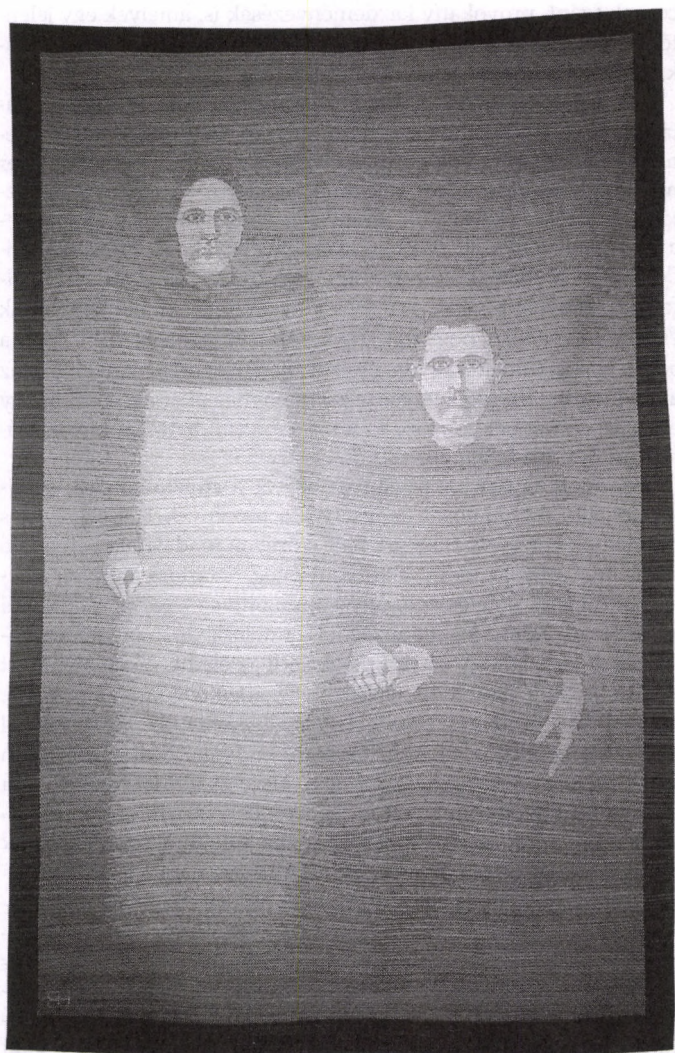
Mielőtt azonban előlött pálcát törnénk, gondoljunk arra, hogy politikai vezetői hányszor csapták már be ezt a társadalmat az elmúlt évtizedekben. Egyfelől rendszeresen hallhatta, hogy eszébe ne jusson levágni az aranytojást tojó tyúkot, másfelől azt tapasztalhatta, hogy miközben lemondott a tyúklevesről, sem arany, sem más tojást nem kapott. Sőt, időközben a tyúk is úgy eltűnt, mint ha soha nem is lett volna. Viszont mégiscsak volt, mert tekintélyes, ám kifizetetlen takarmányszámlák bizonyították egykori létezését. Ilyenformán a mai választó nem hajlandó áldozatra. Nemcsak azt a szolgáltatásmegvonásban jelentkező pótdadót utasítja el, amit kiöltői perverz módon reformnak neveznek, hanem azt a kényszerhelyzetet tudomásul vevő ésszerű költsézesési korlátot is, amelyet az adig nyújtózkodunk, ameddig a takarónk ér elve követel meg.

Legalábbis ennek a reflexnek az erejét mutatta a minap mért fideszes népszerűség-csökkenés, amely persze még korántsem rajzolta át az erőviszonyokat. Ez azt is jelentené, hogy pillanatnyilag a tudatos elhallgatásra, hamisításra, hazugságra, nemcsak a választók, hanem kormányzati önbecsapásra épülő, a politikát csak hatalmi pozíciók és gazdasági előnyök szerzésére használó kormányzat vesztesre áll. Ám a helyzet mégis fenyegető, mert az adott összefüggésben egy MSZP–Fidesz összevetésben az utóbbi vezet, de az a fordulat, amelynek eredményeként a választópolgár a hazugsággal szemben az igazságra szavaz, nem következett be. Amit

látunk, csak annyi: a többség *nyilvánvalóan alkalmatlan* (egykor a néphadsereg sorozóbizottságai minősítették így azokat a sorköteleseket, akik pl. vakok voltak vagy valamely végtagjuk hiányzott) a kormánnyal szemben a Fidesztől várja helyzete javítását. Ha azonban a Fidesz vagy Orbán Viktor megkockáztatja azt a kijelentést, hogy ez a változás nem megy majd könnyen és gyorsan, akkor már nem is olyan rokonszenves. Ez a megrögzöttség kiköveteli a komolytalan ígéreteket, a felelőtlen ámítást, a demagógiát (amit a mai zsnárnálpitológiában populizmusnak szokás nevezni). Ez a mentalitás is része a magyar társadalom válságának: nem utolsósorban ez vezetett a mai helyzethez. És e szemlélet szerepének csökkentése (megszabadulni tőle nem lehet, mert az emberi természetből következik) összehasonlíthatatlanul nehezebb feladat, mint holmi gazdasági válságok elhárítása. Azok ügyében ugyanis kézenfekvő a közös érdek fölismérése. De szinte kizárt, hogy az érintett politikai szereplők tudatosan érvényesítsék azt a nemzeti érdekközösséget, amely a közvetlen politikai haszonszerzésre használt valótlan állítások elutasításának szükségletében jelentkezne. Az ugyanis csoportok fölötti, tehát *csak nemzeti* érdek...

A politikai válság mélyebb okai között kivételes szerepe van a saját közvetlen érdekekkel szemben a közjó iránti teljes közönynek. Természetesen kínálkozik a szokványos (de a valóságban csak kivételesen érvényesülő) logika: azért lesz valaki politikus, mert számára a közjó az első. Így a közjó az, amit ő annak tart. Azt tartja jónak, ami neki jó: így a magánérdek a közjó szerepében jelenhet meg, a legszemélyesebb érdekét szolgáló politikus pedig a közjó bajnokának tekintheti magát.

Nos, ebből a felállásból kezd elege lenni a magyar társadalomnak. Nincs ugyan sok esélye arra, hogy valami alternatívát teremtsen, de mintha valamicskét mégis mozdulna. Hiányzik a maga érdekeinek megfogalmazásához szükséges ismerete, tapasztalata, hiányzanak erre alkalmas emberei: őket már többnyire beszívta a politika örvénye. Ez nem jelenti azt, hogy valamennyiüket tönkre is tette. Azt azonban igen, hogy azt tanulták meg, hogy a már bejáratott lehetőségeken kívül nincs is másik. Ebben nagyon sok igazság van: valóban, más alternatíva nem látszik. De a társadalomnak több eszköze van, mint gondolja. Hogy eszébe se jusson, hogy érdemes keresgélni, megkapta a kioktatást a népszavazási kezdeményezések alkalmából. (Ebbe a sorba tartoznak azok a vic-

SZEMTANÚK
Gobelin

cesnek szánt, provokatív kezdeményezések is, amelyek egy jelentős demokratikus intézményt kívántak alkotmányos szervek munkájának folyamatában kabarétréfává silányítani.)

De van más is. Az utóbbi idők sláger témája a szociális juttatásoknak közmunkához kötésére irányuló önkormányzati kezdeményezés. Olyasmi volt ez, ami a kormány gondolkozásából teljes mértékig kimaradt. Nem véletlenül: a szoros kimenetelű választásokon azok a szavazatok, amelyeket – fogalmazzunk finoman – a munka világán kívül esett (munkahellyel gyakorta soha nem rendelkező), alulképzett (szerencsés esetben csak funkcionális analfabéta) lakosság köréből gyűjthetők be, döntő szerepet kaphatnak és kapnak is abban, hogy ki kormányozza Magyarországot. Aligha adja a voksát (utolsó vagyoni értéket jelentő jogát) azoknak, akik az alanyi jogon járó segélyezést teljesítményhez akarják kötni. Hogy ebbe az ország beleroppan, az a kormányzati hatalom birtoklásának nézőpontja felől nem számít.

Mármost egyes önkormányzatok ezt a cinizmust nem viselték tovább, és tudatosan megsértve a törvényeket, a segélyezés munkához kötéséről a maguk hatáskörében rendeleteket alkottak. Noha nyilvánvaló, hogy a törvényesség betartása minden közszereplő elemi kötelessége, úgy gondolom: ez a lépés rendkívüli jelentőségű. Nem a jogállamiság felszámolásában, hanem megerősítésében: azzal, hogy a jogot megkísérli az élethez igazítani. Mert egy alulfoglalkoztatott, tömérdék elvégzetlen feladattal küszködő, ugyanakkor rendkívüli összegeket segélyezésre kifizető, ráadásul a feketegazdaság visszaszorításában kudarcot valló országban ennél fontosabb dolog nem sok van. Ha e gyakorlat hosszú távú társadalmi következményeit is figyelembe vesszük, az e körben oly szükséges változtatás egyike a legfontosabb kérdések rendezése ügyébe tett lépéseknek. Alighanem nagyobb a gazdasági jelentősége, mint az egészségügyi, az oktatási vagy a közlekedési reformnak. Ha a munka fogalmát (nem kétséges, döntő mértékben önhibáján kívül) nem ismerő populáció, ma még csak virtuális munkaerő legális foglalkoztatása, akár csak részben is, valóra válik, az államháztartás terhei egy csapásra enyhülhetnek. Egyre inkább úgy látszik, hogy ezt a fordulatot a szavazatok elvesztésétől rettegő kormányzatnak végre kell hajtania: mert a téma megjelenése a közbeszédben azzal fenyegeti, hogy még többet veszít, ha nem lép. Vagyis a társadalom nemcsak népszavazással, hanem ezúttal

önkormányzatai sajátos szerepvállalásán keresztül kényszeríteni tudja a kormányt arra, hogy tegye a dolgát. Biztosra vehető, hogy hasonló törekvések a jövőben is fel fognak bukkanni. Ebből következően ez a mostani – szigorúan értelmezve: alkotmány sértő! – kezdeményezés a magyar társadalom működésének demokrati zálódásaként (ti. a demokráciában a nép bele akar és tud szólni a maga fontos ügyeinek alakításába) értelmezhető. Ebben a formájában 1989–1990 óta a legfontosabb események egyike.

Azt jelenti ez, hogy a lakosság nemcsak populáció, hanem akár közösségként is képes működni. És azt jelzi, hogy a nagypolitikának számolnia kell a választók (*nemzet? társadalom?*) iránti felelősségével.

És itt visszajutunk a kiinduló kérdéshez: vajon tényleg csak a gazdasági erőforrások fölötti rendelkezési jog birtokosairól dönt-e az ország egy választáson? Olyasmiről tehát, aminek természetét valójában nem ismeri? Vagy valami másról is, így arról, hogy mi-féle emberi, társadalmi értékekre van szüksége mindennapjaiban, hogy van a politikacsinálásnak is egy – igaz, széleskörűen aligha ismert – kultúrája, és többnyire (a kocsmapolitizálás szintjén mindig) kétségbe vont erkölcsisége, és más efféle *idealista* elvárás is befolyásolhatja a választói döntéseket?

Igen, most már mindenről szó van, nemcsak a választói és a majdani kormányzati döntéseket első szinten meghatározó anyagiakról. Még nem tudhatjuk, hogy ez akár egy különjáratú, akár egy menetrend szerinti választás eredményeiben, következményeiben miként mutatkozik meg. De amikor egy majdani kormánytól gyors és közvetlen válsághelyzetet pragmatikusan kezelő politikát várunk, akkor azt is beleértjük, hogy az anyagiakon kívül a közérzet is gyógyításra szorul. És ez nem érhető el szórólapokkal, óriásplakátokkal vagy a bolsevik típusú propaganda eszközeivel. A jövődő kormányzásnak nemcsak működési területein kell majd bizonyítani, hanem magáról a kormányzásról is új képet kell kialakítania – hiszen a vezetők az ország nélkül, az ország a vezetői nélkül már nem tud kikászálódni abból a posványból, amelybe süllyedt.

GÁSPÁR G. JÁNOS

KIK AZOK A SPEKULÁNSOK, ÉS MIT AKARNAK?

Most, hogy sohasem látott magasságokba emelkedett az olaj és sok más nyersanyag ára, békeidőben példátlanul drága lett az élelmiszer, valamint nehezen követhető okok miatt hatalmas mértékben gyengült a dollár az euróhoz és egy sor más valutához képest, ismét sok szó esik a spekulánsokról. Joggal érezzük úgy, és ezt a piacelemzők sem tagadják, hogy a túlzott drágulások (és így más cikkeknel a relatív olcsóbbodások) mögött ott található a spekuláció is.

De mi a spekulálás és kik a spekulánsok? Nos, a legtöbbször spekulál. Ha az ember az élelmiszer-áruházban a pénztár előtti három sorból azt választja ki, amelytől a leggyorsabb haladást reméli, máris spekulál: amott ugyan többen vannak, de a kosarukban kevesebb az áru, emitt a kasszánál pedig egy öreg néni kotorászik a tárcájában, és ki tudja, meddig tart a pénz előguberálása, talán a harmadik pénztár lesz a legjobb. A jövőbeli bizonytalan kimenetelű események közötti racionális választásról van szó, ami természetes emberi cselekedet. Tegyük hozzá: nemcsak a spekuláló, kalkuláló viselkedés tekinthető ésszerűnek; és valóban, nem mindenki gyakorolja az ésszerű választás fenti szabályait, hanem inkább szokásait követi: a legközelebbi sorba áll, vagy a kedvenc kisasszonyához sorol be – ez is egyfajta racionalitás.

Idáig a dolog elég ártatlan: van, aki spekulál, van, aki nem, így kerek a világ. De hogy lássuk a dolgok bonyolultságát, hozzunk további példát, mondjuk a közúti közlekedésből. Autóvezetőként az utca két sávjából azt választjuk, amelytől gyorsabb haladást várunk az előttünk haladó autók száma, mérete, sőt még a sofőr személye alapján: ha például egy tanuló vezető és egy bolgár turistabusz van a rövidebb sorban, akkor mégis érdemesebbnek néz ki a másik sorba áttérni, noha az most hosszabb. Itt már fellép az ügyeskedés eleme is: jól ismerjük azokat a polgártársainkat, akik innen oda, onnan ide cikázva szeretnének előrejutni. A budapesti közlekedésben szerzett tapasztalatok alapján az valószínűsíthető, hogy a mi lassú haladásunknak az egyik oka a rengeteg indokolatlan sávváltás, amely az izgága vezetők spekulációs célú ügyeskedéseiből fakad, és ami – másokat lassításra kényszerítve – az átlagos haladási sebességet mérsékli ahhoz képest, mintha mindenki

az úti céljának megfelelő sávba szépen besorolva, nyugodtan haladna. Talán az ügyeskedők sem jutnak lényegesen előbbre, de a többség bizonytalansággal jár.

Itt már kezdtünk közeledni a spekulánsokkal szembeni ellenérzés okaihoz. Nem mindenki irigyli a másiktól az ügyességének, sőt ügyeskedésének gyümölcseit (bár az irigység mélyen emberi tulajdonság), de balek aztán végképp senki sem szeret lenni. A spekuláció bizonyulhat sikeresnek és sikertelennek, attól függően, hogy a spekuláns jól találta-e el a jövőbeli esemény kimenetét, de a sikeres spekuláció mögött – legyen az köznapi vagy professzionális tőzsdei ügylet – mindig ott van egy sikertelenül tippelő személy is. Egészében is kétséges, hogy a nagyobb közösségre nézve haszonnal jár-e az ügyeskedés.

Még egy fogalmi finomításra szükségünk van: míg a spekulációs előrelátást majd mindannyian gyakoroljuk, amikor igyekszünk időben megvenni azt, aminek a drágulásától tartunk, addig a spekuláns abból él, hogy eladási szándékkal vesz, és visszavételei szándékkal ad el. A mai piacgazdaság nagy hatalmú pénzügyi szereplői óriási tőkére támaszkodva adnak és vesznek. Ráadásul tőkeerejüknek sokszorosára rúgó ügylettömeget képesek lebonyolítani, hiszen a jól működő tőkepiacon elég a nap végén rendezni a vételi és az eladási ár különbségét, így viszont a spekuláns adott tőkéjének sokszorosát tudja mozgatni a piacon.

Rátérhetünk ezután néhány stratégiai jelentőségű gazdasági fejleményre. Ilyen a nyersolaj drasztikus drágulása. 2007 nyarán 70 dollár körül volt egy hordó olaj ára, egy évre rá 140. A legnagyobb kőolajexportőr Szaúd-Arábia 8 millió hordó/nap teljesítménnyel: napi félmilliárd dollár többletbevétel üti a szaúdiak markát a tavalyi summán felül. A második legnagyobb exportőr Oroszország (7 millió hordó/nap), ám bátor az oroszok maguk is napi 3 millió hordó olajat használnak fel, és ahogy nő a gazdaság és a jólét, egyre kisebb lesz a nettó export aránya. A legnagyobb kőolaj-felhasználó az Egyesült Államok (20 millió hordó/nap), de már a második helyen immár nem Japán áll, mint korábban, hanem Kína a maga napi 7-8 millió hordónyi fogyasztásával. Kína vevői pozíciójának említése azonban jó ok annak kimondására, hogy spekulációtól függetlenül drágulni kell logikailag bekövetkeznie a mostani világhelyzetben: a meglevő olajutakból a kitermelés a mai technológia mellett már alig növelhető, az olaj iránt viszont egyre nagyobb lenne az igény a

fennálló árszinten. Az árak azonban szükségszerűen emelkednek, de ezen felül itt lépnek be a spekulánsok: ha az alapvető folyamatokból drágulás következik, akkor különösen indokolt most venni, későbbi eladási szándékkal. Ám ha mindenki csak venni és venni akar, akkor a drágulás még biztosabban bekövetkezik, sőt az árszint nem csupán felfelé mozog, hanem egyenesen felugrik.

A drágább ár – ha tartós – különféle logikus folyamatokat indít meg vagy gyorsít fel: a nagy fogyasztóknál érdemes tőkét tenni a takarékossgot szolgáló technológiákba (épületszigetelésbe, jobb hatékonyságú motorokba), illetve a helyettesítő termékekbe és technológiákba, mint például a biomasszából nyerhető üzemanyagba. A véges mezőgazdasági terület egy részét így azután az energianövények foglalják el. Ez viszont nem szándékolt hatásként önmagában felfelé tolja a mezőgazdasági árakat. Minél drágább a kőolaj (és minél nagyvonalúbb az energiafüggetlenség nemes céljára hivatkozó állami szubvenció a mezőgazdasági eredetű energia-helyettesítő terményeken), annál érdemesebb energiatüvel és más energetikai célú kultúrával művelni meg a földet. Következésképpen annál drágább lesz az élelmiszer, különösen akkor, ha ebben az évben gyöngye termés várható. Így viszont aligha fog vesztetni az, aki élelmiszer-áremelésre spekulál; spekulálnak is elegendően. A búza tőzsdei ára a meghatározó piacokon 2007 nyarán az 5 dollár/véka árszintről egy éven belül a 7 és 12 dolláros tartományba kúszott fel. A kukorica tőzsdei ára egy éve 4 dollár/véka volt, és e sorok írásakor 6 dollár körül van; bizony, ez is 50 százalékos emelkedés.

Mennyi az indokolt drágulás, és mennyi a spekulánsok hatása? Ezt senki sem tudja megnyugtatóan kiszámítani. Ha az immár középosztályosodó kínai és indiai százmilliók európai mércéhez közelítő fogyasztást engedhetnének meg maguknak élelem vagy autózás terén, akkor abból tartósan és nagymértékben kiemelkedő fizetőképes kereslet támadna – bizony, már valami ilyenféle van folyamatban. Módjával bővülő kínálat mellett csakis áremelkedés jöhet ki ebből. Az árak azonban nem állnak meg ott, ahol az új keresleti és kínálati viszonyok mellett az közgazdaságilag ésszerű lenne: a valóságos piac nem úgy működik, mint a piac tankönyvi ideája. De úgy sem, mint egy ideális tervehivatal, amely kiszámolná és hatósági határozattal betartatná a társadalmilag optimális mutatókat. A tényleges világban a spekulánsok egymással versenyezve vásárolnak a későbbi még jobb eladási ár reményében, és ezzel maguk

gyorsítják az áremelkedést. Idővel a tőzsdei ár már teljesen irracionális magasságokba emelkedik, de a spekulánsnak akkor is vernie kell, mert nem akar kimaradni a hosszából. Hogy azután jöhet egy bessz? Nyilván jön is. Majd akkor a korrekció az indokoltnál sokkal mélyebbre viszi az árfolyamot. Már csak ez a piac természete.

Az eddigi nyugodtabb világgazdasági helyzetben viszonylag kis ingadozásokat láttunk, de 2006 végétől, 2007 derekától a glóbusz a korábbinál ingatagabb lett. Hazánkat a világméretű mozgások igen különös, sérülékeny helyzetben érik. A magyar állam minden megszorítás ellenére az uniós normákat meghaladó államháztartási hiányt hoz létre 2008-ban is, így az ország eladósodási rátája sem tud csökkenni. Az adósságot nagyrészt a külföld finanszírozza; nem olcsón. Minél nagyobb az izgalom és a bizonytalanság a világban, annál drágábban és annál rövidebb időtávra adja kölcsön a pénzt a megtakarító. Aki – mondani sem kell – spekulál. Ha biztatók a kilátások, hajlandó magyar állampapírt venni fölös készpénzén, ha azonban bizonytalanságot és kockázatot szimatol, akkor kész gyorsan eladni azt, amíg nagyobb veszteségek nélkül teheti.

Magyarországot még hajlandó finanszírozni a külvilág. De nem véletlen, hogy nálunk 2008 nyarán a jegybanki alapkamat – a pénzügyi viszonyok egyik fő indikátora – 8,5 százalék, míg a cseheknél 3,75%. Hasonló a különbség a magyar és a cseh államkötvények kamatszintjében: a cseh államnak jobb a pénzügyi renoméja, és a cseh korona jó erős, sőt egyre erősödőbb. A magyar állam kockázati besorolása egy fokkal gyengébb, kilátásai némileg kockázatosabbak. Így azután aki fölös pénzt idehozza, forintra váltja és állampapírba fekteti, annak a magyar államkincstár sokkal nagyobb kamatot ajánl. A forint ugyan nyárra jó erős lett, de nem magától: a magas magyar kamatszint tartja erősen valutánk árfolyamát az euróhoz képest.

A többi sorstárs nemzetnél nem kell ekkora kamat a tőke bevonzásához, mégis felértékelődött a valutájuk a közös európai fizetőeszközhöz mérve. 2003 és 2008 nyara között a forint 10 százalékkal erősödött (jókorá ingadozás közepette) az euróhoz képest, de bizony a cseh korona is erősödött ez idő alatt 24 százalékkal az ottani csekély kamatszint mellett, a lengyel zloty még ennél is jobban, a szlovák korona pedig 27 százalékkal! A pénztulajdonosok arra számítanak, hogy a kelet-európai állampapírok megvételeivel nem járnak rosszul, és ha majd lejár a futamidő, akkor vagy euró-

ban kapják vissza a pénzüket (mint Szlovákia esetében), vagy jó erős helyi valutában.

Szlovénia már 2007-ben áttért az euróra, Szlovákia 2009 januárjában teszi meg ezt, teljesítvén a sokat emlegetett maastrichti kritériumokat. A magyar pénzügyi mutatók 2001-ben álltak elég közel az eurózónába való belépés kritériumaihoz; ezért is nézett ki úgy, hogy hazánk az elsők között veheti át a közös európai valutát. Nem így lett; a botrányos 2002-es költségvetési költségek következtében előbb 2008, majd 2010 lett az euróátvételi céldátum, ma pedig már nincs is hivatalos dátumunk. Csak tippelgetni lehet, hogy mikor és milyen átváltási arány (árfolyam) mellett szűnik majd meg a forint. Más szóval: lehet spekulálni. Mivel szűkül a játékban levő európai devizák száma a szlovén, ciprusi, máltai, majd a szlovák áttéréssel, megmaradhat az érdeklődés a forint iránt. Ha sokak látnak bele erősödési képességet, akkor a forint meglepetésszerűen erősödni fog minden fennálló szerkezeti bajaink, növekedésképtelenségünk ellenére; ha viszont a gyengülést sejtők aktivizálódnak, akkor majd gyengül a valutánk.

Az összeesküvés-elméletre elég fogékony közvélemény ilyenkor azt próbálja kiszimatolni, hogy mit akarnak itt a spekulánsok: hogy nyerjenek a szocialisták, hogy ne nyerjenek a szocialisták; hogy adósságigába vessék a magyarságot stb. Egyszerűbb és életszerűbb abból kiindulni, hogy a spekulánsok nyereséget akarnak bezsebelni a mindig kiszámíthatatlan jövő jó hatásfokú megsaccolásával. Aki magyar állampapírt vesz egy távoli pénzügyi központban, rendszerint a kevésnél is kevesebbet tud a nekünk fontos ügyekről, a magyar sorskérdésekről, nem hallott Trianonról, se Mohácsról, és nem is érdeklik ezek. Ha neki tetsző, jó híreket hall, akkor igyekszik másokat megelőzve venni a magyar papírokból, rossz híreknél elsőként eladni a tárcájában tartott értékpapírokból.

Persze ha a mainak fele volna az államháztartási hiány, akkor arra elég lenne a hazai megtakarítás. Ha Magyarország átvette volna az eurót, akkor nem lehetne spekulációs számításokat végezni a forint várható árfolyamáról, mert nem lenne forint. Aki tehát nem szereti azt, hogy nemzeti fizetőeszköze és államkötvényei kamata külföldi spekuláció tárgya legyen, az csak annyit csináljon, mint a szlovének, majd a szlovákok. Hozza egyensúly közelébe az államháztartását, és tegyen eleget szerződéseiben vállalt kötelezettségének az euró átvételét illetően. Máris máshova mennek a spekulánsok.

Esetünkben egyebek mellett a magyar állampapírokkal és magyar forinttal játszanak a pénzemberek. Ne őket tessék hibáztatni. Ebből élnek, egy részük bizonyára elég jól. A tényleges felelősség azokat illeti, akiknek a döntései elvezettek a mai nagy államadósághoz, valamint ahhoz az unikális helyzethez, hogy a közös európai valuta átvételének ma már egyetlen feltételét sem teljesíti a magyar nemzetgazdaság. Tessék inkább az ő motívumaikat firtatni.

BOD PÉTER ÁKOS

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

A világ az amerikai dominancia után

Richard N. Haass: The Age of Nonpolarity – What Will Follow U.S. Dominance

Foreign Affairs, May/June 2008

Charles Krauthammer nem is tudta valójában, mennyire igaza volt akkor, amikor húsz évvel ezelőtt a Szovjetunió összeomlása láttán a hidegháború végén bekövetkező politikai és világhatalmi fordulatot az „egypólusosság pillanatának” aposztrofálta. Az Egyesült Államok hegemoniájának 15–20 éve végül is történelmi léptékben nem több egy pillanatnál.

Az ugyanis kétségtelen, hogy az amerikai befolyás korántsem az, mint ami 10 évvel ezelőtt volt. Habár az amerikai GDP továbbra is 25 százalékát teszi ki a világgazdaságnak, az olyan feltörekvő gazdaságok növekedései mutatóit látva, mint Kína vagy India, csakis ezen arány csökkenésével számolhatunk. De a nemzeti jövedelem alakulásának tendenciái mellett számos más jel is utal az amerikai befolyás csökkenésére. E trendek érzékelhetők a feltörekvő piacokon és az olajban gazdag országokban létrehozott állami befektetési alapok (*sovereign wealth funds*) szerepének növekedésében, az amerikai tőzsdékkal szemben egyre erősödő külföldi börzék felfutásában, vagy a dollár euróval és fonttal szembeni huzamos gyengélkedésében. De az amerikai befolyás visszaesése a hadviselés és a diplomácia terén is jól tetten érhető. A nemzetközi terrorizmus ellen folytatott harc során bebizonyosodott, hogy a magas katonai költségvetés

nem feltétlenül záloga a haderő ütőképességének, de még kevésbé a katonai sikernek. A puha nyomásgyakorlás amerikai eszközrendszere pedig egyre kevésbé hatékony, Washington egyre több támogatást igényel szövetségesei részéről. Ez érzékelhető mind az észak-koreai, mind az iráni konfliktussal kapcsolatban is. De az Egyesült Államok kulturális befolyása is visszaesőben van, amit jól jelez az Amerikán kívülről üzemeltetett honlapok, blogok és fórumok arányának rohamos növekedése. Az információhoz való szabad hozzáférés éppoly fontos letéteményese az új világrendnek, mint a világ katonai és gazdasági tendenciái.

De hogy milyen hatalmi berendezkedésre számíthatunk az egypólusú világrend leáldozása után? Első pillantásra úgy tűnik, hogy visszatértünk a multipolaritás világába. A nemzetközi politika és gazdaság vezető nagyhatalmai – az Egyesült Államok, az Európai Unió, India, Kína, Japán és Oroszország – épp hogy csak a Föld népességének felét adják, mégis a világ GDP-jének 75 százalékát termelik meg, összesített katonai kiadásai pedig mintegy 80 százalékát teszi ki a világ katonai kiadásainak. A látszat azonban néha csal. Napjaink hatalmi berendezkedésére sokkal inkább a pólusnélküliség a jellemző, mint a multipolaritás. Egyrészt a hat nagyhatalom mellett egyre nagyobb jelentőséggel bíró hatalmi központok emelkednek ki, mint Brazília, Argentína, Chile vagy Venezuela Latin-Amerikában, Dél-Afrika és Nigéria Afrikában, Egyiptom, Izrael, Irán a Közel-Keleten, Pakisztán Dél-Ázsiában, Ausztrália, Indonézia vagy Dél-Korea a Távoll-Keleten és Óceániában.

A mai nemzetközi rendszer és a korábbi, klasszikusnak nevezhető többpólusú világhatalmi berendezkedés között azonban mégsem ez a döntő eltérés. Az sokkal inkább abban keresendő, hogy elsősorban milyen egységek alkotják a hatalmi központokat. Napjainkban ugyanis ezek már nem elsősorban nemzetállami formában jelennek meg. E nem-állami szereplőkkel szemben a nemzetállamok egyre nagyobb szeleteket veszítenek korábbi hatalmukból. A korlátok mind alulról, mind felülről egyre szűkebbre szabják az önálló nemzetállami cselekvés mozgásterét. Ez felülről egyrészt a globális és regionális nemzetközi szervezetek térhódításának, alulról pedig a civil szervezetek, önkormányzatok és vállalatok – elsősorban a pénzügyi, energetikai és gépipari szektorok mamutvállalatai – megerősödésének tudható be. A globalizáció előrehaladtával egyre több nemzetközi tranzakció kerül ki a nemzetállamok felügyelete alól, és

történik tudomásuk nélkül, folyamatosan erodálva ezzel az állam hatalmát. Ezzel párhuzamosan e folyamatoknak hála a tranzakciókban részt vevő nem-állami szereplők – civil szervezetek, energiaexportőrök, nagyvállalatok, de terrorista szervezetek és lator államok – potenciálja folyamatosan erősödik. A mai világ hatalmi berendezkedésére sokkal inkább a hatalmi központok megosztottsága, mint koncentrátsága jellemző.

A fizika szabályai szerint azonban külső beavatkozás nélkül a nagyszámú alkotóelemből álló rendszer természetszerűleg a rendtelenségre törekszik. Ugyanígy az alakuló új nemzetközi rendszer, mely jelentősen megnövekedett számú nagyobb hatalmi potenciállal rendelkező szereplővel bír, korántsem veszélytelen, nem mellőzheti a rendezőelvet. A helyes út pedig épp az egységek összefogásában, összetartásában, egy új típusú multilateralizmusban keresendő. Egy olyanban, mely a döntéshozatalban nagyobb szerepet biztosít az egyes nemzetközi ügynökségeknek, a civil szervezeteknek, alapítványoknak, kutatói műhelyeknek. Mindez informálisabbá tenné az egyeztetéseket a döntéshozatal során, melyben megnövelné a különböző kapcsolathálók és lecsökkentené a külön szervezet szerepét. Végül is hasonló együttműködésre került sor a nemzetközi kereskedelem frontján, ahol a dohai forduló kudarcát valamelyest sikerült regionális megállapodásokkal és bilaterális egyezmények hálózatával elleplezni. A nonpolaritás a diplomáciát is átalakítaná, a hosszabb távú szövetségekkel szemben előtérbe helyezve az adott ügyek mentén történő ad hoc koalícióalkotást. E rendszerben nincs helye az „aki nincs velünk, az ellenünk van” típusú koalícióépítésnek. Habár a multilateralizmus sem lenne képes felszámolni a pólus nélküli világban rejlő veszélyforrásokat, megakadályozná a rendszer végleges eltorzulását.

A francia EU-elnökség kockázatai

Guillaume Duval: Une présidence à risques; Alternatives Économiques, n° 270 juin 2008

Franciaország 2008. július 1-jétől fél évre átveszi az Európai Unió soros elnökségét. Az EU történetében a tizenkettedik francia uniós elnökséget bel- és külföldön egyaránt nagy várakozás előzi meg,

mely azonban nemcsak lehetőségeket, de komoly kockázatokat is rejt a „házigazda” számára.

A napirenden szereplő pontok közül az energiapolitika és a környezetvédelem terén tett előrelépés mindenképpen említést érdemel. Előbbi esetében egy hosszú ideje érő folyamat záróakordjának levezénylése hárulhat Franciaországra, nevezetesen az európai energiapiac tervezett liberalizációjának beteljesítése. Az egységes belső piac megteremtéséhez nélkülözhetetlen, ám stratégiai jelentősége miatt sokáig kivételesen kezelt ágazatban a verseny erősödésétől az – utóbbi időben a világpiacon folyó folyamatok következtében amúgy is az egekbe szökő – energiaárak mérséklődését várják. A reform lényege az energiaszállítás és -kereskedés strukturális szétválasztása lenne, ám ez éppen az EU két legbefolyásosabb tagállama, Németország és Franciaország érdekeibe ütközik. A körvonalazódó kompromisszum értelmében a nagy energiakereskedő vállalatok – mint a francia Electricité de France (EDF) és Gaz de France (GDF), vagy a német E.On – továbbra is megtarthatnák az energiaszállítási infrastruktúrát, ám annak működtetését független szereplőkre kellene bízniuk. A Párizs számára megnyugtató kompromisszum konkretizálása már a francia elnökségre hárul, kérdés azonban, a felvázolt reform beváltja-e az eredetileg hozzá fűzött reményeket.

Az energiaárak drasztikus emelkedése miatt a hazai közvélemény által szorongatott Nicolas Sarkozy elnök minden bizonnyal komolyan veszi majd az energiaügyi kérdéseket, ám kezdeményezései – mint az üzemanyagárak áfacsökkentéssel való mérséklésére tett legutóbbi javaslata – európai partnerei ellenállásába ütközhetnek. Franciaországnak tovább kell haladnia a 2007 első félévének német elnöksége alatt a környezetvédelemben tett ígérek terén is, melynek értelmében az EU arra vállalt kötelezettséget, hogy 2020-ig 20 százalékkal csökkentse üvegházhatású gáz-kibocsátását, 20 százalékra növeli a megújuló energiaforrásokból származó energia arányát, s 20 százalékkal növeli az energiahatékonyságot. A szépen hangzó vállalások gyakorlatba való átültetése azonban – az azokkal járó pénzügyi, társadalmi és politikai költségek (környezetvédelmi beruházások, leépítések, gyárbezárások, stb.) miatt – súlyos feszültségekkel fenyeget a tagállamokon belül és azok között egyaránt, ami alaposan visszavetheti a döntéshozók lelkesedését.

A francia elnökség alatt további feszültségek forrása lehet egy hagyományosan szintén kényes ágazat, a mezőgazdaság. A szinte a kezdetektől a viták kereszttüzeiben álló, s az 1990-es évek óta többször megreformált agrárszektor állt a 2007–2013-as uniós költségvetést megelőző diplomáciai csatározások középpontjában is, s a 2006-ban született kompromisszum értelmében a közös agrárpolitika jövőjéről 2008–2009-ben átfogó vitára kerül majd sor. Ez a – hagyományosan protekcionistaának tekintett francia és a liberális ihletettségű brit álláspont egymásnak feszülésével kecsegtető – reflexió azonban egy merőben új nemzetközi kontextusban zajlik majd, melyet az élelmiszerárak feltartóztathatlan emelkedése, s a világméretű élelmiszeri válság perspektívája jellemez.

Sarkozy elnök a belpolitikai programjában is prioritásként kezelte bevándorlás kérdését is napirendre kívánja tűzni, mondván, a schengeni övezetben egyesült s a személyek szabad mozgását a saját határain belül megvalósító Európa adós maradt egy egységes bevándorlási politika kialakításával, ami számos anomália forrása. A francia elnök által az eddigi hazai gyakorlatnál szigorúbbnak megálmodott közös bevándorlási politika azonban a liberális tradíciójú tagállamok ellenkezését válthatja ki.

A közös európai védelempolitika megerősítése szintén hagyományos francia törekvés, melynek háttérében a saját nagyhatalmi ambíciók össz-európai szintre való kivetítésének, valamint a francia hadiipar számára megfelelő felvevőpiac biztosításának szándéka áll. Az önálló védelmi képességek fejlesztését mindig is prioritásként kezelő, azt az Egyesült Államokkal szembeni stratégiai autonómia elengedhetetlen feltételének tekintő francia törekvések területén azonban szintén számolni kell az erős atlantista hagyományokkal rendelkező tagállamok bizalmatlanságával. Jóllehet az országának a NATO integrált katonai szervezetébe való teljes visszatérését meghirdető s a francia külpolitikát hatalomra kerülése óta tapinthatóan atlantistább irányba orientáló Sarkozy elnöknek e téren akár jó esélyei is lehetnek az előrelépésre, áttörésre nem számíthatunk.

A francia elnök kezdettől dédelgetett álma, a Földközi-tenger menti államokat az Európai Unió mintájára egységbe fűzni kívánó, ún. Mediterrán Unió is előkelő helyen szerepel az elnökség napirendjén, noha az EU geopolitikai súlypontjának déli irányba való elmozdítását célzó, a keleti kibővülés ellensúlyozásának szándéka

által vezérelt terv szintén nem vált ki osztatlan lelkesedést az EU-ban. A Németország ellenkezése miatt már mostanra alaposan felhígított terv azonban a Földközi-tenger déli és keleti partján fekvő államok számára könnyen túl kevésnek bizonyulhat, noha annak eredeti célja épp az ambíciótlansága miatt kifulladt barcelonai folyamat dinamizálása lett volna.

A látható feszültségcokkhoz nemrég újabb adódott, amikor a június 12-én tartott népszavazás eredményeként Írország elvetette a lisszaboni szerződést. Az EU-t két és fél évre megválasztandó állandó elnökkel, egy jelentősen megerősített kül- és biztonságpolitikai főmegbízottal s számos egyéb intézményi újítással dinamizálni hivatott reformszerződés az eredeti tervek szerint 2009. január 1-jén lépett volna életbe, s az ezzel kapcsolatos előkészületek a francia elnökség egyik legfontosabb feladatának ígérkeztek. Úgy tűnik azonban, egyelőre a válságból való kiútkeresés lesz napirenden.

A minden szempontból izgalmasnak ígérkező periódus kicsi hazánk számára különleges jelentőséggel bír. A 2008. május 22-én Párizsban Nicolas Sarkozy köztársasági elnök és Gyurcsány Ferenc miniszterelnök által aláírt magyar–francia „stratégiai partnerségről” szóló megállapodás ugyanis éppolyan területeken irányzott elő mélyebb együttműködést, mint a politikai-védelmi kérdések, az energia és a környezetvédelem, vagy éppen a mezőgazdaság. Így az előttünk álló elnökség nemcsak a francia vagy a magyar uniós diplomácia sikerességének mércéje lehet, hanem a két nemzetnek az említett „stratégiai partnerség” jegyében új alapokra helyezni kívánt együttműködésének próbaköve is lesz egyben.

Agybajt okoz az internet?

Nicholas Carr: Is Google Making Us Stupid?;

The Atlantic Monthly, July/August 2008

Néhány év aktív internethasználat után legtöbbször számunkra érezhetővé válik: mintha valami lassan átalakítaná, átprogramozná az agyunkat és a memóriánkat. Nem megy el az eszünk – de megváltozik. Nem úgy gondolkodunk, ahogy korábban megszoktuk. A legbosszantóbb jelek olvasás közben jelentkeznek: míg korábban sohasem okozott gondot egy könyv vagy egy hosszabb cikk, tanulmány

átnyalazása, addig ma ezzel is sietni próbálunk. Felületes olvasással végiglapozzuk a teljes szöveget, a „lényeket” keressük, és ha megvan, azonnal valami más elfoglaltság után nézünk. A mély olvasás, mely korábban olyan természetes volt, ma igazi küzdelmet jelent.

Sokunk számára az internet mindenható médiummá vált: információink többségét innen szerezzük be, munkához és szabadidőhöz egyaránt. Az internet elképesztő mennyiségű új forrást tesz elérhetővé az agy számára. Ám ahogy Marshall McLuhan médiaelemző már az 1960-as években megfogalmazta: a média nem csupán passzív információs csatorna, nem csupán táplálja a gondolkodást, de alakítja is annak módját. Az internet az elmelkedést és a koncentrációt „kapcsolja ki” a mindennapi gondolkodásból. Képletesen fogalmazva: míg korábban mélytengeri búvárok lehettünk a szövegek és szavak világában, ma már a víz felszínén, egy jetskin hasítva szeljük a hullámokat.

Még várjuk a precíz pszichológiai „térképet” arról, hogyan alakítja át az internet a világ megismerésének egyéni útjait. A University College London (UCL) azonban már elkezdett egy hosszas kutatómunkát, melynek első eredményei szerint egy, a gondolkodás és az olvasás terén bekövetkező lassú és drámai változás kellős közepén vagyunk. „A felhasználók egyenesen azért használják az internetet, hogy mellőzni tudják a hosszas olvasást egy-egy információ megszerzése érdekében” – fogalmaz az UCL tanulmánya. „Az eredményesség és a közvetlen információ iránti igény beépül az olvasási kultúrába” – egészíti ki Maryanne Wolf, a bostoni Tufts Egyetem pszichológus professzora. „Már nemcsak azok vagyunk, amit olvasunk – az is fontos, ahogyan tesszük: egyre inkább egyfajta információdekorerként” – fogalmazza meg a merőben új valóságot a kutató.

BÖSZÖRMÉNYI NAGY GERGELY, CSERKÚTI GÁBOR, LÁZÁR GERGELY

VITA

KIS MAGYAR PROJEKCIÓ

Két masszív, bár korántsem konzervatív hagyomány rendez el Szilágyi Márton írásának alapszerkezetét (*Baljós árnyak* – Az Iparművészeti Múzeum körüli botrány művelődéspolitikai kontextusa, *Magyar Szemle* 2008. ápr. XVII. évf. 3–4. szám). A kiváló irodalomtörténész a magyar múzeumügy területére tett első, őt tekintélyes méretű publikációra sarkalló látogatása után messzemenő és lehangoló következtetésekre jut Takács Imrének, az Iparművészeti Múzeum főigazgatójának leváltása kapcsán. Ezen következtetések nem csekély hányada úgy a Szépművészeti Múzeum működését, mint személyemet súlyos és megalapozatlan feltevésekkel és minősítésekkel illeti, ezért szükségesnek tartom, hogy a lap hasábjain reflektáljak a Szilágyi Márton írásában felvetett kérdésekre, s főképp az egész megközelítés logikájára.

A szerző írásában Takács Imrének, az Iparművészeti Múzeum főigazgatójának leváltására keres magyarázatot: s amit talál, az súlyos, már-már apokaliptikus vízió a hazai múzeumügyről. Szilágyi Márton érdemi mondanivalójának kifejtését a következő mondatral kezdi: „Takács 2007. augusztus 30-i felmentésének legnagyobb talánya az, hogy igazi okára nincs magyarázat.” Szilágyi valaminő megmagyarázhatatlan – de legalábbis az olvasó számára a szerző által megmagyarázatlan – okból tényként fogadja el, hogy a kulturális minisztérium és Takács Imre által egyaránt hétpecsétes titokként kezelt felmentési indoklás nem az igazi okait tartalmazza Takács menesztésének.

Mi módon győződött meg erről Szilágyi Márton? S ha meggyőződött róla, miért nem győz meg erről minket is? Még csak gondolati opcióként sem hagyja meg maga és az olvasó számára azt az egyébként igen kézenfekvő lehetőséget, hogy Takács Imrét azért mentették fel, ami a számára átadott indoklásban kifejtésre került.

Igaz, ez esetben Szilágyi Márton egész utána következő víziója a baljós árnyakról okafogyottá válna. Akkor nincs botrány, csak egy szimpla, megérdemelt pozícióvesztés.

De vajon miért landadt el már az első érdemi mondatnál egy tisztes írástudó intellektuális ébersége? Valószínűleg azért, mert észre sem vette, mi következik a keze alól logikusan kikanyarodó mondatból, oly nagyon befolyása alá került annak, amit mondani akart. Már itt, a legelején világossá válik: a Takács-ügy ürügy, hogy a kiben-kiben benne rejlő frusztráció és keserűség, világmagyarázati vágy egy külső képre, helyzetre vagy személyre vetítve manifesztálódhasson. Kis Magyar Projekció.

Szilágyi Márton a Takács-felmentés történéseinek felszíni zajlása mögött felfedezni véli a Jó és Rossz ősi küzdelmét, s kétely nélkül rajzolja fel az ezt bemutató Igazi Történetet. Szilágyi címválasztása tudatos és duplán hangsúlyos. „Baljós árnyak” – ez a cím, és írása is ezzel a két szóval zárul. Az elemzésnek művészi és hangsúlyos keretet adó kölcsönszöveg egy az egyben a hollywoodi mítoszgyár egyik legsikeresebb opuszát idézi meg: a *Csillagok háborúja* első epizódját, Jó és Rossz galaktikus küzdelmének nyitányát. Szilágyi Márton írásának egyik gondolati forrását tökéletesen feltárja ez a hangsúlyos címadás: ez a hollywoodi kommersz világlátása, a jó fiúk és a rossz fiúk minden viszonylatot megmagyarázó küzdelme.

Az írásban tetten érhető másik erős hagyomány ezzel szemben nagyon is kelet-európai: ez az úgynevezett szocializmus *Pravdás* és *Szabad Népes*, prekoncepciált „elemzéseinek” világa és az ezekhez kapcsolódó gyűlöletfélék. A szelektíven válogatott premisszák és a tényekkel többnyire köszönő viszonyban sem levő konklúziók mind egy célt szolgálnak: azt, hogy a valóságot bele lehessen kényszeríteni az éppen kívánatos célhoz szabott Prokrusztesz-ágyba. Mindezt ráadásul úgy, hogy gyűlölni is kötelező legyen az aktuális célszemély(eke)t. („Sújtassa dolgozó népünk haragja és megvetése.”)

Mi végre hát az igyekezet, amely oly buzgalommal igyekszik leértékelni a Szépművészeti Múzeum jelenlegi működését és demonizálni vezetőjét, azaz személyemet? Nos, adott a tény: Takács Imrét 2007 nyarának végén – az intézmény gazdasági igazgatójának kezdeményezésére lezajlott felügyeleti törvényességi vizsgálat lezárulta után – a kulturális miniszter leváltja az Iparművészeti

Múzeum főigazgatói tisztségéből, miközben megtarthatja főmuzeológusi státusát. Van egy másik tény is (amelyről Szilágyi Márton írása, impozáns idézet- és jegyzetapparátusa ellenére, elfelejt említést tenni), mely szerint a kulturális miniszter 2006 őszén Takács Imrét leváltja a Zsigmond-kiállítás főkurátori pozíciójáról. A minisztérium ez utóbbi említett döntést azonnal és nyilvánosan indokolja, a másikat ellenben hosszan késlekedve. Takács Imre mind a két esetben néhány napon belül kézhez kapja az indoklást, a közvéleményt pedig a minisztérium mindkétszer lakonikusan bár, de egyértelműen arról tájékoztatja, hogy a vezetői feladatkörben elkövetett pénzügyi és gazdálkodási anomáliák miatt volt szükséges ezen lépések megtétele.

A leváltott főigazgató adekvát válasza lehetett erre egyfelől a jogorvoslati eljárás megindítása. Takács a főkurátori tisztségéből történő 2006. évi leváltását, annak indoklását semmilyen hivatalos fórumon nem vitatta. Az Iparművészeti Múzeum főigazgatói tisztségéből történő leváltását – a leváltási indoklás tartalmi vonatkozásaira ki nem térve – formai okokból támadta meg. Ezt a pert meg is nyerte, a miniszter pedig, az eredeti felmentés tartalmi indokoltságának változatlanúságára hivatkozva, újólaj felmentette.

Eddig a tények. No de hogy kerül a csizma az asztalra, vagyis a Szépművészeti Múzeum és vezetője ebbe a históriába? Az a helyzet, hogy Takács Imre nem egyszerűen jogorvoslatot keresett, hanem egy magánmitológiát is megalkotott. Nem, őt nem az általa elkövetett jogsértések miatt váltották le vezetői pozíciójából. Pont fordítva: ő nem tettes, hanem áldozat. Annak áldozata, hogy túl jó volt, amit csinált. És az ugye köztudott, hogy Magyarországon ami Nagyon Jó, az kihívást jelent a Kevésbé Jónak, a Látszat Jónak meg a Nem Jónak, és ezek összefogva, ha módjukban áll, minél előbb eltávolítják a színről a Nagyon Jót.

Természetesen az eltávolított Nagyon Jó szerepe ebben a mesében Takács Imrét illeti, már csak azt kellett megkonstruálni, hogy miben is volt ő olyan Nagyon Jó, és hogy leginkább ki és mi testesíti meg ennek a Nagyon Jónak a vesztére törő Rosszat.

Nos, hát itt ér a mese a Szépművészetihez. Szilágyi Márton írásának sokszor sulykolt, bár tényekkel alá nem támasztott alaptézise, hogy az Iparművészeti Takács Imre vezetése alatt egy mintáértékű, kiemelkedő szakmai teljesítményű múzeumává vált, amit szembeállít az agyonsztárolt, „bizniszalapú”, az igazi tudományos

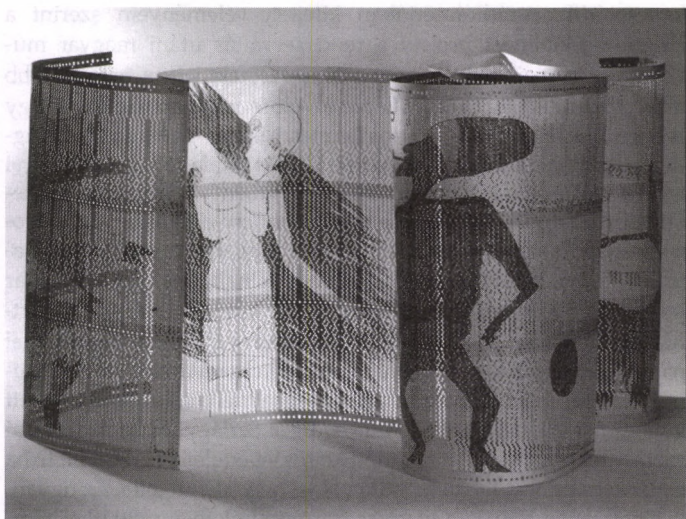
teljesítményre mit sem adó Szépművészetivel. Ez a Szilágyi látatása szerint mind nyilvánvalóbb különbség aztán úgy eltöltötte aggodalommal a Szépművészeti minden budapesti múzeumot bekebelezni akaró vezetőjét és a múzeumi szférába mindenáron mednezserigazgatókat kinevezni akaró kultuszminisztériumot, hogy a nagy hatalmú fideszes Szépművészeti-vezető érdekében a még nagyobb hatalmú szocialista miniszter többször is leváltja a semleges, Nagyon Jó szakembert. S hogy még sötétebb legyen a baljós árny: ehhez asszisztál Hencidától Bonchidáig – azaz a Magyar Nemzettől a Népszabadságig, a kormánypártoktól a parlamenti ellenzékig – számos mértékadó erő, ahelyett, hogy tiltakozna Nagyon Jó elveszejtése ellen.

Eddig hát a történet, amelyet hallván minden jóérezsű ember – vérmérséklete szerint – felháborodik, tiltakozik vagy tetteire kel. A baj az, hogy ez a történet alapjaiban romlott és hazug. Romlott, mert álságosan és tudatosan manipulatív, és hazug, mert egyetlen mérvadó tény sem támasztja alá. Szilágyi Márton írása – meggyőződésem szerint a szerző szándéka ellenére – ezt a hazug mesét közvetíti.

Lássuk tehát először a Takács Imre vezette Nagyon Jó Iparművészeti toposzát. Az egész magyar múzeumi élet mélységes nem-ismerete és lebecsülése áll amögött, hogy a Takács Imre vezette Iparművészeti bármilyen szempontból is, legfőképp pedig öszszességében kiemelkedett volna a magyar múzeumok derékhadából. Az Iparművészeti Múzeum a Takács-érában – néhány kiváló kolléga személyes szakmai teljesítményét leszámítva – semmilyen tudományos-szakmai mutató tekintetében nem magasodott ki a magyar múzeumok közül, így természetesen a Szépművészeti Múzeum tudományos-szakmai teljesítménye is minden ténylegesen mérhető összevetésben meghaladja a Takács vezette Iparművészeti teljesítményét. Ha felállítanánk a magyar múzeumok mérhető és összevethető tudományos-szakmai teljesítményének listáit (gyűjtemény- és könyvtárgyarapítás, állagmegóvás, restaurálás, gyűjtemény-nyilvántartás, tudományos fokozatok és publikációk, beadott és elnyert OTKA-pályázatok, az állandó kiállítás fejlesztése, s még sorolhatnánk), a Szépművészeti úgy végezne az élbolyban, hogy a környéken nyoma se volna a Takács vezette Iparművészeti vonatkozó teljesítményének. Természetesen és hál' Istennek a magyar múzeumi világból – adott ismérvek szerint – bármiféle

irigység nélkül is van kiket irigyelnie a Szépművészetinek. Olyan tudományos-szakmai mutató azonban nincs, amely szerint bármilyen, adatokkal alátámasztott összefüggésben a Takács-féle Iparművészeti tudományos-szakmai tevékenysége felülmúlta volna a Szépművészetiét. Csak két adatot ahhoz a hazugsághoz, amit a „biznisz- és marketing-orientált”, a hagyományos múzeumi funkciókkal nem törődő Szépművészeti képe sugall. Szilágyi Márton egyik tényállítása, hogy miközben a Szépművészetibe beáramlottak a marketingesek, ezzel szemben közben csökkent a kurátorok száma. Ez lenne az egyik fő bizonyíték arra, hogy számomra a tudományos munkának nincs becsülete, sőt, felrémlik annak baljós árnya is, idézem „hogy (a Baán-féle) múzeumirányítási koncepció szerint akár szépen lassan fel is számolódhat a hazai művészettörténet-írás egyik, mindmáig meghatározó intézményi bázisa”. Ezzel szemben a valóság az, hogy a kommunikációs osztályon mindössze két munkatárs foglalkozik a múzeum marketing és PR tevékenységével, miközben a gyűjteményi osztályokon dolgozó tudományos munkatársak száma a vezetésem alatti időszakban 29-ről 39-re nőtt. A másik beszédes adat ahhoz kapcsolódik, amit Szilágyi a marketing-vezérelt múzeumi működés, ergo a Szépművészeti Múzeum általa tételezett működésének egyik legnagyobb problémájaként jelez, az, hogy a gyűjteménygyarapítás kontinuitása veszélybe kerül. Nos, ezzel szemben az a tény, hogy az elmúlt három évben a Szépművészeti gyűjteménye mintegy 800 millió forint értékben gyarapodott, ami nagyságrenddel több, mint a múzeum ugyanezen időszak alatti összes marketingkiadása, és több tucatszorosa a Takács vezette Iparművészeti gyűjtemény gyarapadási adatának.

A Nagyon Jó Iparművészeti mellett a Szilágyi Márton által adaptált magánmitológia másik fő toposza a hataloméhes menedzser-igazgató, a Rossz maga, aki nagy gonosz pókként próbálja levadászni a kiváló menedzserképességű, ám vele nem egyező diplomájú múzeumi vezető(ke)t. Ha ebben egy szemernyi igazság is volna, akkor hosszú ideig nem nyugodhatnék, ugyanis Magyarország jelenlegi mintegy 140 múzeumának vezetője közül 139 nem menedzser-igazgató, s belátható, közöttük Takács Imrén kívül is van tehetség, úgyhogy rettegtek és vadászhatok éjt nappallá téve.

RAJZ-ÜZENETEK
Rajz Jacquard-kártyára

Nos lehet, hogy néhányan szeretnék másképp látni és láttatni, de a helyzet az, hogy Takács Imre működése sem a Szépművészeti Múzeum, sem pedig jómagam számára nem volt és vélhetőleg nem is lesz viszonyítási pont. Az elmúlt évek során ezen sorok jelentik a második alkalmat, hogy Takács Imrével kell foglalkoznom, s ezt mindkét esetben azért kellett megtennem, mert – a Takács Imre leváltásának ügyébe a Szépművészetit is belekeverő nyilatkozó személye és a megjelenés helye iránti becsülésem okán – nem hagyhattam válasz nélkül a nyilvánosság elé került abszurditásokat. A Szépművészetiben egyébként mindnyájan reméljük, hogy egykori kollégánk kiváló művészettörténeti tevékenysége a jövőben is folytatódik, ehhez sok sikert és szerencsét kívánunk, egyéb irányú tevékenységeiben pedig a magunk részéről – finoman szólva – sem követni-, sem irigyelnivalót nem látunk.

Pár szót szólnom kell a Szilágyi Márton írásában is említett ominózus bocsánatkérésemről, amely az egyik rádiónyilatkozatomban kifejtett, Takács Imre által perbe vont véleményemhez

kapcsolódik. A rádióinterjúban kifejtett véleményem szerint a Zsigmond-kiállítási projekt a rendszerváltás utáni magyar múzeumügy legnagyobb pénzügyi katasztrófája lett: a projekt több mint százmillió forinttal túllépte az előre meghatározott, amúgy is horribilis félmilliárd forintos keretet. Miután – a budapesti Zsigmond-kiállításra történő műtárgyszállítás általa tett, s a pénzügyi terület elől eltitkolt megrendelését követően – a pénzügyi összeomlás várható bekövetkezése egyértelműen világossá vált a projektvezető Takács számára, amikor az még érdemben orvosolható lett volna, ő tudatosan hosszú ideig elhallgatta úgy a magyar kulturális minisztérium, mint a társfinanszírozó luxemburgi partnerek elől. (A Szépművészeti Múzeumban egyébként mind a mai napig több millió forint értékű kifizetetlen számla van, amit a Zsigmond Programiroda hagyott ránk fedezet nélkül, jogellenesen tett kötelezettségvállalásaival.) Ami pedig a Szilágyi Márton forrásai szerint Takács Imre által tagadott kettős jövedelemszerzést illeti: ha ezt Takács Imre valóban tagadta volna, helytelenül tette. Az ugyanis egyszerűen tény, s a magyar múzeumi életben példátlan tény, hogy Takács a Zsigmond-kiállításra való felkészülés több mint két éves időszaka alatt a fizetését – egyéb szépművészeti tennivalói alól felmentve – kizárólag a projektben való részvételéért kapta, s emellett a projekt szerződéséből a fizetésével megegyező mértékű megbízási szerződése is volt ugyanerre a feladatra. Nem kívánom többi elemében megismételni az általam egyszer már elmondottakat, de a bírósági békéltető tárgyalás jegyzőkönyvéből is kiderül, hogy semmit sem vontam vissza állításaim igazságtartalmából. Azt az egyetlen mondatot jelentettem ki, hogy ha Takács Imre érzékenységet sértettek volna az általam a rádióinterjúban mondottak, úgy azért elnézését kérem. Aki tud magyarul, az érti, mit mondtam.

Ha Takács Imre úgy gondolja, hogy érdemes a Zsigmond-kiállítás szervezésének tanulságait nyilvánosan megvitatni, úgy szívesen állok elébe. Mint ahogy a Szépművészeti Múzeum teljesítményéről, stratégiájáról, lehetséges és kívánatos működési módjáról, szakmai teljesítményéről bármikor nagyon szívesen vállalom a nyilvánosság előtti eszmecserét, kiülve egy pódiumra Szilágyi Mártontól kezdve az írásában megnevezett személyeken át bármely kompetens elemzőig, mint ahogy örömmel lennék partner a magyar múzeumi világ működésének nyilvános elemzésében is.

Gyermekkorunk óta arra vagyunk kondicionálva, hogy ha mesét hallunk, a Jó oldalára álljunk, a Rosszat pedig féljük és gyűlöl-

jük. Szinte valamennyi, az emberi lelkek befolyásolására irányuló szándék ezzel operál: mi és aki velünk van, az Jó, aki odaát, ellenünk, az pedig a Rossz. Az ellenségre, a gyűlöletes és félelmetes Rosszra pedig az ember rendszerint a saját lelkében dúló félelmekeket és gyűlölségeket, frusztrációkat és titkos vágyakat projektálja, vetíti ki. Nincs ez másképp valószínűleg ebben a történetben sem, még ha a magánmitológia megalkotóját egészen más megfontolások és indulatok mozgatják is, mint azokat, akik józan kritikai attitűd nélkül, talán önnön tudatuk számára is megmagyarázhatatlan szenvedéllyel, elképedve és felháborodva teszik magukévá e hamis mesét. Kis Magyar Projekció. Kéretik a horogra akadtak részéről megvizsgálni a hiányosan és hamisan tált információk alapján, jóhiszeműségük és igazságérzetük okán mentek-e lépre, vagy valamely saját korábbi, más irányú sérelmük, a világgal szemben támasztott elvárásuk talált echót e mesében. S ha nem is-árulják el senkinek, legalább magukhoz legyenek őszinték – s ekkor már nem volt haszontalan e vita a pomogácsokról.

A szárba szökken, dús virágot hozó, ám nem a valóságról szóló világmagyarázatok végigkísérik az emberi történetet. Az egyik hazai, gyermekeknek szóló honlapon hallható egy ötéves magyar kisfiú által alkotott, örkényi mélységű mese-szentencia. Hagy idézem teljes egészében: „No, te puma, látod ott azt a virágot? Nem látom, párduc, mert nincsen ottan semmi.”

Melléklet

Szilágyi Márton elemzésében azt írja: „Baán László felfogásának főbb csomópontjai igen könnyen összefoglalhatók, mert Baán interjúiban és cikkeiben rendre ezeket az állításokat ismétli meg. Számára a művészeti múzeumok sikerességének fokmérője a látogatószám növelése.” Ezt természetesen soha nem állítottam, nem is hoz erre példát az idézetben jelzett interjúkból és cikkekből a szerző, csak somimánsan minősíti a Szépművészeti működését és az általam vallott vezetői stratégiát. Éppen ezért tartom fontosnak felidézni a Pulszky Társaság és a Budapesti Történeti Múzeum által szervezett A múzeumi tudás társadalmi hasznosulása – kutató és szolgáltató múzeumok a XXI. században című konferencián 2007. november 21-én elhangzott beszédemet, mert ebben több száz kolléga előtt volt alkalmam kifejteni a témában vallott álláspontomat.

„Kedves Kollégák! A magyar múzeumügy tekintetében a (világ kommunikációs szerkezetében megnyilvánuló) korszakváltás egy alig másfél évtizedes rendszerváltozással párosul. Bár nyilvánvaló tény, de le kell szögeznünk, hogy szemben a piacgazdaságnak kitett társadalmi szegmensekkel, az állami-önkormányzati intézményrendszer máig sem farolt ki teljesen abból a történelmi zsákutcából, amit egykoron szocializmusnak neveztek. A múlt század 70–80-as éveit állami szférájának bornírt diszfunkciói, restsége és hazugságai sajnos jelentős részben még velünk élnek.

A múzeum ráadásul, mint a múlt őrzője, lényegét illetően konzervatív intézmény, ahol a korszerűség csak a múltat tisztelve nyerhet teret. Ebből következően minden egyes múzeumunk értékét és helyiértékét alapvetően az határozza meg, hogy az intézmény napi működésének fókusza a többnyire még velünk élő félmúlt egyik-másik, magát hegynek kikiáltó dimbecskéjére-dombocskájára vetül-e, vagy pedig a hazai múzeumtörténet nagy egészének igazi csúcsai és a nyugati világ múzeumügyének – profil és méret szerint vonatkozó – jelenlegi élteljesítményei, legjobb gyakorlatai felé irányul. Remélem világosan fogalmaztam, de kiemelem még egyszer: a múzeumaink működésének mindennapjait ténylegesen átható elvek irányáról van szó, azt kell mindannyiunknak a jelenlegi európai múzeumi gyakorlat és saját tradícióink legjavához igazítani – természetesen kinek-kinek a múzeumi palettán elfoglalt helye szerint.

Kedves Kollégák! Azt gondolom, megkerülhetetlen, hogy beszéljünk arról is: miképpen alakuljanak a mindennapi múzeumi munka prioritásai, mely terület szempontjai szabják meg a fő irányt, hogy valóra váljék a konferencia címében is jelzett fundamentális célkitűzés, a múzeumi tudás lehető leghatékonyabb hasznosulása a társadalom, a közösség számára. (Most csak zárójelben jegyzem meg, de soha szemünk előtt nem téveszthetjük, hogy a múzeum természetesen nem csak tudást ad át, hanem tudást és élményt egyszerre. Ezen élmény intenzitásának és elevenségének biztosítása *conditio sine qua non*ja a múzeumi létnek.)

Nos tehát, ki és mi, melyik funkció szabjon irányt egy-egy múzeumban? Szinte pontosan két és fél ezer éve, hogy Menenius Agrippa megfogalmazta híres és hatásos példabeszédét, amelyet érvényesnek gondolok ma is. Minden működő organizmus egyes elemei, akárcsak az emberi test tagjai, egymásra vannak utalva: a helyes és kívánatos működés nem az egyik vagy másik rész ural-

ma révén, hanem az egész célszerű összhangjában valósul meg. Ekképpen gőgös és ostoba dolog volna bármely – mégoly fontos – múzeumi részfunkciót úrrá tenni a többi felett, mint ahogy egyik testrészt sem uralja a többi, hanem mindegyik a saját feladatát végzi – addig egészségben, amíg összhangban. Ha egy szervezet egyes funkciói számára nem a saját jó működése és a többiekkel való együttműködés a cél, hanem a többi maga alá gyűrése, és saját logikájának kizárólagossá tétele, akkor az ugyan erővel ideig-óráig biztosítható, ám ez igen gyorsan a szervezeten belüli súlyos diszfunkciókhoz, majd az egész sorvadásához vezet.

Egy szervezetet az tesz eredményessé, ha határozott külső és belső ösztönzők mozgatják. Az állami szervezetrendszerben – szemben a piaccal – hiányzik a világos és határozott külső ösztönzés. Így van ez múzeumaink esetében is. Ezért kardinális kérdés, hogy működnek-e a belső ösztönző erők: a minden részterületre érvényes minőségre törekvés, a teljesítmények kölcsönös tiszteltének etikája, valamint az ezeken alapuló együttműködés fenntartásának szándéka. Ezen erők működésének híján, vagy akár csak gyengülésekor olyan entrópiikus jelenségek lépnek föl a szervezetben, melyeket mindnyájan megtapasztalhattunk már intézményeinkben: értékelhetetlen alibiteljesítmények, ellenségeskedő és egymásnak betartó részterületek, egymást maró és simfelő kollégák, gyanakvás és bizalmatlanság, góg, irigység és rosszakarat.

Ha abban egyet tudunk érteni, hogy mi a múzeum egészének alapvető célja, küldetése, akkor ebből a küldetésből levezethetők úgy az egyes funkciók, mint az azok közötti összhang ritmusa is. Nézetem szerint a múzeumnak mint a közösségi emlékezet őrhelyének feladata az általa gyűjtött és őrzött tárgyak, illetve tárgyasult szellemi tartalmak tudományos igényű rendszerezése, feldolgozása oly módon, hogy a múzeum által bemutatott – saját vagy kölcsönzött – tárgyakhoz, tárgyegyüttesekhez kapcsolódó, illetve azok által közvetített élmény és tudás a közösség minél több tagja számára, élvezhetően és érthetően, generációról generációra hozzáférhető legyen.

Ha a fentebbi definíciót el tudjuk fogadni, abból egyenesen következik számos feladat illetve annak megvalósításához szükséges eszköz – ma, itt és most. Tudomány és múzeumpedagógia, pénzforrások biztosítása és marketing, kommunikáció alacsonyan és magasan képzetekkel, a fogyatékkal élőkkel; örökségvédelem és élménygazdaság, szakmai tehetséggondozás és látogatómenedzs-

ment, kiállítás és honlap, könyvtár és kiadványok, múzeumtörténet és gyűjteményfeldolgozás, mőtárgygyarapítás és restaurálás, üzemeltetés és biztonságtechnika, mőtárgymozgatók és kiállítás-építők, látványtervezés és grafikusok, hazai és nemzetközi intézményi és kutatói együttműködés – s még hosszú ideig sorolhatnám azokat a tevékenységeket, amelyek nélkül ma nem lehet teljes egy múzeum. Ám szabadjon most kitérnem arra, amire – számos ok miatt – kevésszer szoktunk: a múzeum vezetőjének dolgára. Egy múzeumigazgató személyesen érthet ehhez vagy ahhoz, lehet nagyszerű tudós vagy éppen kiváló pénzügyér, nagyformátumú tanár vagy hatékony lobbista, mint ahogy szervenélyes műbarát vagy épp visszafogott technokrata, netán sem ilyen, sem olyan – dolga mindenekelőtt és legfőképpen az, hogy biztosítsa a fentebb említett, s még sokatcattnyi elemi és nélkülözhetetlen múzeumi tevékenység magas kvalitását és a működésük közötti összhangot.

Tisztelt Kollégák! A tartósan jó múzeumi működésnek van egy sarkalatos pontja, amivel méltatlanul keveset szoktunk foglalkozni: ez pedig a tehetséggondozás. Széles körben ismert és tapasztalt az a vezetői magatartás, a legalacsonyabb polcotól a legmagasabbakig, amely maga körül nem szaporítja és ápolja, hanem gondosan irtja a tehetséget, ezzel biztosítván a környezetétől való előnyös különbözés pozícióját. Pedig ahhoz, hogy egy múzeum folyamatosan képes legyen a rábízott tudás átadására kifelé, a közösség számára, ahhoz biztosítania kell, hogy belül is átörökítse ezt a tudást, hogy belül is generációról generációra átadja a tudás megőrzésének, gyarapításának és továbbadásának képességét. Engedjék meg, hogy ennek a kontinuitásnak egy különösen szép és ismereteim szerint a magyar múzeumi világban egyedülálló példajaként emeljem ki a Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteményét, ahol ma négy generáció kiemelkedő kvalitású szakemberei dolgoznak aktívan együtt: élükön a nemzetközileg elismert nagyszerű tudóssal, Gerszi Terézszel, kinek 80. születésnapját minap ünnepelhetjük, egészen a húszas éveiben járó Bodor Katáig, az éppen most nagy sikerrel zajló Hundertwasser-tárlat kurátoráig. Teszik ezt nagyszerű szakmai és emberi összhangban, egymást tisztelven és mindannyian tanulván az előtűk járóktól.

S maradnék e tárgyban még egy percre a Szépművészetinél: az elmúlt három évben több mint negyven fiatal kolléga érkezett a múzeum legkülönbözőbb területeire, ma már a vezetők egyhar-

mada is harmincöt év alatti – s alig egyéves az a mintegy százfős, zömében szintén fiatalokból álló önkéntes kör, akik leginkább a közönségkapcsolati területeken segítenek folyamatos munkával bennünket.

Kedves Kollégák! Visszatérnék a konferencia címében megfogalmazott értékállításhoz, mely szerint a múzeum dolga, hogy őrizze, gyarapítsa és átadja az általa felhalmozott tudást a társadalom számára. Ezért a múzeumokban tudományt művelők egy alapvető ponton többnyire különböznek a gyűjteményeket és látogatókat nélkülöző tudományos intézményekben dolgozó kutatóktól, akiket szinte minden arra késztet, hogy elsősorban a szűk kiválasztottak nyelvén beszéljenek, sokszor kizárólag ezen szűk kiválasztottaknak. Ezzel szemben a múzeumi tudósoknak, tekintve, hogy az általuk szolgált közösség is sokféle, sokféle nyelven kell beszélniük. A tudók elitizmusa a múzeumban demokratizálódik. Ehhez a nyelveken beszéléshez kívánok minden múzeumi kollégának lehetőséget és állhatatosságot, az együttműködés bátorító összhangját, és az általuk átadott tudást megértő és élvező közösség munkájukat elismerő szeretetét.”

BAÁN LÁSZLÓ

ÚJABB PERT INDÍT AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM LEVÁLTOTT FŐIGAZGATÓJA

A baljós történetnek, amely messze túlmege személyi vonatkozásain, még mindig nincs vége. Az Iparművészeti Múzeum tavaly augusztus 30-án leváltott korábbi főigazgatója ismét bírósághoz fordul jogorvoslatért, mivel az oktatási és kulturális miniszter június 9-én újra visszavonta „magasabb vezetői megbízását”. Történt ez azután, hogy Takács Imre első fokon pert nyert. Június 7-én jogerőre emelkedett a Fővárosi Munkaügyi Bíróságnak az a döntése, amely szerint vissza kell helyezni őt eredeti posztjára. Az illetékes miniszter azonban indoklás nélkül újra menesztette, a továbbiakban főmuzeológusként kívánja alkalmazni munkahelyén. Takács Imre ezt a beosztást tölti be ismét, hiszen szereti a szakmáját, dolgozni akar.

Két és fél napig, péntektől a következő hétfő reggeli munkakezésig lehetett tehát virtuálisan újra főigazgató Takács Imre. Hogy ismét annak kellett volna lennie, arról onnan értesült – válaszolta kérdésünkre –, hogy a felmentéséről szóló iratot *Takács Imre főigazgató*nak címezték a minisztériumban. Hogy mi történt a jogerőre emelkedés és a tényleges leváltását közlő irat átvétele közötti néhány napban, arról nincsenek információink. Takács Imre írásban kérte felmentésének indoklását, ahogy korábban, és ezúttal meg is kapta a törvényes háromnapos határidőn belül, nem úgy, mint tavaly nyáron, a hatodik napra. A minisztérium most tehát nem követte el azt a hibát, amellyel az első fokú eljárásban gyakorlatilag megakadályozta a bíróságot abban, hogy érdemben tárgyalja az ügyet, lévén a késedelem jogvesztő.

Az Oktatási és Kulturális Minisztérium sajtóirodája ezt követően csak június 18-án adott ki közleményt, amelyben azt írja: „A munkáltató tudomásul vette az ítéletet (...), és úgy döntött, hogy fellebbezési jogával nem él, ugyanis meggyőződése: az ilyen fontosságú költségvetési intézmény vezetésére való alkalmasság nem »alaki«, hanem tartalmi kérdés.”

Szinte szó szerint ugyanazok a sejtetések olvashatók ebben a közleményben, mint a korábbiakban, némileg finomított szóhasználattal. A tárca továbbra is azt állítja, hogy a főigazgatói megbízatás megvonása nem Takács Imre művészettörténeti tevékenysége, hanem „a feltárt gazdasági-pénzügyi szabálytalanságok” miatt következett be. De hogy ezek a szabálytalanságok mikoraiak, arról nem tudunk meg semmit. Jog szerint nem is tudhatnánk, mert az érdekeltnek – Takács Imrének – személyiségi joga fűződik ahhoz, hogy eldöntse, engedi-e nyilvánosságra hozni az indoklást, vagy sem. Érdekes módon, az első per előtt mégis „kiszivárgott” valahonnan ennek az indoklásnak az összefoglalása, és megjelent egy országos napilapban, valamint egy közintézmény honlapján. Megpróbáltuk megtudni, kiderült-e, hogyan jutott idegen kézbe ez az anyag, amely csak két helyen lehetett meg: a minisztériumban és Takács Imrénél. Bizonyítékkal igazolhatóan nem derült ki. Annyi viszont kiderült, éppen sajtóforrásból, hogy valakik a teljes indokláshoz hozzájutottak, nem csak az összefoglalásához. Takács Imre nem adott ki senkinek semmit.

Érdemes ezen a ponton utalni Szilágyi Márton *Baljós árnyak* című tanulmányára, amely a *Magyar Szemle* áprilisi számában je-

lent meg. „Logikailag nehezen képzelhető el – írja –, hogy valaki önszántából közzétégyen magáról egy olyan indoklást, amelynek jogszerűségét és igazságtartalmát is vitatja. (...) A minisztérium viszont erre a helyzetre úgy reagált, hogy folyamatosan ugyanazt a néhány állítást forgalmazta a fölmentés indokáról, redukált módon, tehát bizonyítás nélkül, s ezzel – miközben deklarátíve azt állította, hogy nem hozhatja nyilvánosságra az indoklást – mégiscsak erősen sugalmazott bizonyos állításokat.” A hasonlóság kísérteties. Igen ám, de korábban az is nyilvánosságra került, dokumentumokkal bizonyíthatóan, hogy – ugyanonnan idézünk – „az Iparművészeti gazdálkodása stabil volt, a 2007-es év kötelezően előírt saját bevételeit teljes mértékben teljesítette a múzeum hat hónap alatt – ezt a miniszteri biztos is megerősítette”.

Annak idején, amikor Takács Imre 2006. március 1-jén elfoglalta főigazgatói posztját, kollégái „Tiborc panaszaival” fogadták az első megbeszélésen – tudtuk meg Csenkey Éva művészettörténészről, aki 2006 januárjától 2007 októberéig volt a közalkalmazotti tanács elnöke.

„A főigazgatói pályázat kiírása után, a változásokra készülve, a közalkalmazotti tanács és a szakszervezet (KKDSZ) nevében írásban kértük az osztályok vezetőit és munkatársait, írják meg, milyen gazdasági és egyéb természetű problémákat tapasztaltak – emlékeznek. – Az anyagokat, amelyeket máig őrzünk, összesítettük, és átadtuk Takács Imrének, majd még ugyanaznap elküldtük Koncz Erikának, a minisztérium akkori közgyűjteményi és közművelődési helyettes államtitkárának, aki 2006 nyaratól az Iparművészeti Múzeum főigazgató-helyettese. Számára addig sem voltak ismeretlenek ezek a problémák, mivel a korábbi időszakban többször fordultam hozzá orvoslatért. Ő tudta a legjobban, hogy a minisztérium által »szabálytalanságként« emlegetett dolgok nem Takács Imre időszakában keletkeztek. Megdöbbenő, hogy erről hallgat.”

Észrevételeiket abban a reményben tették meg – írták a minisztériumnak –, hogy „a negatív hatású jelenségek feltárásával a szakmai munka körülményeit javíthatják”, kritikai észrevételeikkel a múzeum céljait, szakmai érdekeit segíthetik. Az új főigazgató tanulmányozta a panaszokat, alapos vizsgálatot végeztetett el, az eredményt a miniszter elé tárta, intézkedést kérve. Választ nem kapott. A múzeum közalkalmazotti tanácsának és szakszervezeti csoportjának képviselője ezért 2006. július 25-én személyes meghall-

gatást kért a minisztertől a múzeum jövője érdekében. Indoklásul megírták, hogy „a múzeum új szakmai vezetésének célkitűzései nem valósulhatnak meg a gazdasági igazgatás eddigi gyakorlatainak fennmaradásával; szemléleti, személyi változás nélkül”. A szeptember 14-re kitűzött találkozó nem jött létre. Érdemi intézkedés nem történt. Vajon ilyen előzmények után miért Takács Imre visszaminősítésének indokaként kerülnek most terítékre „a feltárt gazdasági-pénzügyi szabálytalanságok”?

„Ha már a minisztérium következetesen kitart a kilenc hónappal ezelőtt adott indoklás mellett, én is következetes vagyok abban, hogy újra bírósághoz fordulok jogorvoslatért, és nem óhajtok sajtóvitát nyitni olyan indokokról, amelyeket sem tényyszerűség, sem okosság, sem jóhiszeműség szempontjából nem fogadok el” – nyilatkozta most is kérdésünkre a leváltott főigazgató, aki 2006-ban nyílt pályázaton nyert, abszolút fölényel. Őt évre nevezték ki, és másfél év után, a múzeum látványos felfutását megszakítva váltották le. Ezek után részben munkatársai kérésére, részben saját indíttatásból, a visszaminősítés után újra indult azon a pályázaton, amelyet utódlására írt ki a minisztérium. A múzeum szakmai kollektívájának csaknem 80 százaléka mellette szavazott. Munkatársai levélben kérték a minisztert, hogy helyezze vissza őt korábbi posztjára. Nem Takács Imre kapta a főigazgatói megbízást.

Kinek az érdeke? Kinek vagy minek használ mindez? – óhatatlanul ezek a kérdések tolakodnak elő, ha arra keressük a választ, mi lehetett az igazi oka a szakmájában egyöntetűen elismert, az Iparművészeti Múzeum irányításában komoly sikereket elért művészettörténész visszaminősítésének. A múzeumnak biztosan nem használt. A leváltott főigazgató mellett egy emberként kiálló művészettörténész–muzeológus szakmának szintén nem. A módszeres munkának főleg nem.

Magánügy? Már régen nem az. Megnyúlnak, sötétednek az árnyak.

Perek és emberek

Verő Mária művészettörténész, Takács Imre felesége, jogerősen pert nyert a Szépművészeti Múzeum ellen, ahonnan férje visszaminősítése előtt néhány hónappal bocsátották el. A múzeum nem fellebbezett.

FERCH MAGDA

A SZERKESZTŐSÉG JEGYZETE

A *Magyar Szemle* áprilisi számában Szilágyi Márton írását két megfontolásból közöltük. Egyrészt olvasóink látókörébe hoz egy a gyakorlatban kibontakozó, nagy horderejű vitát a nemzeti jelentőségű magyar múzeumi gyűjtemények vezetési koncepciójáról. Másrészt Baán László és az OKM média-megnyilatkozásainak elemzéséből igyekezett rekonstruálni Takács Imre, nemzetközi híriú reneszánsz szakember két elbocsátásának homályos hátterét. (Ebben az ügyben vezető magyar művészettörténészek álltak ki Takács Imre mellett.) Mostani számunkban Baán Lászlónak biztosítottuk a lehetőséget, hogy Szilágyi Márton írására válaszoljon. Ugyancsak közöljük Ferch Magda rövid tudósítását a Takács Imre-történet újabb fejleményeiről, valamint a Takács Imre és felesége, Verő Mária által indított és megnyert perekéről.

Ugyanakkor szeretnénk – eredeti célunkat követve – a vitát visszaterelni a múzeumstratégia kérdéseire. Ezért nemzetközi tekinteteket kívánunk közölni azokból az országokból, ahol a most nálunk felmerülő alternatívák már bizonyos pályát futhattak be, és elegendő tapasztalat áll rendelkezésre az értékeléshez. Habár Baán László írásának függelékében érinti ezt a témát, mai gyakorlati dilemmáit nem tárgyalja.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BAÁN LÁSZLÓ (1961, Budapest) múzeumigazgató. Felsőfokú tanulmányait a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (1980–85) és az ELTE BTK Filozófia szakán folytatta (1981–1987), egyetemi doktori címet 1989-ben szerzett. 1990-től fővárosi képviselőként a Kulturális Bizottság elnöke volt. 1995-től a főváros kulturális biztosaként, majd 1998-tól a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában gazdasági helyettes államtitkár és közigazgatási államtitkár. 2004 decemberétől a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. A kulturális politika és a kultúra finanszírozásának tárgyában több publikációja jelent meg magyar és angol nyelven.

BERMAN, HAROLD J. (1918–2007), a 20. század kiemelkedő jogtudósa. Adatait l. a cikk után, 23. oldal.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanácsvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

BÖSZÖRMÉNYI NAGY GERGELY (Budapest, 1984) 2007-ben szerezte első diplomáját a Kodolányi János Főiskola nemzetközi kapcsolatok szakán. Részt vett a krakkói Tischner European University (TEU) Közép-Európa tanulmányi programjában, kurzushallgató volt a Rajk László Szakkollégiumban. 2007-től a Nézőpont Intézet elemzője, szakterülete a politikai marketing.

CSERKÚTI GÁBOR (Debrecen, 1983) első diplomáját a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán szerezte. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem joghallgatója. Mielőtt elemzőként elhelyezkedett egy amerikai befektetési bank magyarországi leányvállalatánál, Németországban folytatott tanulmányokat, és gyakornokként dolgozott az Európai Parlamentben is.

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

FERCH MAGDA (1947, Budapest) – szerkesztő, műfordító, újságíró, 2006-tól a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia titkára. 1991-ig a Magvető francia lektora, majd főszerkesztője. Roland Barthes, Albert Camus, Fejtő Ferenc, Dominique Fernandez, Marguerite Yourcenar, Raymond Aron műveit fordította magyarra. 1991-től 2005-ig a *Magyar Nemzet* cikkírója. 1999-ben Francia Nemzeti Érdemrenddel, 2000-ben Pethő Sándor-díjjal, 2001-ben Dercsényi Dezső-díjjal jutalmazták. F. m.: *Francia kapcsolataim* (2005).

GÁSPÁR G. JÁNOS könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László: A kis népek hivatása* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

KERTÉSZ GÁBOR (1978, Debrecen) ügyvéd; főiskolai adjunktus (Általános Vállalkozási Főiskola, Budapest); PhD-hallgató; európai jogi-, társasági jogi- és egyházjogi szakjogász. F.m.: *II. József uralkodói filozófiájáról és a katolikus egyházzal kapcsolatos politikájáról általában* (Studia Wespremiensia, 2002); *Directive 97/67/EC the Ground Statutory Instrument of the Internal Postal Market* (Temesvár, 2006)

KULIN FERENC (1943, Pomáz) irodalomtörténész, politikus. 1975–80 a *Mozgó Világ* munkatársa, 1981–83 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987), *A tét* (1994), *Középkedzés* (1998), *Kölcsey Ferenc* (2000), *A XIX. század költői* (Magyar Remekírók 2000).

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda) költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a *Helikon*) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses- és esszéketetei, novellagyűj-

teményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000), *Átkopogások* (vál. versek, 2002), *Gyarló és kalapács* (esszék, 2004).

LÁZÁR GERGELY (Budapest, 1984) a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán végzett, jelenleg Franciaországban folytatja tanulmányait. A történelem és a nemzetközi kérdések iránti rajongása ellenállhatatlanul a diplomáciai pálya felé vonzza.

LÓSKA LAJOS (1951, Csomatelke) művészettörténész, kritikus. Az *Új Művészet* szerkesztője. F. m.: *Deák-gyűjtemény* (1988), *Művészettörténeti tanulmányok Pest megyéből* (Studia Comitatus, 1990), *Vigadó Galéria Évkönyv* (1997), *Festészet, szobrászat, grafika 1945–1995* (Magyarország a 20. században 3. köt., 1998), *Ténykép* (Tanulmányok, 1999), *Vaszko Erzsébet* (2008).

METZ KATALIN (1938, Marosvásárhely) színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, 2008-ig a *Magyar Nemzet* belső munkatársa. F. m.: *Forgószelemben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhét határon túli gongütések* (2004).

ŐRY KOVÁCS KATALIN 1973-ban született Kárpátalján. Budapesten él, kulturális antropológiával, színházművészetrel, kommunikációval foglalkozik.

SZAKOLCZAI GYÖRGY (1928, Budapest) közgazdász, habilitált doktor, a BMKE ny. egyetemi tanára, professzor emeritus, az ÁVF tanára. Mintegy 120 szakcikk szerzője. Szakterülete a gazdasági-politikai döntések tudományos megalapozása.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donquijote köpenyében*. Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest) bölcsészdoktor, közíró. A Magyar Művészeti Akadémia tb. tagja. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál- emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellelővárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XVII., Nos. 7-8., August 2008, Budapest.

Editor-in-Chief: GYULA KODOLÁNYI.

Publisher: GYÖRGY GRANASZTÓI. Published by Magyar Szemle Foundation.

GYULA KODOLÁNYI, *Public Buildings, Statehood, State*. Editor's Note about the historical and emotional values of public buildings, and their meaning for the continuity of the state, at a time of their wholesale privatization.

HAROLD J. BERMAN, Emeritus Professor, Harvard University and Emory University. *World Law*. In essay originally published in *Theology Today*, the recently (2007) departed great legal scholar and initiator of the Institute of World Law at Emory, wrote on the converging international developments toward a system of world law, which is presided over in our Millenium by the Holy Spirit, as his mystical religious faith sees it. The Hungarian translation is a work of Former Hungarian President Ferenc Mádl, a scholar of international law, as a gesture of homage.

FERENC KULIN, Dean of Humanities, Károli Gáspár Calvinist University, Budapest, Former Chairman of the Cultural Committee of the Hungarian Parliament, Budapest. *Aspects of a National Strategy*. Part I. Despite claims of many sociologists and political scientists to the contrary, the nation continues to be the viable communal unit of policymaking in our world. In Hungary, time is becoming ripe for the creating of a new political consensus on national planning and national interest.

GÁBOR KERTÉSZ, lawyer, Budapest. *Free Mandate Contra Faction Discipline*. Comparing the Constitution, and respective statements of the Constitutional Court with the internal voting rules of certain parliamentary party factions, it is obvious that extreme practices of enforcing faction discipline over the conscience of a Representative is unconstitutional.

BÁLINT TÖRÖK, essayist and librarian, Budapest. *Two Officers of the Resistance. Remembering Lajos Kudar and Zoltan Mikó*. Colonel Lajos Kudar of the Gendarme, Deputy Head of Hungarian Military Intelligence from the late Thirties, was a member of the core group of Hungarian Independence Movement, an anti-Nazi leadership within the Horthy Government. He was also responsible for the production and distribution of false documents for Jews and others in hiding. Arrested by the Gestapo in late 1944, he was executed at an unknown date. Captain Zoltán Mikó of the Office of the Military Chief of Staff trained an anti-Nazi regiment from students, and helped Raoul Wallenberg in his mission. Like Wallenberg he was arrested by the Russian military, and executed in late 1945 in the Soviet Union.

GYÖRGY SZAKOLCZAI, economist, Budapest. *The Secret Services, Christian Movements, and the Partial Concord with the Vatican*. Ironically, but in familiar agreement with Communist power-mongering, trumped-up trials against priests and Christian activists were created in 1965, while the Kádár Government was negotiating its agreement with Cardinal Casaroli, Deputy State Secretary of the Vatican. The aim of the trials and the absurdly harsh sentences was the testing of the tolerance of the Vatican, which turned out to be more than liberal.

KATALIN ÓRY KOVÁCS, doctoral fellow, cultural anthropologist, Budapest. *Hungarians in Jaragua do Sul*. Part II. A substantial group of Schwabian Hungarian peasants immigrated to Brazil from Veszprém County in the 1890's, for economic reasons. This historical anthropological survey examines their community, their adaptation to the new environment, and the evolution of their Hungarian identity through generations, up to the present day.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, poet and essayist, Kolozsvár (Cluj, Romania), and Budapest. *Kant, Canteen, Quarantine*. Essay commenting on a re-writing of the 800-year history of Germans in Transylvania on Romanian Television, an approach consonant with the whole gamut of current pan-Romanian aspirations.

1% Metaphysics. Do Hungarians Decay? György Szabados has selected a passage from the art historian and social commentator Lajos Fülep (1885–1970), on the instinctive will of Hungarians to die out, as demonstrated in the demographic statistics and social phenomena.

Books and Events

GÁSPÁR GRÓH. *"I Was What I had Lived". An Unhidden Self-Portrait by Sándor Csoóri.* On a new CD release for the Book Week, the poet reads more than seventy of his poems, selected from the five decades of his work (*Életem túsza vagyok magam is*, Nap Kiadó, Budapest, 2008).

MAGDA FERCH. *Loss of Intellectual Property.* A sympathetic review of the essay collection of poet László L. Simon, Secretary of the Writers' Union, in which he discusses a broad variety of the issues of malfunctioning, abuse and mismanagement of public funding for culture and the arts in Hungary, the unequal relationship of culture and politics. (*Versenyhátrány.* Ráció Kiadó, Budapest, 2007.)

LAJOS LÓSKA. *Graphics by a Textile Artist – Graphic Textiles.* Beáta Hauser, a prominent representative of the middle generation of Hungarian textile artists, applies the effects of graphic art on her tapestries, but she is also an excellent graphic artist at the same time, as her current exhibition at the Batthyány Lajos Foundation demonstrates. In this issue of Magyar Szemle, we present graphic work and tapestries by Beáta Hauser.

KATALIN METZ. *In the Morass of Trendiness.* The plays for POSZT, the end-of season National Meeting of Theatres at Pécs, intended as a review of the best plays and productions of the current season, were selected by poet Endre Kukorelly this year. The result was a pathetic pandemonium of neo-avantgarde and post-modernist clichés, poorly written, poorly directed, with able actors struggling to create meaningful performances and a decent minimum of professionalism.

KLÁRA TÓTH. *Katyn.* Andrzej Wajda had regarded it his life-long obligation to create a cinematic rendering of the Katyn massacre of 1940, and its aftermath of enforced silence and cover-up. Soviet NKVD troops murdered almost 20.000 polish officers and NCO's at open mass graves, as a collective extermination of the Polish middle class elite, including Wajda's father. The film, finished at last in 2007, is worthy of the commitment, and of Wajda's talent and integrity.

ZOLTÁN FÁY. *Slaps in the Face.* The left-liberal Gyurcsány government, whose idea of the function of churches includes charitable social activities and education at an uneasy most, has unconstitutionally cut national budget funding for them by almost 3 bil-

lion forints in two years. The government, in the wake of reports and condemnations by the National Accounting Authority and the Constitutional Court, will have to pay the sum to the legally rightful parties, but it is conspicuously dragging its feet.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *"The Economy!" And something else.* Though opinion pollsters and political gurus believe that the economy is the chief criterion of electoral success, in fact an innate sense of basic values continues to matter widely.

PÉTER ÁKOS BOD. *Who Are Speculators and What Do They Want?*

The dramatic rise of oil and food prices, the sub-prime crisis in the US, and the conspicuous current rise in the value of the Hungarian currency directs the attention of the Hungarian lay public to the speculator. However, in case the Hungarian currency becomes a victim of speculation chief responsibility will rest with the policies of the current government, since the forint has fallen further away from all euro criteria in recent years.

FROM THE WORLD PRESS. For our present issue, our reviewers of the foreign press read Richard Haass on the age of non-polarity in Foreign Affairs, Guillaume Duval in *Alternatives Économiques* on the risks of the French presidency of the EU, and Nicholas Carr in the *Atlantic Monthly* on the web and our reading habits.

DEBATE: Little Hungarian Projections, by LÁSZLÓ BAÁN. The Director of the Museum of Fine Arts in Budapest defends himself aggressively against accusations in a *Magyar Szemle* article in April 2008 by Márton Szilágyi, who claims on the basis of Baán's media communications that he is a secret partner to the Minister of National Heritage's campaign against Imre Takács, recently replaced Director of the Museum of Applied Arts in Budapest, and a Former Deputy Director of the Fine Arts Museum until March 2006. Baán also defends his concept of exhibition politics, against Szilágyi's charges of a PR centred, insubstantial approach to the presentation of art.

MAGDA FERCH. *The Replaced Director of the Museum of Applied Arts Goes to Court Again.* Labour Court restored Imre Takács in his position as Director because of a procedural error by the Ministry. However, after three days Takács was suspended again, while the substantial reasons remain largely unknown. In the meantime, Takács's wife, art historian Mária Verő won her labour court lawsuit against the Museum of Fine Arts, where she was suspended in 2007.

A Message from The Editors. Magyar Szemle gave space to Márton Szilágyi's article in April because it touched on an unfolding strategic debate about the management of Hungary's national collections. It also wanted to give publicity to what appeared as a puzzling and oblique campaign against the managerial record of Imre Takács, an excellent Renaissance scholar, who was publicly defended by a prominent body of art historians in September 2007. In the present issue we have given a fair chance to László Baán to correct what he saw as misrepresentations by Márton Szilágyi, and published a brief account by Magda Ferch about the latest developments in Takács' court actions against the Ministry and Baán.

At the same time, we would like to direct the debate away from the personal aspects, so uncharacteristic of Magyar Szemle's editorial policies and style, to our originally intended theme of the recent changes in museum policies in the world. In our coming issues we want to survey these changes as seen by a number of international experts and commentators.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated with work by Beáta Hauser.

MÉG KAPHATÓ MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

GRÓH GÁSPÁR
HATÁR. OK NÉLKÜL

M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

2500 Ft

MÉG KAPHATÓ MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

BOD PÉTER ÁKOS • FODOR ISTVÁN
FREUND TAMÁS • GRANASZTÓI GYÖRGY
KIRÁLY MIKLÓS • KODOLÁNYI GYULA
KÖRÖSÉNYI ANDRÁS • MÁDL FERENC
MARTONYI JÁNOS • ROSKA TAMÁS
VIZI E. SZILVESZTER

**MAGYARORSZÁG
MA ÉS HOLNAP**
ESSZÉK ORSZÁGUNKRÓL
ÉS A TÁGULÓ VILÁGRÓL

M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

2950 Ft

Keddi napokon a Szerkesztőségben
nagy kedvezménnyel megvásárolhatók!

LAPUNKAT A LAPKER TERJESZTI, ÉS AZ ALÁBBI HELYEKEN MEGVÁSÁROLHATÓ:

INMEDIO BOLTOK

BUDAPESTEN: Soroksár, Auchan, Bevásárló 2; Campona Nagytétényi u 37–47.; Váci u. 10.; Bajcsy-Zsilinszky út 76.; Mammut 2, Lövház u. 4.; Budagyöngye, Bev. közp.; Szilágyi E. fasor 121.; Pólus elől, Szentmihályi u 131.; Fehérvári u. piac; Csobánka tér 2.; Őrsvezér tér Sugár; Albertfalva Auchan; Soroksár HÉV; Grassalkovich–Hősök tere sarok; Városház u. 3–5.; Heltai Jenő tér csarnok; Megapark Tesco; Mártírok útja 281., Hegedűs Gyu. út 24.; Párizsi udvar; Őrs Vezér tér ÁRKÁD; Aréna Plaza, Kerepesi út 9.; Lidl Nagytétényi út.

VIDÉKEN: Berettyóújfalu, Dózsa György u. 6.; Bicske Bocskai u. 5.; Bonyhád, Szabadság tér 12.; Budakalász Cora, Omszk Park 1.; Budaörs Auchan; Budaörs Tesco; Csongrád, Fő u. Fő 2–4.; Debrecen, Balmazújvárosi út Cora; Debrecen Plaza, Péterfia u. 18.; Debrecen, Malompark, Füredi u. 27.; Dunakeszi Auchan; Dunaújváros, Dózsa György út 56.; Eger, Széchenyi út 20.; Eger, Agria, Törvényház u. 4.; Érd Tesco, Budafoki u. 2–4.; Fehérgyarmat, Kossuth tér 3–5.; Fót Cora; Gödöllő, Szabadság tér 9.; Gyöngyös, Páter Kiss Szaléz út 1.; Győr Plaza, Vasvári P. u. 1/a.; Győr Árkád, Bajcsy-Zs. u. 80–84.; Győr, Hermann 25.; Győr, Petz Aladár Kórház; Győr Tesco, Királyszék u. 33.; Gyula, Béke sugárút 12.; Hajdúszoboszló, József Attila u. 2.; Hatvan, Horváth Mihály út 5.; Hódmezővásárhely, Andrássy 10–12.; Kaposvár Kaposvár Plaza.; Kaposvár, Fő u. 23.; Kaposvár, Ady Endre u. 5.; Kapuvár, Fő tér 10.; Kecskemét, Petőfi Sándor 2.; Kecskemét, Budai 2.; Keszthely Tesco, Keszthely Csapás u. 27.; Komárom Igmándi Igmándi 11.; Komárom, Klapka Klapka u. 12.; Kőszeg, Városház u.5.; Marcali, Rákóczi u. 19–21.; Mezőkövesd, Mátyás király út 101.; Miskolc, Szemere út 2.; Miskolc, Széchenyi út 6.; Miskolc Tesco Szentpéteri kapu 103.; Mosonmagyaróvár, Kormos Itp 2–4.; Nagykanizsa Plaza Nagykanizsa Fő út 1.; Nyíregyháza Plaza Szegefű u. 75.; Nyíregyháza, Október 23. tér.; Orosháza Tesco Vásárhelyi út 23/a.; Pápa, Kossuth u. 30.; Pécs Árkád Nagy Lajos kir. út Alsómalom sarok; Pécs Tesco Komlói út; Pécs Tesco Makai u. 5.; Solymár Auchan Szent Flórián 2.; Sopron Tesco Ipar krt. 30.; Sopron, Széchenyi tér.; Sopron, Magyar út 5.; Sopron, Várkerület 44.; Szeged, Kárász – Dugonics Tér 1.; Szeged Cora Zápor 4.; Szeged, Jókai u. 1.; Székesfehérvár, Fő út 9.; Székesfehérvár Alba Pláza Palotai út

1.; Székesfehérvár Tesco Aszavölgyi út 1.; Szentes Tesco Alsórét u. 258.; Szolnok, Ady E. u.; Szandaszőlős; Szombathely sétáló Fő tér 16.; Szombathely, Szűrcsapó u. 4.; Szombathely, Hunyadi u. 5–7.; Tapolca Tesco Veszprémi 5.; Tata, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.; Tata, Május 1.; Tatabánya Vértes Center Győri u. 7–9.; Tatabánya, Fő tér, Törökbálint Cora Torbágy út 1.; Törökbálint, Munkácsy M. u. 27–29., Várpalota Tesco Fehérvári út 17.; Veszprém, Kossuth u. 1.; Veszprém Plaza, Zalaegerszeg, Kossuth L. u. 32.; Zalaegerszeg Tesco Sport u. 1.

RELAY BOLTOK

BUDAPESTEN: Árkád Őrs Vezér tere 25/a.; Árpád híd 1. – Váci út–Róbert Károly körút; Batthyány tér Metró, Batthyány tér HÉV; Blaha L. tér – EMKE aluljáró üzlet; Boráros tér HÉV-aluljáró; Déli pu. asztal; Déli pu. Metró; Déli 1. Metró; Dózsa Gy. út aluljáró; Ecséri út Metró lent; Ferenc krt.–Üllői u. sarok; Ferihegy 1 Várócsarnok; Ferihegy 2/B; Flórián tér aluljáró; Frankel Leó alulj. – Frankel Leó–Margit krt. sarok; Határ út Metró; Kálvin tér 1.; Kelenföldi pu. I.; Kelenföldi pu. II.–Kelenföldi pu. v. áru; Kelenföldi pu. III. aluljáró; Kígyó u. lap-üzlet, Klinikák Metró; Lehel–Gogol alulj.; Lehel peron–Lehel tér Metró áll.; Lehel–Victor H. aluljáró; Mexikói út Metro; Móricz Zs. körtér 16.; Moszkva tér Presso; Nagyvárad tér Metró; Nagyvárad peron–Metró II.; Népliget fsz. buszáll. – Könyves K. krt.–Üllői út, Népliget Metró; Nyugati tér aluljáró; Őrs vezér tere peron II.; Pötytyös u. Metró; Péterfy S. Kh. Péterfy S. u. 8–20.; Stefánia u. Sport Aréna; Újpest Állami Metró; Újpest Metró végállomás.

VIDÉKEN: Békéscsaba, MÁV Andrássy út 58.; Cegléd, Kölcsey tér 3.; Celldömök, MÁV Vasútállomás; Debrecen, Máv I. Petőfi tér 12.; Debrecen, MÁV II. MÁV Állomás; Érd, Stop Shop Budai utca; Győr, MÁV Révai u. 8.; Miskolc, Tiszai I. Tiszai pu. aluljáró; Miskolc, Tiszai II.–Tiszai pu csarnok; Nyíregyháza, MÁV Állomás; Pécs, MÁV Indóház tér; Szeged, MÁV Nagyállomás; Székesfehérvár, Béke tér 3.; Szolnok, MÁV Pu.; Szombathely, MÁV csarnok; Szombathely, Volán Ady tér; Tata Volán–Volán pu.

EGYÉB ÁRUSHELYEK

VIDÉKEN: Győr, Volán Hunyadi u.; Kecskemét, Malom Center Széchenyi tér; Sopron, Volán Lackner K. u.; Tatabánya, Buszmegálló Fő tér 12/a.; Tatabánya, MÁV Győri út 1.; Tatabánya, Volán Győri út.

Tévé színház – Dunaszínház

Szeptembertől rendszeres színházi közvetítések a Duna Televízióban

Tévé színház – Dunaszínház

Egy remek színházi előadás egy pohár bor kíséretében – ennél kellemesebb időtöltés alig akad a csöndes őszi-téli estekre. A Duna Televízió nézőinek már szeptembertől jár ez az élmény: minden hónap egyik vasárnap estéjén a legújabb fővárosi, vidéki és határon túli produciók szórakoztatják a színházkedvelőket.

KARINTHY FRIGYES: Tanár úr, kérem!

HAMVAI KORNÉL: Castel Felice

IBSEN: A vadkacsa

MOLIERE: Tartuffe

**GOLDONI: A karnevál
utolsó éjszakája**

DUNA

HetiVálasz

Finomra hangolva

A Heti Válasz hétről hétre
**információt, műveltséget
és érveket ad** az olvasóinak.

ELŐFIZETÉS: WWW.HETIVALASZ.HU

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés:
ABINÉRI OTTÓ
ABIPRINT Bt.

Nyomdai munkálatok
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza
Felelős vezető: TÓTH Imre

ISSN 1216 6235

A „meg nem rendelt” kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérjük. A szerk.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 3480 Ft, fél évre 1740 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 11 640 Ft,
légipostán: 13 920 Ft;
Európába: 10 260 Ft,
elsőbbséggel: 12 660 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

LAPUNK MEGVÁSÁROLHATÓ
A HÍRLAPÁRUSOKNÁL BUDA-
PESTEN ÉS AZ ORSZÁG NAGY-
VÁROSAIBAN. A RÉSZLETES LIS-
TÁT MELLÉKELJÜK.

A Rákóczi úti FÓKUSZ KÖNYV-
ÁRUHÁZban és a LÍRA LANT
Zrt. budapesti és vidéki boltjaiban,
BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Fe-
renciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI.,
Andrássy út 45.); LITEA KÖNYV-
VESBOLT (I., Hess András tér 4.);
PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor
u. 8.); GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT (V. Károlyi M. u.
16.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA
(VIII. Bródy Sándor u. 46.); PÜSKI
KÖNYVESHÁZ (I. Krisztina krt.
26.); ÚJ EMBER KÖNYVESBOLT
(V., Kossuth Lajos u. 1.); VINCE
KÖNYVESBOLT (I. Krisztina krt.
34.); a BALASSI KIADÓ könyves-
boltjában (II., Margit u. 1.) korábbi
számaink is kaphatók.

HANGOSKÖNYV

nk
NAP KIADÓ

„Életem túsza vagyok
magam is”...

CSOÓRI
SÁNDOR
VERSEI

A KÖLTŐ ELŐADÁSÁBAN

Amulett
= =

Semmi sem él, csak ami fölül engem.
Semmi, csak ami márvány alár lelem,
elfogalathoz kö a legutolsó földforgásban,
Isten kezében amulett,
mikor más nem lesz semmi.

Csóori Sándor

2100 Ft

ISBN 978 963 9658 42 4

Nap Kiadó Kft.

1117 Budapest, Budafoki út 183.

Tel./fax: 208-0796 E-mail: napkiado@napkiado.hu www.napkiado.hu

Érdemes elgondolkodni, vajon a jövőkép hiánya, a történelmi egyházak szerepének fel nem ismerése miatt alakult ki e kínos helyzet, vagy a „felvilágosult abszolutizmus” egyházellenes törekvéseként. E téren talán mind a kormány holdudvarához tartozó véleményformálóknak igazuk van, mind a parlamenti ellenzéknek. Még hozzá azért, mert a kormányprogram az egyházakkal kapcsolatban valóban teljesen kusza és minden valóságismeret nélküli szövegtöredékeket tartalmaz. Ez alapján tehát csakugyan úgy tűnik, nincs jövőkép. Viszont a konkrét cselekvések, a történelmi egyházak által fenntartott intézményeket érő teljesen törvényellenes megszorítások, valamint a jogszértések társadalmi elfogadtatását elérni akaró média-hadjáratok nagyon jól körvonalazható egyházpolitikát sejtetnek, amely leginkább Voltaire filozófiai leveleinek nevezetes zárópasszusára emlékeztetnek: „tiporjátok el a gyalázatost!” Ezt a kijelentést azonban konszolidált körökben mégsem lehet programszintre emelni.

FÁY ZOLTÁN: Kettős pofon

9 789639 658424